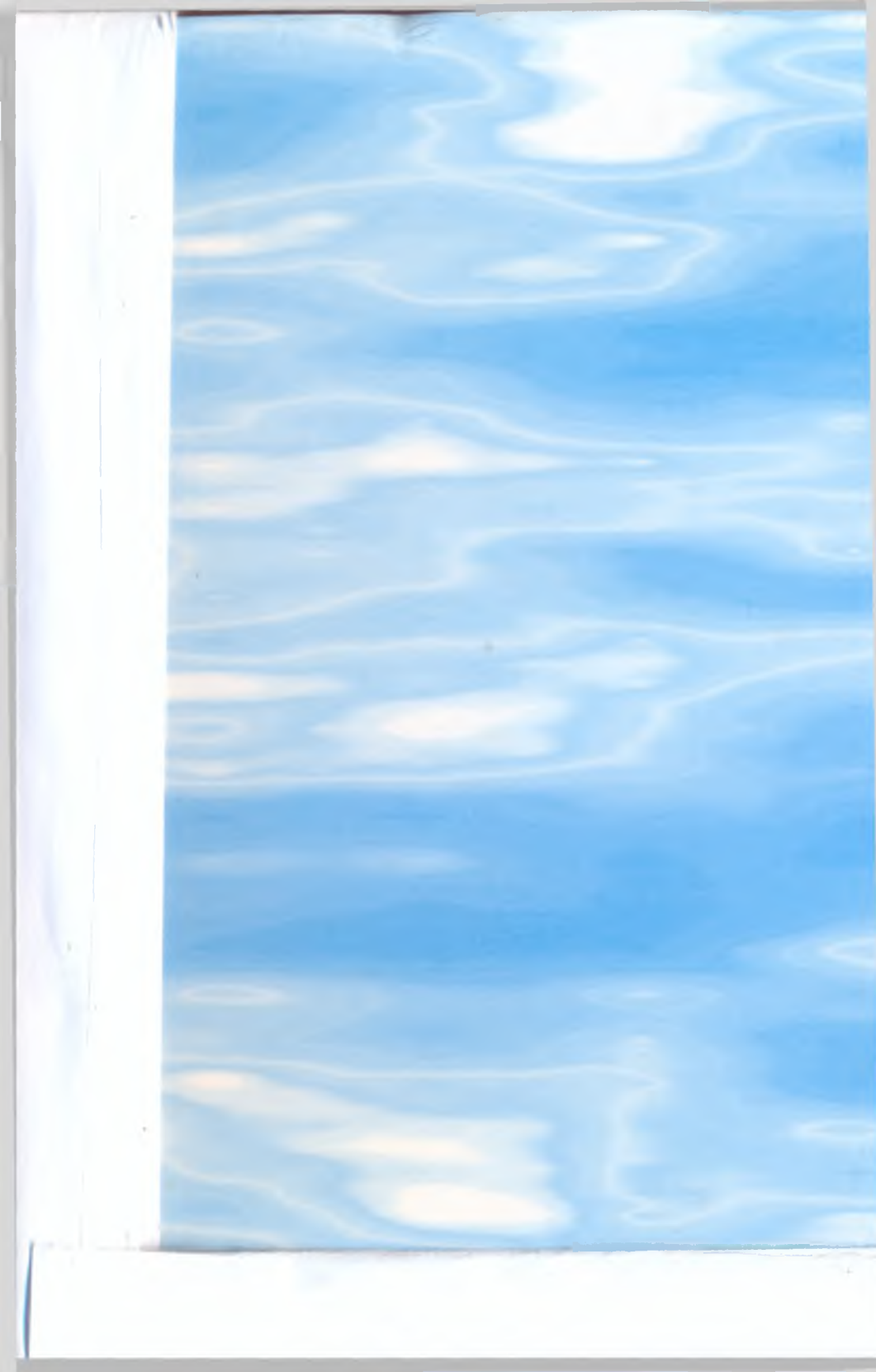

Şərqiyyə Paşayeva

**AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ
İQTİSADI NƏZƏRİYYƏ
TERMİNLƏRİ**

Bakı - 2005

Şərqiyyə Paşayeva

Azərbaycan dilində iqtisadi nəzəriyyə terminləri

«Təhsil» nəşriyyatı
Bakı – 2005

2. İqtisadi nəzəriyyə terminlərinin formalaşmasında bazar iqtisadi münasibətlərinin rolu.

3. Müasir Azərbaycan dilində iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin formalaşdırılmasında müxtəlif illərdə nəşr olunan ikidilli və terminoloji lüğətlərin, eləcə də tərcümə əsərlərinin rolu.

Saydığımız yollardan hər birinin iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin toplanmasında, yeni anlayışları ifadə edən terminlərin, nominasiyaların modelini verməkdə köməyi olmuşdur.

Hər bir elm sahəsindəki terminoloji sistemin özünəməxsusluğu dilçilikdə qanunauyğun bir prosesdir. Başqa terminoloji sistemlər kimi iqtisadi nəzəriyyə elmi sahəsində terminlər ya bir söz, yaxud birləşmə şəkilli terminlər qrupundan ibarətdir. Sonrakı dövrlərdə termin yaradıcılığında yeni tipli kalkalardan, birləşməşəkilli terminlərin quruluşca bir çox növlərində istifadə edilir ki, bunların əksəriyyəti Azərbaycan ümumxalq dilində işlənən sözlərdən ibarət olur. Tərcümə olunan əsərlərdə dubletlilik halına da yer verilmişdir. Dubletlilik hər bir terminoloji sistemdə olduğu kimi, iqtisadi nəzəriyyə elmi sahəsində də ilk dövrlərdə müəyyən dərəcədə özünə yer tapa bilmişdir.

Qeyd etməyi lazım bilir ki, iqtisadi nəzəriyyə terminologiyası hərəkətdə olan bir sistemi xatırladır. Tədqiq olunan monoqrafik iş əvvəlki dövrlərlə bağlı iqtisadi nəzəriyyə anlayışlarını ifadə edən terminlər daxil edilmişdir. 1962-ci ildən bu günə qədərki dövrün iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin dəqiq şəkildə toplanıb seçilməsi, onların bu elmin müxtəlif sistemlərindəki anlayışları nə dərəcədə ifadə etməsini müəyyənləşdirib qruplaşdırmaq, bu elm sahəsindəki terminlərlə ədəbi dil arasındakı qarşılıqlı qanunauyğunluğu aşkar-

lamaq qarşıya bir məqsəd kimi qoyulmalıdır. Nəzərə alınmalıdır ki, yeni yaranan müxtəlif istiqamətli sektorları (bölmələri) əhatə edən iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin məqsədli şəkildə istiqamətlənməsi dilçilik elmi ilə çox bağlıdır. Beynəlxalq mənalı yeni terminologiyanın tədqiqi, iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin dəqiqləşdirilmiş uçot göstəricilərinin aşkarlanmasını bugünkü elmimiz tələb edir.

*Pürhani Səfər Həsən oğlu,
İqtisad elmləri doktoru,
professor*

*Müəllifin tədqiq olunan mövzuya aid aşağıdakı
elmi-nəzəri məqalələri çap olunmuşdur.*

1. «İqtisadi nəzəriyyə terminləri haqqında» (1924-1934) Azərbaycan SSR EA-nın Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun əsərləri, Bakı, 1960.
2. «Müasir Azərbaycan dilində iqtisadi nəzəriyyə terminləri haqqında», Azərbaycan SSR EA-nın xəbərləri, ictimai elmlər bölməsi, 1961, №1.
3. «Müasir Azərbaycan dilində kalkaşəkili iqtisadi nəzəriyyə terminləri haqqında», Azərbaycan SSR EA-nın xəbərləri, ictimai elmlər bölməsi, 1961, №3
4. «Müasir Azərbaycan dilində iqtisadi nəzəriyyə terminləri», filoloji elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan namizədlik dissertasiyasının avtoreferatı, Bakı, 1963
5. Termin və terminologiya, Dil və ədəbiyyat, nəzəri, elmi, metodik jurnal, 2 (17), Bakı, 1997
6. «Əkinçi» qəzetinin terminologiyasının inkişafında rolu, Dil və ədəbiyyat, nəzəri, elmi, metodik jurnal, 2(20), Bakı, 1998.
7. Azərbaycanda terminologiya məsələsi, Nəzəri, elmi, metodik jurnal, 1 (30), Bakı, 2001.
8. 1920-1934-cü illərdə nəşr olunmuş bir neçə tərcümə əsərində verilən iqtisadi nəzəriyyə terminləri haqqında, nəzəri, elmi, metodik jurnal, 2 (31), Bakı, 2001.
9. 1920-1930-cu illərdə nəşr olunmuş bir neçə tərcümə əsərində verilən iqtisadi nəzəriyyə terminləri haqqında, nəzəri, elmi, metodik jurnal, 3-4 (32), Bakı, 2001.
10. Sultan Məcid Qənizadənin Bakıda 1897-ci ildə nəşr olunan «Rusca-tatarca» (azərbaycanca) lüğətində işlədilən iqtisadi nəzəriyyə terminləri haqqında bəzi qeydlər, Nəzəri, elmi-metodik jurnal, 2 (40), Bakı, 2004.

Dilçilikdə termin problemi çox az öyrənilmiş sahələrdən biridir. Xüsusən, 30-cu illərdən başlayaraq rus dilçiliyində terminologiya məsələlərinə aid tədqiqat xarakterli əsərlər (məqalələr) meydana çıxır. Bu məqalələrin müəllifləri, əsasən, terminologiyanın sistemləşdirilməsi problemini bir məqsəd kimi qarşılarına qoymuşlar.¹ Onlar, elmi-texniki terminlərin yaranmasının bilavasitə leksik cəhəti, bu terminlərin sistemləşdirilməsi və dəqiqləşdirilməsi məsələləri ilə maraqlanmışlarsa da, termin və terminologiya, söz və termin, söz birləşmələri və leksikləşmiş terminoloji birləşmələr, termin və idiom, termin və nomenklatura, terminin tarixi inkişafı məsələsi, terminlərin semantik və qrammatik quruluşlarının öyrənilməsi, terminlərin yaranma yollarının aydınlaş-

¹ В а х : - 1/Б.Л.Богородицкий, О двух синонимичных мореходных терминах «матка» и «компас», «Доклады и сообщения Института Языкознания АН СССР», в. 1, 1952, səh. 76; 2/Ломте Д.С. Изменение значений слов как средство образования научно-технических терминов, Известия Академии наук СССР, Отделение технических наук, 1941, в. 7,8. Образование системы научно-технических терминов, Элементы термина. Известия Академии наук СССР, Отделение технических наук, 1948, №5. Образование системы научно-технических терминов, /статья II/ Влияние классификации на точность терминов, Известия Академии наук СССР, Отделение технических наук, 1948, №6. Образование системы научно-технических терминов /статья III/, Условия точности и отчетливости терминологии Известия Академии наук СССР, Отделение технических наук, 1948, №12. Образование системы научно-технических терминов, /статья IV/, Построение кратких форм терминов путем пропуска составляющих элементов, Известия Академии наук СССР, Отделение технических наук, 1949, №10. 3/Г.О.Винокур, О некоторых явлениях словообразования русской технической терминологии, «Труды Московского института истории, философии и литературы», том V. Сборник статей по языкознанию, 1939 və başqaları/.

dırılması kimi məsələlərlə, demək olar ki, məşğul olmamışlar.

Azərbaycanda terminologiya məsələsi sonrakı illərdə mədəni quruculuğun mühüm məsələlərindən biri olmuşdur. Azərbaycan dilində müxtəlif ixtisas sahələrinə aid 100-dən artıq terminoloji lüğət tərtib və nəşr olunmuşdur. Terminologiyanın nəzəri məsələlərinə gəldikdə isə, yalnız son dövrdə yazılmış bəzi məqalələrdə bu problemin bu və ya digər məsələlərinə toxunulduğunu qeyd etmək lazımdır.¹

Müxtəlif ixtisas sahələrinə aid terminoloji lüğətlərin hazırlanmasına baxmayaraq, terminlərin tədqiq olunması sahəsində az iş görülmüşdür.²

Məlum olduğu üzrə, leksikologiyanın əsas vəzifələrindən biri tarixi inkişaf prosesində dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsinə öyrənməkdən ibarətdir. Lüğət

¹ B a x : 1/Şirəliyev M.A. Elmi istilahlar yaradılması. «Ədəbiyyat qəzeti», 29 iyun, 1944, №17. Elmi istilahlar haqqında. – «Kommunist» /qəzet/, 6 iyun, 1947, № 109. İstilahlar yaradılmasındakı əsas prinsiplər. /1944-cü il Dil konfransında söylənməmiş məruzədən/. – «Dil İnstitutunun əsərləri», 1 cild, 1947, səh. 27-41 2/Orucov Ə.Ə. Azərbaycan dilində terminologiya yaradılması və işlənən terminlərin qaydaya sahnması. «Azərbaycan SSR EA xəbərləri», 1951, № 12, səh. 61-73. Terminologiya məsələsinə dair. – «Kommunist» /qəzet/, 17 iyul, 1952, № 185. 3/ Rüstəmov V., Dilçilik terminləri haqqında «Kommunist» /qəzet/, 6 avqust, 1952. 4/Məhərrəmov A., Azərbaycan sovet mətbuatında terminologiya məsələlərinin müzakirəsi /1920-1930/, V.İ.Lenin adına Azərbaycan Dövlət pedaqoji institutunun əsərləri, cild VII, Bakı, 1959. 5/S.Cəfərov. Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı, Bakı, 1960. 6/N.Məmmədov. Dilçiliyin əsasları, Azərtədrisnəşr, 1961, səh. 109-112. 7/Ə.Dəmirçizadə. Azərbaycan dilinin üslubiyyəti, Azərtədrisnəşr, 1962, səh. 34-36, 79-86 və başqaları.

² 8/C.Z.Qəhrəmanov. «Философская терминология в современном азербайджанском литературном языке /по книге В.И.Ленина «Материализм и эмпириокритицизм» / Москва, 1955 г. /канд. дис./ 9/ Мазеррамов А.М. Обсуждение основных вопросов литературного языка /алфавит, орфография и терминология/ в азербайджанской советской печати, Баки, 1955 /канд. дис./ 10/Р.М.Юзбашев, Опыт исследования азербайджанских географических терминов, Баки., 1962 /канд. дис./.

tərkibi isə ictimai həyatda olan bütün dəyişiklikləri bilavasitə özündə əks etdirir və insan fəaliyyətinin bütün sahələrini əhatə edir. İstehsal, ticarət, mədəniyyət, dövlət, elm, sinfi mübarizə və s. inkişafı dildə öz əksini tapır, sözlərlə ifadə olunan yeni anlayışların meydana çıxmasına səbəb olur.

Elm və texnikanın hər hansı bir sahəsində ixtisas biliklərinin zənginliyi həmin sahədə olan terminologiyada əks olunur. Terminologiya mütəxəssislər tərəfindən yaranır, onların ehtiyaclarını ödəyir. Bu mənada da, terminologiya – leksikanın şüurlu surətdə nizama salınmış xüsusi bir şöbəsində yığılan terminlərin məcmusudur.¹

Elm üçün terminologiyanın çox böyük əhəmiyyəti vardır. Terminlər tək-tək deyil, sistem halında mövcuddur. Terminologiya hər hansı bir elm, sənət, texnika və xalq təsərrüfatı sahəsi üçün müəyyən prinsiplər əsasında qəbul edilən terminlərin məcmusudur.

Terminlər elmi məfhumlarla bağlıdır. Məfhum isə yalnız söz ilə realizə edilir. Söz aşkara çıxarılan məfhumdur. «Hər bir söz xalqın təfəkküründə yaranmış müəyyən məfhumu təmsil edir. Söz nəyi ifadə edirsə, o, həyatda olmuşdur; həyatda olmayan şey üçün söz də olmamışdır... Bütün sözlər bir yerdə xalqın anlayış sistemini təşkil edir, xalqın həyatı haqqındakı həqiqətləri gələcək nəsillərə çatdırır».²

Söz və sözün forması problemi haqqında dilçilər arasında nəinki müxtəlif fikirlər irəli sürülür, hətta söz, forma və sözün forması terminləri dilçilikdə müxtəlif

¹ А.А.Реформатский. Введение в языкознание, Москва, 1955, səh.81.

² В а х: И.И.Срезневский. Мысли об истории русского языка. СПб., 1887, səh. 103

mənalarda işlədilir. Məsələn, müxtəlif lüğətlərdə sözə belə tərif verilir:

«... Söz – müəyyən məfhumu bildirən nitq vahididir»,¹

«... Söz – təfəkkür obyektinin fonetik ifadəsi olan nitq vahididir».²

Söz üçün səciyyəvi olan cəhətlərdən biri onun əsas mənadan əlavə, bir çox məcazi mənalar da daşıya bilməsidir. Adi danışq dilində olan söz bu və ya başqa dərəcədə bədii ifadəlilik xüsusiyyətinə də malik olur.

Sözün səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, söz ayrı-ayrı əşya, hadisə və əlamətləri adlandırmaqla, eyni zamanda onları ümumiləşdirir. Sözün bu xüsusiyyəti dil vahidlərində, dil kateqoriyalarında, dil əlamətlərində verilən ümumiləşməni başa düşmək üçün çox əhəmiyyətlidir. Buna görə də söz, bir dil vahidi kimi həmişə ümumiləşməyə cəhd edir. V.İ.Lenin tərəfindən sözün bu xüsusiyyəti çox yaxşı izah edilərək ona belə tərif verilir: «В языке есть только общее».³ «Всякое слово /речь/ уже обобщает... чувства показывают реальность, мысль и слово общее».⁴ Bu ümumiləşmə sözün ən səciyyəvi xüsusiyyətlərindəndir.

Deməli, söz əsasən müəyyən məfhumu ifadə edən nitq vahididir. Bəs termin nədir? Bu suala da dilçilikdə müxtəlif cavablar verilir. Məsələn: «... termin elm, texnika sahəsində olan müəyyən bir məfhumun adını bildirən sözdür».⁵; «... termin dedikdə, adətən müəyyən bir

¹ Словарь русского языка, сост. С.И. Ожегов, Москва, 1953, сәһ. 674.

² Толковый словарь русского языка, под ред. Д.Н. Ушакова, том IV, Москва, 1940.

³ V.İ.Lenin, Əsərləri, 38-ci cild /rusca/, Fəlsəfə dəftərləri, 1958, сәһ. 272

⁴ Yenə orada, сәһ. 269

⁵ С.И. Ожегов, Словарь русского языка, Москва, 1953, сәһ. 735.

məfhumu dəqiq ifadə edən söz nəzərdə tutulur»¹; «... hər hansı bir xüsusi elm sahəsində işlənərək müəyyən bir elmi məfhumu dəqiq ifadə edən söz termin adlanır»²; «... termin – öz səciyyəvi vəzifəsi ilə məhdudlaşan, məfhum və əşyanın adını dəqiq surətdə ifadə edən, daima təkmənalılığa cəhd edən sözlərdir»³; «...termin – dəqiq müəyyənləşdirilmiş mənaya malik olan sözdür».⁴

Azərbaycan dilçiliyində də terminin nə olması, onun müxtəlif xüsusiyyətləri haqqında son dövrlərdə yazılmış və əsərin əvvəlində adlarını çəkdiyimiz məqalə və əsərlərdə toxunulmuşdur.

Terminin təbiəti, səciyyəsi haqqında dilçilikdə mövcud müxtəlif fikirləri yekunlaşdırdıqda terminin əsas əlamətlərini belə səciyyələndirmək olar:

1. Terminlər başlıca olaraq müəyyən ixtisas sahəsində çalışan məhdud qrup adamlar tərəfindən işlənən xüsusi sözlərdir.

2. Terminlər elm, texnika, incəsənət və s. sahəsində olan məfhumları dəqiq şəkildə ifadə edən sözlərdir.

3. Terminlər əsasən təkmənalı sözlərdir.

4. Terminlər ekspressiyadan məhrum olan sözlərdir.

Terminlər də başqa sözlər kimi insanların bir-biri ilə əlaqə və münasibətində mühüm rol oynayır. Terminlərin içərisində quruluşca sözün bütün növləri ilə /sadə, düzəltmə, mürəkkəb/ rastlaşmaq olar. Terminlərin müəyyən qismi də frazeoloji vahidləri xatırladır.

Sözün bir sıra əlamətlərini əhatə edən termin, özünə məxsus xüsusiyyətlərə də malikdir ki, bu da onu sözün

¹ Ф.Г.Пуотровский, к вопросу об изучении термина, Ученые записки ЛГУ, №16, Серия филологический, выпуск 18, том 2, Ленинград, 1952, səh. 25.

² А.М.Финкель и И.М.Баженов, Современный русский язык, 1951, səh. 76

³ А.А.Реформатский, Введение в языкознание, Москва, 1955, səh. 81

⁴ Р.А.Будагов, Введение в науку о языке, Москва, 1958, səh. 23.

xüsusi növü kimi ayırmağa imkan verir. Terminin sözdən fərqlənən bəzi xüsusiyyətlərini ümumi şəkildə belə qeyd etmək olar:

1. Termin öz təbiəti etibarlı ilə əsasən təkmənalıdır, söz isə adətən çoxmənalı olur. Müxtəlif dillər üçün sözlərin çoxmənalılığı ən səciyyəvi xüsusiyyətlərdəndir.

Dildə çoxmənalılıq geniş yayılmışdır. Çoxmənalı sözdən fərqli olaraq termin müəyyən terminologiya sahəsində təkmənalıdır. Hər bir elmi terminin adətən müəyyən, sabit bir mənası olur. Əlbəttə, burada müstəsna hallar ola bilər, lakin terminin çoxmənalılığı çox zaman dolaşıqlıq əmələ gətirir. Buna görə də terminə çoxmənalılıq qüsur hesab olunur. Elmi və texniki terminologiyadakı çoxmənalılığı ümumi ədəbi dildəki çoxmənalılıqdan fərqləndirmək lazımdır. Ümumxalq dilində olan sözün çoxmənalılığı tamamilə təbii və zəruri bir hadisədir. Sözün çoxmənalılığı dilin zənginliyini göstərən qanunauyğun bir haldır. Elmi terminologiya sahəsində isə belə deyildir. Elmi terminologiyada olan çoxmənalılıq ilə adi danışq dilində və ya bədii dildə olan çoxmənalılıq arasında çox ciddi fərq vardır.

Adi dildə mətn çoxmənalılığı asanlıqla aradan qaldıraraq sözü təkmənalı edərsə, daima ifadənin təkmənalılığını tələb edən elmi və texniki dildə belə deyildir. Yarandığı vaxtdan başlayaraq hər bir terminin müəyyənləşdirilmiş bir mənası olur.

2. Sözdən fərqli olaraq, termin elm, texnika, incəsənət və s. sahəsindəki müəyyən insan təsəvvürünü hər hansı bir sözlə dəqiq ifadə edir.

3. Termin ilə söz arasına, əlbəttə, heç bir keçilməz sədd qoymaq olmaz. Belə düşünmək olmaz ki, terminlər mövcud dilin qrammatik qanunlarına tabe olmur. Əgər belə olsa idi, onda terminologiya konkret dilə aid olmazdı və

ümumiyyətlə özlüyündə başqa bir dili xatırladardı. Əslində belə deyildir. «Termin, haradan alımsa alınsın, nə kimi fonetik, qrammatik xüsusiyyətlərə malik olursa olsun, mövcud dilin lüğət tərkibinə daxil olub, onun fonetik və qrammatik quruluşuna tabe olur».¹

«... Termin – sözdür, lakin hər bir söz termin deyildir. Bununla belə termin ilə adi söz arasında qəti və keçilməz bir həddə qoymaq çətinidir. Bizim şəraitdə, terminlər gündəlik adi sözlərə çevrilir, adi məişət sözləri sırasına keçir».²

4. «... Terminlər xüsusi sözlər deyil, xüsusi funksiya daşıyan sözlərdir».³

5. Terminin sözdən fərqlənən əsas xüsusiyyətlərindən, onun, yəni terminin müəyyən elmi anlayışları ifadə etməsini qeyd etməliyik. Bu xüsusda akad. V.V.Vinoqradov yazır: «... söz ya nominativ, ya da definitiv vəzifə daşıyır, yəni ya ifadə vasitəsi kimi o – sadəcə işarə olur, ya da məntiqi təyinetmə vasitəsi kimi – elmi termin olur».⁴

6. Bəzi hallarda termin bir sözdən deyil, iki və daha artıq sözdən də ibarət ola bilər. Belə leksikləşmiş terminoloji birləşmələrdə söz, daxil olduğu bu və ya başqa terminoloji sahədən asılı olaraq, yeni məna alır və onu əhatə edən sözlərlə birləşərək, söz birləşmələri şəklində termin əmələ gətirir. Leksikləşmiş birləşmələr məna etibarı ilə bir sözə bərabər olur. Leksikləşmiş birləşmələr, forma etibarı ilə iki

¹ А.А.Реформатский, Введение в языкознание, Москва, 1955, səh. 81

² Ə.H.Orucov, Azərbaycan dilində terminologiya yaradılması və işlənən terminlərin qaydaya salınması, «Azərbaycan SSR Elmlər akademiyası xəbərləri» 1951, №12, səh. 62

³ Е.М.Галкина – Федорук, Современный русский язык /лексика/, Москва, 1954, с.ш. 117

⁴ В.В.Виноградов, Русский язык, Учпедгиз, 1947, с.ш. 12-13

və daha artıq sözdən ibarət olsa da, sərbəst birləşmələrdən fərqli olaraq mənaca bir məfhumu ifadə edir.

7. Sözdən fərqli olaraq, terminlər üçün səciyyəvi xüsusiyyətlərdən biri onların bir qisminin beynəlxalq xarakter daşmasıdır. Beynəlxalq əlaqələr siyasət, elm, texnika, iqtisadiyyat sahəsində daha çox həyata keçirilir, buna görə də müxtəlif dillərdə danışan xalqların bir-birini başa düşməsi üçün bu sahədə yaranan terminlər daha böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Göründüyü kimi, elmi əbədiyyatda termin ilə söz arasında müəyyən hədd qoyulur, onlar müxtəlif şəkildə izah olunur. Lakin bununla belə terminə müxtəlif tərif verilir. Ümumiyyətlə, termin problemi ilə bağlı olaraq qarşıya bir çox məsələlər çıxır ki, bunlar ayrı-ayrılıqda xüsusi tədqiqat tələb edir.

Terminoloji leksika dilin lüğət tərkibinin bir hissəsi kimi bir sıra maraqlı xüsusiyyətlərə malikdir. Bu sahə dilin lüğət tərkibinin ən çox inkişaf edən bir hissəsi kimi o birilərindən fərqlənir. Terminoloji leksikanın materialı əsasında dilin dəyişmə və inkişaf qanunları daha aydın aşkara çıxır. Çünki elm və texnikanın inkişafının nəticəsi kimi terminologiya daima dəyişilir. Bu mənada da terminoloji leksikanın müxtəlif məsələləri dilçilərin diqqətini cəlb edir.

Hazırkı dövrdə terminologiya məsələsi müxtəlif sahələrdə çalışan mütəxəssislərin diqqətini cəlb etməkdədir. Hər hansı bir elm və texnika mütəxəssisi olursa olsun, o öz gündəlik işində terminologiya ilə bilavasitə bağlıdır.

Məlum olduğu üzrə, belə ixtisas sahələrindən biri də iqtisadi nəzəriyyədir. İqtisadi nəzəriyyə terminlərinin yaranma və inkişafı, bunların məzmunu, mahiyyəti, iqtisadi nəzəriyyə elmi ilə əlaqəsi və s. kimi maraqlı məsələlər bu

vaxta qədər bizim dilçilikdə işlənmemiş, tədqiq edilməmiş məsələlərdən biridir.

Bunu nəzərə alaraq, müəllif, Azərbaycan dilində iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin yaranma və inkişafını, bu terminlərin müxtəlif mətbuatda formalaşma yollarını, onların semantik və quruluş xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq, marksizm-leninizm klassikləri əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsi və bunun iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin inkişafındakı rolunu imkan daxilində müəyyənləşdirib aydınlaşdırmaq məsələsini qarşısına qoymuşdur. Bu məqsədlə də o, XIX əsrin sonlarından başlayaraq, Azərbaycanda inqilabdan əvvəl və sonra nəşr olunan müxtəlif mətbuatda /əsasən inqilabdan əvvəlki bolşevik və sosial-demokrat, sonrakı bolşevik mətbuatı nəzərdə tutulur/ çap olunan iqtisadi nəzəriyyəyə aid məqalə, əsər və s.-dən çoxlu misallar – terminlər toplamış və bunların üzərində öz tədqiqatını qurmuşdur.

Müəllif ümumi dilçilikdə və türkologiyada ümumiyyətlə termin məsələsinin qoyuluşuna aid elmi-nəzəri ədəbiyyatla tanış olmuşdur.

Əsərin «iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin yaranması və inkişafı tarixindən» adlı birinci hissəsində müəllifin məqsədi heç də Azərbaycanda iqtisadi nəzəriyyə elminin yaranması və inkişafı tarixini tədqiq etmək olmamış və ola da bilməzdi. Bu məsələ başqa mütəxəssislərinin səlahiyyətinə aiddir.

Müəllif iqtisadi nəzəriyyə elminin mövcud səviyyəsi zəminində onun nəticələrindən istifadə edərək, konkret olaraq ayrı-ayrı iqtisadi nəzəriyyə terminləri üstündə dayanır və təxminən onlardan hər biri haqqında ətraflı danışmağa cəhd edir. Burada konkret bir terminin müxtəlif məxəzlərdə, - mətbuatda, lüğətlərdə, Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş marksizm-leninizm və iqtisadi nəzəriyyə

dərsliklərində necə və hansı şəkildə işlənməsindən, bunların nə kimi inkişaf yolu keçirdiyindən bəhs olunur. Bundan əlavə, inqilabdan sonrakı ilk dövrlərdə Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş marksizm-leninizm klassiklərinin bir neçə əsərində işlənen iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin həmin əsərlərin sonrakı illərdəki nəşrləri ilə müqayisəsi verilir, tərcümənin son nəşrlərində artıq iqtisadi nəzəriyyə terminləri sahəsində sabitlik yaranıb möhkəmləndiyi qeyd olunur.

Əsərin sonrakı hissələrindən birində iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin qrammatik xüsusiyyətlərindən danışılır. Burada terminin qrammatik cəhətdən yaranma üsulu, qrammatik quruluşu və s. əsas alınaraq tədqiq olunmuşdur. Bu hissədə morfoloji yol ilə terminlərin yaranması prosesində iştirak edən müxtəlif sözdüzəldici şəkilçilərdən bəhs olunur. Məlum olur ki, dilimizdə iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin yaranmasında bunlar fəal rol oynayır. Bu şəkilçilər mənşəcə müxtəlif olsalar da, çoxu ümumxalq dilindən, az bir qismi başqa dillərdən alınmadır.

Dilimizdəki iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin böyük bir qismi sintaktik yol ilə əmələ gəlmişdir. «... Söz yaradıcılığı prosesinin ən qədim növlərindən biri olan bu qayda müasir Azərbaycan ədəbi dili leksikasının inkişafında da böyük rol oynayır. Müasir ədəbi dilimizin çox zəngin sahəsini təşkil edən və son 20 il ərzində xeyli inkişaf etmiş olan termin yaradıcılığında, demək olar ki, bu qayda əsas yeri tutmuşdur».¹ Bu fikri iqtisadi nəzəriyyə terminlərinə də aid etmək olar. Bu qrup terminlərə marksizm-leninizm klassiklərinin əsərlərində, o cümlədən K.Marksın «Kapital» əsərinin, iqtisadi nəzəriyyə dərsliklərinin və iqtisadi nəzəriyyə elminin müxtəlif məsələlərinə dair əsərlərin tərcüməsində rast gəlirik. Tərcümə, dilimizdə sintaktik üsul ilə iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin yaranmasında böyük rol oynamış və oynayır.

¹ S.Cəfərov, Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı. Bakı, 1960, səh. 132

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ İQTİSADI
NƏZƏRİYYƏ TERMİNLƏRİNİN YARANMASI
VƏ İNKİŞAFI TARİXİNDƏN

- 2229 -
İqtisadi nəzəriyyə ictimai elmlər sırasına daxildir. O, insan cəmiyyətinin müxtəlif inkişaf pillələrində ictimai istehsal qanunları və maddi nemətlərin bölgüsündən, insanlar arasında olan ictimai istehsal və iqtisadi münasibətlərdən bəhs edən bir elmdir.

İqtisadi nəzəriyyə müxtəlif ictimai-iqtisadi formasiyalara aid olan istehsal münasibətləri və məhsuldar qüvvələrin tarixi tiplərinin necə yaranıb inkişaf etməsini, bir münasibətdən digərinə keçməni, ictimai istehsalın bir formasının başqası ilə əvəz olunmasını öyrənir.

İqtisadi nəzəriyyə, iqtisadiyyatı yenidən qurmaq qaydalarını, yeni ictimai quruluşun yaranmasının metod və yollarını, (yeni ictimai quruluşun yaranmasının metod və yollarını,) cəmiyyətin inkişaf qanunlarını, xalq təsərrüfatının düzgün idarə olunmasını elmi cəhətdən əsaslandırır.

İqtisadi nəzəriyyə hər bir təsərrüfat sisteminə uyğun olan əsas kateqoriyaları verir. Bu kateqoriyalar tarixən inkişaf edən istehsal münasibətlərinin nəzəri ifadələridir. Bu xüsusda K.Marks yazır: «İqtisadi kateqoriyalar maddi istehsalın müəyyən inkişaf pilləsinə uyğun olan tarixi istehsal münasibətlərinin nəzəri ifadələri olub, məişət formalarını, müəyyən bir cəmiyyətin ayrı-ayrı tərəflərini ifadə edir».¹

Bütün ictimai-iqtisadi formasiyalarda, məhsuldar qüvvələrin xarakterinə uyğun istehsal münasibətlərini ifadə edən kateqoriyalar mövcud olur. İqtisadi nəzəriyyə yalnız

¹ К.Маркс, и Ф.Энгельс, Сочинения, том. XII, Москва, 1935, стр. 196, 376

kapitalizm cəmiyyətinin iqtisadi həyat şəraitini əks etdirən kateqoriyaları deyil, istər kapitalizmdən əvvəlki dövrlərin, istərsə də sosializm dövrünün müxtəlif iqtisadi xarakterli kateqoriyalarını tədqiq edir.

Müstəqil bir elm kimi iqtisadi nəzəriyyə, kapitalist istehsal üsulunun yaranması ilə birlikdə meydana çıxır. Bu münasibətlə K.Marks yazır: «İqtisadi nəzəriyyə müasir burjuva cəmiyyətinin nəzəri təhlili olub, inkişaf edən burjuva münasibətlərinin varlığını nəzərdə tutur».¹

İnsanların müxtəlif iqtisadi görüşlərini, ideyalarını, iqtisadi həyatın mürəkkəb nəzəri məsələlərini həll etmə cəhdləri, hələ kapitalizmdən əvvəlki dövrlərdə də olmuşdur. Hələ ibtidai icma dövründə ən sadə iqtisadi kateqoriyaları, zəruri yaşayış vasitələrini, ən sadə alətlərin istehsalını, ibtidai təsərrüfat, əkinçilik, maldarlıq və s.-ni ifadə edən kateqoriyalar yaranmışdır.

Quldarlıqda sənət, istehsal və mübadilənin genişlənməsini, kənd təsərrüfatı, ticarət və sələmçiliyin inkişafını, feodalizmdə feodal münasibətlərini, kapitalizmdə kapital istehsal prosesini, sosializmdə isə sosialist təsərrüfat sisteminin başlıca cəhətlərini ifadə edən kateqoriyalar meydana çıxır. Bu kateqoriyalarla birlikdə onlara ad vermək üçün terminlər də yaranır.

İqtisadi nəzəriyyə terminlərinin tədqiqinə keçməmişdən əvvəl ümumiyyətlə iqtisadi nəzəriyyə ilə iqtisadi elmləri bir-birindən fərqləndirmək lazım gəlir. İqtisadi nəzəriyyə elmi də iqtisadi siyasət, ictimai inkişaf tarixi, iqtisadi coğrafiya və müxtəlif sahə /istehsalat, kənd təsərrüfatı, əmək, ticarət və s./ iqtisadiyyatı ilə birlikdə iqtisadi elmlər qrupuna daxil olur. Bu elmlərin hamısının obyekt müxtəlif ictimai-iqtisadi formasıyaların iqtisadi

¹ K.Marks və F.Engels, Əsərləri, V cild, Moskva, 1935, səh. 253.

quruluşu olduğundan, bunlar arasında sıx bir əlaqə mövcuddur. Lakin bunların hər birinin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır.

İqtisadi elmlər içərisində iqtisadi nəzəriyyə ən əsas və ümumi yerlərdən birini tutur. İqtisadi nəzəriyyənin başqa iqtisadi elmlərə münasibəti onda müəyyən edilir ki, iqtisadi nəzəriyyə cəmiyyətin iqtisadi quruluşunu bütün daxili aləmi ilə /istehsal, bölgü, mübadilə, istehlak və s./ əhatə edir. İqtisadi nəzəriyyə terminləri ilə iqtisadi terminlərin işlənməsi və inkişafı yolları bir-birindən fərqlənir.

Azərbaycan dilində iqtisadi terminologiyanın tarixi qədimdir. İqtisadi terminologiyanın inkişafı ümumiyyətlə Azərbaycan xalqının keçirdiyi ictimai-iqtisadi quruluşun səciyyəvi cəhətlərinin tarixi inkişaf prosesi ilə bağlıdır. Hələ X əsrdən başlayaraq Azərbaycan öz təbii sərvətləri ilə tanınmış, onun Bərdə, Şamaxı, Bakı kimi şəhərləri məşhur olmuşdur. Bu xüsusda akademik Bartold «Müsəlman dünyasının tarixində Kaspiyə yaxın məmləkətlərin mövqeyi» adlı əsərində göstərir ki, Bərdə və Dərbənddə istehsal edilən ipək və pambıq parçalar öz rənglərinin gözəlliyi ilə çox şöhrət qazanmışdı, Bərdə və Dərbənddə ticarət əlaqələri genişlənmişdi. Xüsusən Bərdə ticarət yollarının mərkəzində yerləşdiyindən, ən böyük şəhərlərdən birinə çevrilmişdi.¹

Qədim fars və ərəb coğrafiyaşünaslarının verdikləri məlumatlara görə, hələ X əsrdə Bakı özünün neft mənbələri ilə şöhrət qazanmışdı. Ərəb coğrafiyaşünası Məsudi qeyd edir ki, «Bakıda neft mənbələri əsasən iki idi. Bunlardan birində ağ, o birində isə qara neft istehsal edilirdi».²

¹ Акад. В.В. Бартольд, Место прикаспийских областей в истории мусульманского мира, Баку, 1924, səh. 33-34.

² Məsudidən verilən sitat V. V. Bartoldun yuxarıda adını çəkdiyimiz əsərindən gətirilmişdir. Həmin əsər, səh. 36.

Feodal torpaq mülkiyyətinin inkişaf formaları orta əsrlərdə Azərbaycanın tarixi inkişafı prosesində xüsusi yerlərdən birini tuturdu. Bu dövrlərdə feodal torpaq mülkiyyətinin müxtəlif cəhətlərini ifadə edən terminlər çox yayılmışdı. Prof. Ə.Əlizadə XIII-XIV əsrlərdə, xüsusən monqollar Azərbaycana işğal edəndə qədər Azərbaycanda feodal torpaq mülkiyyətini ifadə edən terminlərdən geniş istifadə olunduğunu söyləyərək yazır: «До завоевания Азербайджана монголами существовали следующие категории собственности: 1 / мюльк - / **مۈلك** / множественное число «амлак» /арабск/ 2 / государственные земли /дивани/ **ديواني** / 3 / амлак-и-хасс, т.е. личные имения государя или членов правящей династии **املاك خاصي** / 4 / вакфные /церковные/ земли / **واکف** / 5 / земли икта **انقطاع** / 6 / общинные земли /джамаат/ / **جامعت** /. Некоторые скудные данные позволяют думать, что многие термины существовавшие в азербайджане в XIII-XIV в.в., употребляются и доныне».¹

Bunlardan əlavə, XIII-XIV əsrlərdə kənd təsərrüfatı istehsalı /əkinçilik, bağçılıq, üzümçülük, ipəkçilik və s. müxtəlif icarə, vergi və s. bu kimi mükəlləfiyyətləri ifadə edən terminlər də geniş yayılmışdır.

Ə.Əlizadənin əsərində verilən terminlərə İ.P.Petruşevskinin «XVI-XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda feodal münasibətləri tarixinə dair xülasələr» adlı əsərində də təsadüf edilir və bunların Azərbaycan üçün əhəmiyyətli olduğu söylənilir.² İstər Ə.Əlizadə, istərsə də İ.P.Pet-

¹ В а х: Ализадэ А.А., Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII-XIV вв., Баку, 1956, səh. 63

² И.П.Петрушевский, Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI начале XIX вв., Ленинград, 1949, səh. 265.

ruşevski tərəfindən adları çəkilən terminlər, bu dövrlərdə, yeni XIII-XIV və XVI-XIX əsrlərdə Azərbaycanda feodal münasibətlərinin səciyyəvi xüsusiyyətlərini ifadə edir.

Feodal münasibətləri dövründə rentanın müxtəlif formaları başlıca rol oynayır. Bunlardan məhsul rentası əsas yerlərdən birini tutmağa başlayır. Dövlət torpaqlarında renta müxtəlif vergilərin əmələ gəlməsinə səbəb olur. K.Marks «Kapital» əsərində yazır ki, dövlət torpaqlarında renta müxtəlif vergiləri ifadə edən kateqoriyalarla uyğun olurdu.¹

Azərbaycan dilində iqtisadi terminologiyanın tarixi qədim dövrlər ilə bağlıdırsa, iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin yaranması və inkişafı XIX-XX əsrlərlə daha çox bağlıdır.

XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq, Rusiyada kapitalizmin inkişafının təsiri altında Azərbaycanda, zəif də olsa, kapitalist münasibətləri genişlənməyə başlayır. Azərbaycan ilə Rusiya arasında iqtisadi əlaqələr getdikcə artır, Rusiya iqtisadi sisteminin bir hissəsini təşkil edən Azərbaycanın iqtisadiyyatı dünyada əmtə mübadiləsinə daxil olur, burada əmtəə istehsalı sürətlə inkişaf etməyə başlayır. V.İ.Lenin «Rusiyada kapitalizmin inkişafı» adlı əsərində yazır: «... Qafqazın Rusiya tərəfindən iqtisadi «fəthi» siyasi fəthindən çox-çox sonra vəqə olmuşdur və bu iqtisadi fəth indi də tamamilə qurtarmamışdır. Rusiya kapitalizmi Qafqazı dünya əmtəə tədavülünə cəlb edir, onun yerli xüsusiyyətlərini, qədim pədərsahi qapalılıq qalıqlarını aradan qaldırır və öz fabrikləri üçün özünə bazar yaradırdı».²

XIX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq Bakı dünyanın ən məşhur sənaye şəhərlərindən birinə çevrilməyə başlayır, demək olar ki, dünya neftinin yarısı burada istehsal

¹ В а х: К.Маркс, Капитал, III том, книга III, Критика политической экономии, гос. изд. Пол. Лит. 1949

² V.İ.Lenin, əsərləri, 3-cü cild, Bakı, 1948, səh. 579-580.

olunurdu. Neft sənayesi ilə əlaqədar olaraq Bakıda iri istehsalat sahələri, neft emal edən zavodlar meydana gəlir, maliyyə cəmiyyətləri, çoxlu firmalar, ticarət-istehsalat müəssisələri və s. yaranır. Ölkədə əmtəə-kapitalist istehsalının inkişafında həlledici rol oynamış bu firmalar cəmiyyət etibarlı ilə olduqca artmışdır. Ümumiyyətlə 1900-cü ildə Bakıda 84 neft emalı zavodu, 18 mexaniki zavod, dəmiryol deposu, gəmi təmiri zavodu, onlarla fabrika və emalatxanalar meydana gəlmişdir.¹

Neft sənayesinin inkişafı böyük kapital qoyuluşu tələb edirdi. Alman kapitalı ilə əlaqədar olan Nobel qardaşlarının, fransız bankiri Rotşildin, ingilis Vişəunun firmaları 70-90-cı illərdə böyük inhisarlara çevrildilər. XX əsrin əvvəllərində Bakıda kapitalist inhisarları artmış, banklar güclənmişdi. 90-cı illərdə Azərbaycan neft sənayesində «Bakı neft istehsalatı cəmiyyəti», «Kaspi Qara dəniz ticarət və istehsalat cəmiyyəti», «Mazut», cəmiyyəti, «Rus neftinin Bakı cəmiyyəti», «Rus neftini istehsal edən cəmiyyət», «Kələntərovun neft kompaniyası», «Avropa neft istehsalı kompaniyası», «Bakı neft istehsalı cəmiyyəti», «Roqozin» şirkəti, «Rus-amerikan şirkəti» kimi aksioner cəmiyyətləri fəaliyyət göstərirdi. Bakıda kapitalist istehsalı təşkilinin ən yüksək formaları, sənaye müəssisələrinin mərkəzləşməsi və təmərküzləşməsi prosesini sürətləndirmiş və bu əsasda kapitalist inhisarları meydana çıxmışdı.

XX əsrin əvvəllərində Bakıda 39 aksioner cəmiyyəti var idi. Bu aksioner cəmiyyətləri bir-biri ilə kartel sazişinə girirdi. Bakı neft istehsalında kartellərdən əlavə kapitalist inhisarının ən yüksək formaları – sindikatlar yaranır. Sindikatlaşdırılmış müəssisələr öz aralarında satış bazarlarını bölür və bazar qiymətlərini ən yüksək səviyyədə

¹ Azərbaycan Kommunist partiyasının tarixi, birinci hissə, 1958, səh. 14

saxlayır. Neft kapitalının təmərküzləşməsi, Bakıda bank kapitalının fəaliyyətini də sürətləndirir.¹

«İnsanlar öz həyatının ictimai istehsalında öz iradəsindən asılı olmayan müəyyən, zəruri münasibətlərə – öz maddi məhsuldar qüvvələri inkişafının müəyyən pilləsinə uyğun olan istehsal münasibətlərinə girirlər. Bu istehsal münasibətlərinin məcmusu cəmiyyətin iqtisadi quruluşunu, real bazisi təşkil edir, hüquqi və siyasi üstqurum bu bazis üzərində yüksəlir və müəyyən ictimai şüur formaları bu bazisə uyğun olur».²

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kənd təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələri yüksəlir və əmtəə istehsalı artır. Azərbaycanda meydana gəlmiş yeni məhsuldar qüvvələr, onun ictimai həyatında bir sıra dəyişikliklərin əmələ gəlməsinə səbəb olur. Artıq XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycanda iqtisadi nəzəriyyənin bəhs etdiyi firma, kapital, aksioner kampaniyası, bankir, bank, aksiya, kartel, sindikat və s. kimi terminlərin meydana çıxması üçün şərait yaranmış oldu və getdikcə iqtisadi nəzəriyyəyə dair əsas terminlər inkişaf etməyə başladı. Bu dövrdən başlayaraq kapitalizmin inkişafı ilə bağlı olaraq «kapital», «sənaye kapitalı» və s. bu kimi terminlər yaranır.

İqtisadi nəzəriyyə terminlərini XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycanda nəşr edilən müxtəlif ədəbiyyatdan /mətbuat, lüğətlər və s./ toplamaq mümkündür. 1875-ci ildən Azərbaycan dilində «Əkinçi» qəzeti nəşr edilməyə başlayır. Bu qəzet Azərbaycanda ictimai-siyasi və iqtisadi görüşlərin inkişafında böyük rol

¹ С. Ахундов. Монополистический капитал в дореволюционной Бакинской нефтяной промышленности, Москва, 1959, сәh 13.

² К. Marks və F. Engels, İki cildlik, Seçilmiş əsərləri, I cild, 1953, сәh. 346.

oynamışdır. «Əkinçi» qəzeti Azərbaycanın ictimai-siyasi və iqtisadi həyatında baş verən bütün hadisələrlə maraqlanır və öz səhifələrində bunlara geniş yer verirdi. «Əkinçi»də ticarət, sənaye, kənd təsərrüfatı, bank, maliyyə işləri, toxuculuq, heyvandarlıq və b. sahələrə aid çoxlu terminlərə rast gəlmək olur.

XIX əsrin ikinci yarısından bəri Azərbaycanın tutduğu ictimai-iqtisadi vəziyyətdən asılı olaraq Bakıda da bank işləri genişlənir. «Əkinçi» qəzeti Bakıda bankların yaranmasını xəbər verir və bu xüsusda yazır: «Bir neçə ildir ki, Badkubə şəhərində xüsusi bank açılıb»; «Deyirlər dövlət bankının Badkubədə olan hissəsi yazıb ki, Peterburqdan qızıl göndərsinlər, ümid var ki, qızıl ucuzlaşsın» / «Əkinçi», 1875, №20, səh 3,4/.*

«Əkinçi» yalnız Azərbaycanda olan bank işlərindən xəbər verməklə kifayətlənmir. Rusiya və Avropanın bir sıra vilayətlərinin bir və ya bir neçə kəndin birləşərək qərarlaşmış məbləğ cəm edib kənd bankı təşkil etmələrindən xəbər verən «Əkinçi» bunun məqsəd və vəzifələrindən danışır. Belə bankların Zaqafqaziya ölkələrinin bəzi yerlərində, məsələn, Tiflis qəzasında yaradılmasından danışaraq qəzet yazır: «Тифлиски ведомости» qəzeti yazır ki, Zaqatala şəhərində 50 min inanata qədər məbləğ cəm olunub ki, ətraf kəndlər üçün bank açılsın /«Əkinçi», 1876, № 4, səh. 5/. «Əkinçi» Azərbaycanın müxtəlif kəndlərində də belə kənd bankları yaradılması məsələsini meydana atır. «Əkinçi» qəzeti bank sözü ilə birlikdə bir çox terminlərdən istifadə edir. Məsələn, iri aksioner banklarının inkişaf etməsi ilə iri bankirlərə çevrilən tacir və sələmçilərdən danışarkən, qəzet «bankir», «bank bileti», «banknot» və s. bu kimi terminlərə öz

* Misalların orfoqrafiyası məxəzlərdə olduğu kimi saxlanılır.

səhifələrində geniş yer verir / «Əkinçi», 1875, №7, 11,12, səh. 4/.

«Əkinçi» qəzetinin yarandığı dövrdə Azərbaycan Ümumrusiya ticarət bazarının fəal iştirakçısı idi. Bir tərəfdən, Rusiyanın sənaye mərkəzlərindən buraya sənaye malları gətirilir və satılır, o biri tərəfdən isə, Azərbaycanda istehsal edilən xammalları, kənd təsərrüfatı məhsullarını Rusiya bazarlarında satırdı. Bu dövrdən başlayaraq Azərbaycanda, Rusiyanın hər yerində olduğu kimi, gömrük siyasəti yeridilməyə başlanır.

Gömrük siyasətindən uzun əsrlər boyu müxtəlif məqsədlər üçün istifadə edilmişdir. İmperializm dövründə gömrük siyasətindən bir gəlir mənbəyi kimi istifadə edilir. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq, Bakının neft şirkətlərində hökmranlıq edən xarici kapital gömrük siyasətindən çox gəlir əldə edir. Bu xüsusda «Əkinçi» qəzeti yazır: «Tamojni xərcindən dövlət, zavod və karxana sahibləri mənfəətbərdar olurlar. Bu xərc xalq üçün çox zərərlidir» / «Əkinçi», 1877, №19, səh. 1, 2/.

«Əkinçi» Bakıda aparılan gömrük siyasəti ilə maraqlanır, buna öz münasibətini bildirir və öz səhifələrində «gömrük» sözü ilə bağlı olan «gömrük rüsumu», «gömrük xərci», «gömrükxana», «natariusxana» və s. kimi terminlər işlətməyə başlayır. Məsələn: «... Xəzinənin neftdən aldığı aksiz xərci .. zavod saxlayanların işini pərişan etdi»; «... Keçən il hökm olundu ki, Amerika cövhərindən 50 qəpik artıq tamojni xərci asınlar»; / «Əkinçi», №14, 7 iyul, 1877/.

XIX əsrin ikinci yarısından mübadilə və ticarətin inkişafı ilə əlaqədar olaraq, «bazar», «alver etmək» /alış-veriş/, «pul», «ticarət» kimi terminlər daha çox yayılmağa başlayır. Bu isə artıq ticarət burjuaziyasının yaranması, milli burjuaziyanın meydana çıxması ilə bağlı idi. Dərbənd şəhərindən aldığı xəbərlərdən bəhs edən «Əkinçi» qəzeti

belə yazır: «... Bizim şəhərin xalqı ya tacirlik, ya sənərkarlıq və ya fəhləlik ilə güzəran keçirir. Ticarət əhalinin əlində əsasdır. Onlar Rusiyadan mal gətirib onun bir hissəsini nəqdə və bir hissəsini nişyəyə xərcləyib və nişyədən hasil olan borcu da boyğa cəm edib Rusiyaya aparıb furiş edib mal gətirərdilər» / «Əkinçi», 1876, №6, səh. 4/. «Əkinçi» ticarət məsələlərindən danışarkən, ticarət ilə məşğul olanların məqsəd və vəzifələrindən də bəhs etməyi unutmur. Bu münasibətlə «Əkinçi» qəzetinin yanvar nömrələrindən birində oxuyuruq: «...Cənab sərdarın hökmünə binaən mart ayının əvvəlinəqən Qafqazda dadüstad edənlər görək özlərinə şəhadətnamə və bilet alsınlar. Ona binaən bu halda bizim dadüstad edənlərimiz tamam fikrə gediblər ki, aya hansı qism tüccarlar silkinə özlərini yazdırsınlar və o silkdə onların nə ixtiyarları olacaq? Bu səbəblərə biz özümüə vacib bilirik ki, - bəqədr məqdur onların ixtiyarlarını məlum edək: Dadüstad edənlər üç qismdir: Əvvəlinci və ikinci qism gildi hesab olunur. Amma üçüncü qism gildi deyil və özü də beş firqədir. Birisi xırda alış-veriş etmək, birisi malları yük ilə gəzdirmək, birisi malları əldə gəzdirmək, birisi sənətkarlıq və birisi amillik». / «Əkinçi», 1876, № 1, 16 yanvar/.

«Gildi» - sözünün «Əkinçi» qəzetində işlədilməsi maraqlı məsələlərdən biridir. «Gildi» - almanca «Gilde» sözündən olub korporasiya, sex anlayışını bildirir. Bu söz geniş mənada orta əsrlərdə Qərbi Avropada yaranan müxtəlif assosiasiyaları, dar mənada isə tacirlərin birləşməsini ifadə edir.¹ Rusiya həyatına aid olan bu hadisənin XIX əsrin II yarısında Azərbaycanda da baş verdiyini görürük. Bu münasibətlə «Əkinçi» qəzetində oxuyuruq: «Gələn təzə ildən alış-veriş və qeyri dadüstadlar

¹ Большая Советская энциклопедия, İkinci nəşr, II cild, səh. 375.

xərcinin qərardadı bizim Qafqaz vilayətində qoyulacaqdır. Məzkur qərardada görə dadüstad edən kəslər üç yerə təqsim olunur». / «Əkinçi», 1875, №1, 22 iyul/.

Bununla da «Əkinçi», «Gildi» sözü ilə bağlı olaraq «mirovoy gildi», «Vtoroy gildi», «Tretiy gildi» terminlərini işlətmişdir.

«Əkinçi» qəzeti səhifələrində bank, məxsusi bank, dövlət bankı, ticarət bankı, aksioner bankı, bank bileti, bankir, banknot, gömrük siyasəti, tamojni xərci, gömrük rüsumu, gömrük xərci, gömrükxana, gildi kimi iqtisadi nəzəriyyə terminləri işlənmişdir.

1917-ci ilə qədər sosial-demokrat mətbuatında işlənən iqtisadi nəzəriyyə terminləri

1901-ci ildən 1917-ci ilə qədər olan dövr olduqca mürəkkəbdir. Bu illər /1901-1917/ fəhlə hərəkatının yüksəlişi, Azərbaycanda təşkilatların genişlənilməsi, möhkəmlənməsi, vərəqə və intibahnamələrinin geniş yayılması, açıq küçə nümayişlərinin, mədən və zavodlarda böyük totilllərin, çıxışların təşkil edilməsi, zəhmətkeşlərin inqilabi mübarizəyə geniş cəlb edilməsi dövrüdür.

Bakıda 1904-cü ilin sonuna, yəni ilk bolşevik qəzeti «Hümmət»in nəşrinə qədər müxtəlif mövzularda inqilabi intibahnamələr /siyasi vərəqələr/ nəşr olunmuşdur. 1905-1907-ci illər inqilabi dövründə isə Bakıda Azərbaycan dilində «Hümmət» /Oktyabr 1904-mart 1905/, «Təkamül» /16 dekabr 1906-26 mart 1907/, «Yoldaş» /22 avqust 1907-1 sentyabr 1907/, «Dəvət-Qoç» /26 may 1905-6 avqust 1906/ kimi bolşevik mətbuatı nəşr olunmuşdur.

Azərbaycan dilində nəşr edilən intibahnamə və vərəqələr, «Məşrutə məxluqun nəyinə lazımdır?», «Fəhlələrə nə lazımdır?», «Siniflər, silklər və partiyalar»

adlı kitabçalar, «Dəvət-Qoç», «Yoldaş», «Təkamül», «Hümmət» qəzetlərində iqtisadi nəzəriyyə ilə əlaqədar çoxlu terminlər işlədilmişdi. Bunlar iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin geniş kütlələr arasında yayılmasında xüsusi rol oynamışdır.

Bu illərdə /1901-1917/ Bakı neft sənayesi daha sürətlə artmağa başlamışdı. 1910-1912-ci illərdə neft sənayesi sahəsində böyük trestlər, təmərküzləşmiş iri inhisarlar yaranmışdı ki, bunların arasında «Rus-İngilis trest», «Rus baş neft korporasiyası», «İngilis Holland», «Royyal Dadtç Şell» trest, «Bakı neft cəmiyyəti», «Nobel qardaşlarının neft istehsalı şirkəti», «Kaspi Qara dəniz cəmiyyəti», «Naftalan neft mədənləri şirkəti», «Balaxanı neft mədənləri şirkəti», «Mentəşev firması», «Xəzər şirkəti» mühüm yer tuturdu.

Artıq XX əsrin əvvəllərində Bakı neft mədənlərində böyük bir sənaye və ticarət ordusu çalışırdı. Bu xüsusda «Yoldaş» qəzeti yazır ki: «Bakı neft mədənləri küll Rusiya yerlərinin hamısından böyük bir sənət və ticarət məkanıdır. Uzaq ölkələrdən özünə fəhlələr yığır. Bu axırıncı 15 ilin ərzində gəlmə fəhlələrin ədədi artıb».¹

1917-ci ilə qədər rast gəldiyimiz iqtisadi nəzəriyyə terminlərini aşağıdakı qruplara ayırmaq olar:

a) Birja ilə əlaqədar yaranan terminlər: birja /ŞR, 1903, №25, səh. 4/; birja komitəsi; birja arteli / ŞR, 1907, №132, səh. 1/; birja cəmiyyəti / TH, 1907, №42, səh. 1/; Bakı birjası /İqbal, 1913, № 1534, səh. 2/

b) Müxtəlif şirkətlərin və cəmiyyətlərin adlarını bildirən terminlər: elektrik kompaniyası / ŞR, 1903, №22, səh. 3/; teleqraf şirkəti / ŞR, 1903, №1, səh. 2/; Qafqaz ziraət cəmiyyəti / ŞR, 1903, №106, səh. 3/; cəmiyyəti-

¹ «Yoldaş» /qəzeti/, №2, 29 avqust, 1907, səh. 2-3.

iştirakiyyun / Tərcüman, 1906, №76, səh. 4/; neft şirkəti /Th. 1907, №3, səh. 4/; manufaktur şirkəti /yenə orada, №71, səh. 4/; Каспийское товарищество; Тифлиски товарищества /yenə orada, №2, səh. 4/.

v) Bank və kredit işləri ilə əlaqədar olaraq yaranan terminlər: faiz kəğızları fondları; obliqasiyalar / **ŞR**, 1903, №20, səh. 4/; kreditxana / yenə orada, №33, səh. 4/; finans; ehtiyat sərmayəsi /запасни фонд/ /yenə orada, №112, səh.1/; bank /банка/ biletləri /yenə orada, № 114, səh. 1/; ziraət bankları sandıqları /yenə orada, №59, səh. 2-3/; mühafizə sandıqları /сбергательная касса/ /Tərcüman, 1907, №7, səh. 4/; xırda istiqraz /melkiy kredit/ /yenə orada, №51, səh. 2/; istiqraz /mülki kredit/ /yenə orada, № 52, səh.1/; tüccarlar bankı /İqbal, 1913, № 1534, səh.2/; şəhər istiqrazı /yenə orada, №547, səh. 3/; məhəlli bankı; Bakı ticarət bankı /yenə orada, № 557, səh.1/.

q) Bilavasitə neft istehsalı ilə əlaqədar olaraq yaranan terminlər: neft məmulatı / **ŞR**, 1903, №20, səh. 4/. Neft mədənlərində işləyən fəhlələrin ittifaqı /yoldaş, 1907, №2, səh. 2-3/; mədənçilərin soyuzu; neft gəliri /yenə orada, səh.4/.

g) Neft sənayesi sahəsində işləyən fəhlələrin neft sənayeçilərindən etdikləri əsas tələbləri ifadə edən terminlər: fəhlə vəkilləri şurası /Təkamül, 1907, №7, səh.6/; 8 saatlıq iş günü; məvacibin 5 prosent artması; bayram günlərində rahatlıq /yenə orada, №10, səh. 4/; iş vaxtı; adətən kənar iş müzdünün dərəcəsi, işdən asudə günlər /yenə orada, №13, səh. 5/.

Göründüyü kimi, bu dövrdə nəşr edilən mətbuatın səhifələrində beynəlxalq fəhlə hərəkatı, Rusiyada fəhlələrin vəziyyəti və mübarizəsi, Bakı fəhlələrinin vəziyyəti, neft sənayeçilərinə qarşı sinfi mübarizənin təşkili

və s. bu kimi məsələlərlə əlaqədar məfhumları ifadə edən terminlərə tez-tez rast gəlmək olur.

1917-1920-ci illərdə mətbuatda işlənmiş iqtisadi nəzəriyyə terminləri

Bu illərdə /1917-1920/ Azərbaycan dilində «Hümmət», «Bakı fəhlə, əsgər və matros şurasının əxbarı», «El həyatı», «Xalq sözü», «Füqəra sədası», nəhayət, 1919-cu ildən «Kommunist» qəzeti nəşr edilməyə başlayır. Bu dövrdə nəşr edilən mətbuat səhifələrində, başqa sahələrə aid olduğu kimi, iqtisadi nəzəriyyəyə dair də bir çox terminlərə rast gəlirik. Bu terminləri aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

a) Proletar diktaturasının yaradılması və sovet quruculuğu vəzifələri ilə əlaqədar olaraq meydana çıxan terminlər, məs.: təftiş komitələri /Hümmət, 1917, №9/; kəndçi komitələri /yenə orada, №14/; xalq komissarları /vəzifələri/ şurası /yenə orada, №20/; fəhlə, zəhmətkeş və kəndçilər şurası; quberniya uyezd yer komitələri /Hümmət, 1918, №22/; Oblastnoy şura /yenə orada, №29/; camaat şurası /yenə orada, №31/; torpaq komitələri /Fəmtə, 1918, №3/; ev komitələri /yenə orada, №5/; zavod komitələri /yenə orada, №7/; məhəlli komitələr /yenə orada, №11/.

b) Proletar diktaturası yaradılmasında hegemon qüvvə olan fəhlə sinfi ilə əlaqədar terminlər: fəhlə zəhməti /Hümmət, 1917, №1/; fəhlə qüvvəsi; fəhlə qüvvəsi qiyməti; fəhlə ordusu /yenə orada, №4/; fəhlə müzdü /yenə orada, №6/; fəhlə sinfi; fəhlə rayonları; fəhlə firqələri /yenə orada, №8/; fəhlə günü /yenə orada, №14/; fəhlə şurası /Hümmət, 1918, №31/; fəhlə kommunası /şirkəti/ /Fəmsə, 1918, №4/; fəhlə konfransı /Kommunist/ /qəzet, 1920, №2/; fəhlə kooperativləri /yenə orada, №97/; fəhlə əməyi; fəhlə işləri;

fəhlə fakültəsi /BRƏ, 1920, №14/; fəhlə diktaturası /yenə orada, №9/; fəhlə nümayəndələri /AF, 1919, №3/; fəhlə dairəsi /yenə orada, №12/; fəhlə konferensiyası /yenə orada, №23/; fəhlə uçaştoku /yenə orada, №45/; fəhlə məişəti /yenə orada, №48/.

v) Milli məsələ ilə əlaqədar terminlər: milli azadlıq /Hümmət, 1917, № 14/; milli mübarizə /Hümmət, 1918, №35/; milli şura /yenə orada, №38/; milli provakatsiya /Kommunist/ qəzet/, Bakı, 1924 №8/; milli istiqlal /AF 1919, №5/; milli cumhuriyyət /AF, 1920, №22/; milli tələbat; milli müqəddərat /yenə orada, №23/; milli cəmiyyət /yenə orada, №41/; milli həyat; milli iş /hüriyyət, 1919, №12/; milli məsələ; milli imtiyazat /BFKƏ, 1919, №44/.

q) Təsərrüfat məsələləri ilə əlaqədar terminlər: xozyaystva aləmi; xozyaystva şurası /Fəmtə, 1918, №17/; təsərrüfat birləşməsi; təsərrüfat mərkəzləşməsi /Kommunist /qəzet/, Bakı, 1920, №92/; təsərrüfat şuraları; təsərrüfat quruluşu; təsərrüfat şurası /yenə orada, №94/; təsərrüfat kommunaları /yenə orada, №101/; təsərrüfat dairəsi; təsərrüfat təxribatı /Az. Kom., 1920, №1/; təsərrüfat quruluşu; təsərrüfat cəbhəsi; təsərrüfat inşaatı /BRƏ, 1920, №28/; təsərrüfat şurası /yenə orada, №39/;

ğ) İstehlak və ərzaq məsələləri ilə əlaqədar terminlər: müstəhliklər ittifaqı /Hümmət, 1918, №25/; istehlak cəmiyyəti /yenə orada, №30/; ərzaq direktoriyası /Fəmtə, 1918, №7/; ərzaq təqsimatı /Kommunist /qəzet/, Bakı, 1920, № 38/; ərzaq kompaniyası; ərzaq şuraları /yenə orada, №69/; istehlak cəmiyyəti /yenə orada, №98/; ərzaq işləri, ərzaq təqsimatı; ərzaq ehtiyatı; istehlak işçiləri; istehlak kursları /BRƏ, 1920, №28/; ərzaq əmtəəsi /yenə orada, №57/;

1921-1925-ci illərdə mətbuatda işlənmiş iqtisadi nəzəriyyə terminləri

1921-1925-ci illər xalq təsərrüfatını bərpa etmək üçün dinc işə keçid dövrü kimi səciyyələnir. Bu dövrdə dağılmış xalq təsərrüfatı bərpa edilir, sənaye, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı qaydaya salınmağa başlayırdı. Təsərrüfatçılıq qarşıda duran mühüm məsələlərdən idi. İlk günlərdən başlayaraq əsas istehsal vasitələri üzərində olan xüsusi mülkiyyətin ləğv edilməsi, bütün torpaqların milliləşdirilməsi, iqtisadiyyatın digər sahələrinə, habelə siyasi və mədəni quruculuğun bir çox məsələlərinə dair dekretlər həyata keçirilir.

Bu illərdə /1921-1925-ci illər/ zəhmətkeş xalqın kooperativ cəmiyyətlərinə cəlb edilməsi mühüm rol oynayır. Xalq təsərrüfatının bərpa edildiyi illərdə Azərbaycan sənayesinin mövqeləri getdikcə daha artıq möhkəmlənir, ticarət güclənir, kənd təsərrüfatı canlanır, əkin sahələri genişləndirir. Xalq təsərrüfatının bərpa edilməsi nəticəsində xalqın həyat və mədəni səviyyəsi yüksəldi, iqtisadiyyatımızda əldə edilən müvəffəqiyyətlər mətbuatda öz əksini tapdı.

Bu dövrdə Azərbaycan dilində nəşr olunan «Kommunist», «Azərbaycan Ali iqtisad şurasının əxbarı», «Azərbaycan kommunist /bolşevik/ fırqəsinin mərkəzi və Bakı komitələri əxbarı» və s. kimi mətbuatda dövrün ən aktual məsələlərini səciyyələndirən terminlərə rast gəlmək olur. Bu illər dövründə rast gəldiyimiz iqtisadi nəzəriyyə terminlərini təxminən aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

a) Sovet quruluşu ilə əlaqədar terminlər: iştirakiyun /kommun/ üsulu; bolşevik hökuməti; şura hökuməti /Kommunist /qəzet/, Bakı, 1921, № 31/; kommunizma üsul

idarəsi /yenə orada, № 87/; kommuna iməcliyi /yenə orada, № 95/ və s.

b) Proletariat və proletar diktaturası ilə əlaqədar terminlər: füqərayi-kasibə dikturası /Kommunist /qəzet/, 1921, №199/; füqərayi-kasibə hakimiyyəti /yenə orada, № 200/; füqərayi-kasibə inqilabı /yenə orada, № 139/; füqərayi-kasibə hərəkəti /AK, 1922, № 2/; füqərayi-kasibə komitələri; füqərayi-kasibə konqresi; füqərayi-kasibə sinfi /AK, 1923, №17/.

v) Sosializm sənayesi ilə əlaqədar terminlər: sosializm sənayesi /Kommunist /qəzet/, Bakı, 1921, №199/; sənaye əmtəəsi /yenə orada, №212/; sənaye bankları /yenə orada, №225/; fabrika-zavod sənayesi; sənaye müəssisələri /AK, 1921, №11/; sənaye istehsalatı /yenə orada, №2/; sənaye dairələri: sənaye təsərrüfatı; sənaye komissarlığı; mədən-zavod sənayesi /yenə orada, №22/; sənaye orqanizasionu /Az. Kom., 1921, №11, səh. 43/; sənaye məmurları; sənaye hasilatı; sənaye palatı /Az. Kom., 1923, №17, səh. 18/; sənaye siyasəti; trestləşmiş olan sənaye; sənaye emalatı /yenə orada, №14/;

q) Maliyyə işləri və kooperasiyası ilə əlaqədar terminlər: istiqraz kooperasiyası /Kommunist /qəzet/, 1922, №220/; dövləti istiqraz müəssisələri /Kommunist /qəzet/, Bakı, 1924, №56/; ümumi dövləti və komunna istiqrazı /yenə orada, №11/; istiqraz şirkəti /yenə orada, №64/; istiqraz ittihadları /Kommunist /qəzet/, Bakı, 1924, №56/; istiqraz koorperasiyaları /yenə orada, №99/; ziraət krediti cəmiyyəti; əmtəə krediti /yenə orada, №102/; ziraət bankı /yenə orada, №104/; bank istiqrazı /yenə orada, №112/; krediti müəssisələri; krediti işləri /AK, №9/; dövlət istiqrazı /yenə orada, №16/; işçi bankları; müttəhid banklar /yenə orada, №20,21/; ticarət sənaye istiqrazı; xüsusi istiqraz müəssisələri; istiqraz mütəqabilə cəmiyyətləri; istiqraz

əmanət cəmiyyətləri /AK, 1923, №3/; istiqraz vərəqələri, kredit şöbələri /yenə orada, №20-21, səh.24/; əl sənayesi kooperasiyası /Kommunist /qəzet/, Bakı, 1921, №62/; işçi koorperasiyası; ümumvətəndaş koorperasiyası /yenə orada, №128/; vahid istehlak koorperasiyası (yenə orada, №224); əmələ və kəndli koorperasiyaları (yenə orada, №212); əyalət koorperasiyası; istiqraz koorperasiyası (yenə orada, №220); bank istehlak koorperasiyası (yenə orada, №33); kənd istehsalat koorperasiyası (yenə orada, №62); təsərrüfat koorperasiyası; ibtidai koorperasiya (yenə orada, №99); koorperasiya ittifaqları (AK, 1922, № 6, səh. 7).

ğ) Zəhmətli əlaqədar terminlər: zəhmət sarayı («Kommunist» qəzet, Bakı, 1921, №27); zəhmət qüvvəsi (yenə orada, №128); zəqq-zəhmət; həqq-zəhmət miqdarı (yenə orada, № 195); həvəsləndirici həqq-zəhmət («Kommunist» qəzet, Bakı, 1921, № 199); zəhmətin dərəcə istehsalı (yenə orada, № 202); istehsalat zəhməti (yenə orada, №139); ixtisas zəhməti; zəhmət dəyəri; zəhmət ehtiyat ordusu (yenə orada, № 286); zəhmət piyasəsi; zəhmət mühafizəsi şöbəsi; zəhmət kalonu («Kommunist» qəzet, Bakı, 1928, №31); zəhmət birjası (yenə orada, №38); zəhmət təqsimatı (yenə orada, №173); zəhmət müdafiə şurası; zəhmət hasilatı (AK, 1922, №5); zəhmət bazarı (yenə orada, №17, səh. 20); zəhmət komitəsi; zəhmət inzibatı; zəhmət artelləri (Az. Kom. 1923, №17, səh 18); zəhmət demokratiyası (yenə orada, №20-21, səh. 84).

d) Pul* ilə əlaqədar terminlər: para məbləğləri; gümüş para; kağız para; para vergiləri («Kommunist» qəzet, Bakı, 1921, №86); qızıl kursu; qızıl səhmi («Kommunist» qəzet,

X. Q e y d: İndi işlədilən «əmək» termini o dövrdə ən çox «zəhmət» şəklində işlənmişdir.

X. Q e y d: O dövrdəki mətbuatda «pul» əvəzində «para» sözünə daha çox təsadüf edilirdi.

Bakı, 1923, №11); əmtəə (tovarnı) manat kursu; onluq kursu; əmtəə pulu (yenə orada, №30); para üsulu; para islahatı; vahid Zaqafqaziya parası; para qiyməti; para təqsimi (yenə orada, №58); şura manatı (yenə orada, №164); çervon kursu («Kommunist» qəzet, Bakı, 1924, №6); çervon manatı (yenə orada, №29); çervon biletləri (yenə orada, №38); çervon para; kağız bon; səsli manat (yenə orada, №52); çervon rübləsi; əmtəə rübləsi (yenə orada, №57); para büdcəsi; tədiyyə parələri; para təsərrüfatı; para miqdarı; para mübadiləsi; para krediti (AK, 1923, №1, səh. 5, 6, 7, 9, 17, 18); para dövrü (yenə orada, №4, səh. 14); para vahidi; para qiyməti; para vahidi qiyası (yenə orada, №5, səh. 9, 10); para piyaseti (yenə orada, №9, səh. 6); para rəvacı (yenə orada, №22, səh.8); cümhuriyyət parası (AK, 1923, №3, səh. 27, 28); aylıq para; qəşdi para (yenə orada, №8, səh. 13); patent parası; aksiz parası (AK, 1924, № 13); para kompaniyası;

e) Təsərrüfatla əlaqədar terminlər: kommuna təsərrüfatı; komunna təsərrüfatı ittihadları («Kommunist» qəzet, Bakı, 1921, №31); təsərrüfat strategiyası (yenə orada, №200); zəhmətkeş təsərrüfatı (yenə orada, №202); təsərrüfat şuraları (yenə orada, №223); təsərrüfat məişəti (yenə orada, №139); təsərrüfat forması (yenə orada, №246); təsərrüfat üsulu («Kommunist» qəzet, Bakı, 1922, №24); təsərrüfat rabitəsi (yenə orada, №220); şura təsərrüfatı; təsərrüfat kursu (AK, 1921, №1, səh.19); təsərrüfat əməliyyatı (yenə orada, №4, səh.15); təsərrüfat dairəsi (yenə orada, №6, səh. 5); təsərrüfat şurası (yenə orada, №22, səh. 5); təsərrüfat prinsipləri (yenə orada, №23, 24, səh. 18); təsərrüfat həyat tərzı (AK, 1928, №7, səh.17); təsərrüfat hesabı; təsərrüfat fəaliyyəti (yenə orada, №9, səh.11, 22); təsərrüfat ili (AK, 1924, №8,9, səh. 19); təsərrüfat aparatı (yenə orada, №17, səh. 7);

ə) Ərzaqla əlaqədar terminlər: ərzaq kompaniyası; dövləti ərzaq fondu («Kommunist» qəzet, Bakı, 1921, №110); ərzaq təqsimatı siyasəti (yenə orada, №192); ərzaq inhisarı (yenə orada, №194); ərzaq vergisi («Kommunist» qəzet, Bakı, 1922, №34); ərzaq müəssisəsi (yenə orada, №197); ərzaq hazırlığı; ərzaq işləri; ərzaq komissarlığı; ərzaq qiyməti (AK, 1922, №2, səh. 31); ərzaq ehtiyatı (yenə orada, №3, səh 14); ərzaq təhminatı (razverstkası) (yenə orada, №4, səh. 7); ərzaq tədarükatı; ərzaq ixracı (AK, 1923, №7, səh 20); ərzaq vergisi kompaniyası (Az. Kom., 1921, №11, səh.43); ərzaq naloqu kompaniyası (yenə orada, №16, səh. 9).

j) Ticarətlə əlaqədar terminlər: ticarət münasibəti; ticarət əhdnaməsi («Kommunist» qəzet, Bakı, 1921, №31); ticarət mübadiləsi (yenə orada, №106); azad ticarət (yenə orada, №166); sərbəst ticarət (yenə orada, №201); xüsusi ticarət (yenə orada, №253); ticarət birləşmələri (yenə orada, №94); topdan ticarət («Kommunist» qəzet, Bakı, 19 , №8); ticarət dövriyyəsi (yenə orada, №68); ticarət kompaniyası (AK, 1922, № 5, səh. 17); ticarət texnikası; ticarət palataları (yenə orada, №7); ticarət tədavülü; ticarət bazarları (yenə orada, №14, 15, səh. 7, 9); ticarət üsulları (yenə orada, №4, səh. 15); ticarət-sənaye istiqrazı; ticarət-sənaye cəmiyyətləri (Ak, 1923, №3, səh 27); ticarət sənaye palatı (Az.Kom., 1923, № 17, səh. 18).

z) Torpaqla əlaqədar terminlər: torpaq proqramları (Az.Kom., 1928, №18, səh. 31); torpaq quruluşu; torpaq mübahisələri; torpaq hüququ; sərbəst dövləti fond torpaqları; torpaq bölgüsü; torpaq qanunnaməsi; torpaq payı; torpaq nizamnaməsi; vahid dövləti torpaq fondu; xalq torpaq komissarlığı; torpaq cəmiyyəti; torpaq işçiləri; torpaq siyasəti; torpaq şöbələri (yenə orada, №23, səh. 15, 17); xüsusi torpaq ölçüsü (norması); torpaq bölgüsü; torpaq

payları; torpaq cəmiyyəti; torpaq siyasəti (yenə orada, №23, səh. 14, 15).

1925-ci ildən sonrakı mətbuatda, lüğətlərdə və iqtisadi nəzəriyyə dərsliklərindəki terminlər

Azərbaycan dilində termin yaratma işi 1924-cü ildən sürətlə inkişaf etməyə başlayır. Belə ki, 1924-1926-cı illərdə Azərbaycan dilində bir sıra terminoloji lüğətlər nəşr edilir. Məsələn olaraq 1924-cü ildə nəşr edilən «İdarə istilahları lüğəti», «Dəmiryol işlətmə istilahları lüğəti», 1926-cı ildə nəşr edilən «Ruscadan türkcəyə yollar texniki istilahlar lüğəti» və b. göstərmək olar. Bu lüğətlər vasitəsilə dilimizin lüğət tərkibində müxtəlif sahələrə dair terminoloji leksika bir yerdə toplanıb təsbit edilir. Lakin bu illərdə nəşr edilən lüğətlərdə, mətbuat səhifələrində və müxtəlif illərdə (əsasən 1928-1934-cü illər nəzərdə tutulur) nəşr edilən iqtisadi nəzəriyyə dərsliklərində rast gəldiyimiz terminlərin işlədilməsi sahəsində vahid bir prinsip yox idi. Müəyyən bir məfhumu ifadə etmək üçün müxtəlif sözlərdən istifadə edilirdi. Bu sözlərin çoxu isə əsil mənanı verə bilmirdi. Məsələn üçün bir qrup iqtisadi nəzəriyyə terminlərini nəzərdən keçirək:

AVANS. Azərbaycan dilində bu termin ilk dövrlərdə «peşin», «beh», «peşəki», və «avans» sözləri ilə verilmişdir.¹ Mətbuat səhifələrində bu sözlərdən «peşin»ə daha çox təsadüf edilir. Məsələn: «... İstiqlal şirkətləri arasında «peşin paranın» təqsimi barəsində danışmaq aparıldı (İx, 1925, №12-13, səh. 43);» «... Böyük əhəmiyyəti olan pambıqçılıq işinə Cənubi Qafqazıya pambıq komitəsinin

¹ B a x: a) S.M.Qənizadə, Lüğəti Rusi və türki, Bakı, 1922; b) Dəmiryol işlətmə istilahları lüğəti, Bakı, 1924; v) Ruscadan türkcəyə yollar texniki istilahlar lüğəti, Bakı, 1926.

xüsusi təşkilatları vasitəsilə «avans (peşin)» buraxılıb (İx, 1925, № 1-2, səh. 50)».

İqtisadi nəzəriyyə termini olan «avans» sözü əvvəlcə «peşin» şəklində işlənsə də, sonradan «peşin» ilə bərabər «avans» sözündən də istifadə olunmuşdur. Dilimizdə ilk dövrdə «avans» əvəzində işlənən «peşin» farsca çoxmənalı sözdür. Onun mənalarından biri də «işləməzdən və həqq almazdan əvvəl tədiyə olunan məbləğ»dir. Avans isə mənşəcə fransızcadır. Bu söz əsil mənasında termindən tələb olunan təkmənalılığa daha çox yaxınlaşır və bir iqtisadi nəzəriyyə termini kimi hər hansı bir istehsal və ödəmə üçün əvvəlcədən verilən pul məbləğini bildirir.

BURJUA, BURJUAZIYA. Bu terminlər Azərbaycan dilində müxtəlif sözlər ilə verilmişdir. 1921-ci ildə Q.Rəşad tərəfindən tərtib edilən «Təfsirli xalq lüğəti»ndə «burjua», «sərmayədar», «əhli-miknət», «sahibi təvana» deyə dörd söz və tərkiblə; bir il ondan sonra, yəni 1922-ci ildə S.M.Qənizadənin «Lüğəti rusi və türki»nin yeni nəşrində isə, - «əhli-miknət», «əhli-sərvət», «burjua», «sahibi-təvana» şəklində, yenə dörd sözlə verilir.

«Burjuaziya» termini isə yenə həmin lüğətlərdə «binəkdar», «əsnafçı», «dadistadçı» kimi müxtəlif sözlər ilə verilir. Halbuki «burjua» və «burjuaziya» məfhumlarını ifadə etmək üçün yuxarıdakı sözlərin heç biri əsil mənanı düzgün verə bilmir.

«Burjuaziya»nın binəkdar, əsnafçı, dadistadçı adlandırılması və bu sözlərin bir termin kimi vaxtı ilə dilimizdə bu mənada işlədilməsi doğru olmamışdır. «Binəkdar» keçmişdə topdan küllü miqdarda, tay ilə mal satan tacir deməkdir.¹

¹ Q e y d: B.V.Millerin tərtib etdiyi «Farsca-rusca lüğət»də də binəkdar sözünə əsasən bu məna verilir: «бонакдар-оптовый торговец (преимущественно мануфактурными товарами). Персидско-русский словарь, Москва, 1953, səh. 73.

«Əsnaf» ərəbcə sinfin cəmi, «dadistadçı» isə alverçi deməkdir. Burjuaziya yalnız binəkdər, əsnafçı və dadistadçı deyildir. O, bütün bu və bu kimi bir çox xüsusiyyətləri özündə toplayır. Burjuaziya sərvət əhli olmaqla istismarçı sinifdir. O, kapitalizm cəmiyyətində istehsal vasilələrindən məhrum olaraq öz iş qüvvəsini satmaq məcburiyyəti qarşısında qalan, mizdlü fəhlələr üzərində hökmranlıq edən bir sinifdir.

VEKSEL. Ödəmə vasitəsi olan pulun funksiyalarından meydana çıxmış, sonradan isə ticarət və sənaye kapitalistləri arasında olan qarşılıqlı münasibətdə ticarət kreditinin bir forması kimi inkişaf etmişdir.

Veksel formasından yeni iqtisadi siyasət dövründə dövlət, eləcə də kooperativ müəssisələri arasında olan qarşılıqlı münasibətlərdə istifadə edilmişdir.

Azərbaycan dilində bu termin «veksel», «təməssük», «pulıçə», «veksel (borc sənədi)», «veksel; təməssük», «veksel; borc kağızı, borc sənədi»; «pulıçə (veksel)»; «pulıçə (təməssük)»; «təməssük (veksel)»; «qəbz (veksel)»; «Borc qəbz (veksel)»; «veksel (təməssük)» kimi müxtəlif sözlər ilə ifadə olunmuşdur. Məsələn Seyidzadənin lüğətində: - pulıçə; Qəniyevin lüğətində: - təməssük; Dəmiryol lüğətində: veksil; İdarə lüğətində: - veksel; Rus-türkcə lüğətdə: - veksel; R.Axundovun lüğətində: - veksel; təməssük; Rus-azərbaycanca lüğətdə (1940); - veksel; borc kağızı, borc sənədi; Rus-azərbaycanca lüğətdə (1956): - veksel, borc sənədi.

«... Yeni mühasibat ilinə varidat və məsarifat büdcəsi olaraq Azərbaycan kənd kooperativlərinin çoxu bu üzdən iflas dərəcəsinə gəlib məhv olmuş, «pulıçə» (veksel) üzərinə verilməsi lazım gələn borclar verilməmişdir» (Kİ, 1925, №7, səh 8); «... İstehlak kooperasionu bankəsinin «təməssok (veksel) əməliyyatına dair məlumat verildi» (Kİ,

1922, №13-14, səh. 4); «... Banknotlar miqdarı 10 milyon manat artarsa, o zaman bu, bankın başqa şəxslərdən haman məbləğ qədər «borc qəbzləri (veksel)» almış olduğunu göstərir» (Lapidus İ., Ostrovityanov K., iqtisadi nəzəriyyə (dərslük), hissə 1, Bakı, 1933, səh. 126).

ВОСПРОИЗВОДСТВО. Məlumdur ki, təkrar istehsal sadə və geniş olmaq üzrə iki tipə ayrılır. «Təkrar istehsal» və onun tipləri olan «sadə təkrar istehsal» və «geniş təkrar istehsal» terminləri Azərbaycan dilində bir müddət «yenidən istehsal», «genişlənmiş yenidən istehsal», «daralmış yenidən istehsal» sözləri ilə ifadə edilmişdir. Məsələn: «... İstehsal prosesinin bərpası və təkrarına (istər istehlak vasitələri, istərsə də istehsal alətləri hazırlamaq olsun) iqtisadi nəzəriyyədə «yenidən istehsal» deyilir». (K.Marks, Kapital, iqtisadi nəzəriyyənin tənqidi, birinci cild, 1 kitab, Kapital istehsalı prosesi, Bakı, 1949, səh. 537). «İstehsal prosesi genişlənmiş bir miqdarda təkrar edilir isə, o zaman duna «genişlənmiş yenidən istehsal» deyirlər»; «...Nəhayət istehsal prosesi daralmış bir miqdarda təkrar edildikdə, buna «daralmış yenidən istehsal» deyirlər» (Lapidus L. və Ostrovityanov, iqtisadi nəzəriyyə və şuralar təsərrüfatı (dərslük), Bakı, 1929, səh. 248).

Yenidən istehsal heç də təkrar istehsal demək deyildir.

1934-cü ildən sonra nəşr edilən iqtisadi nəzəriyyə dərslüklərində və müxtəlif ictimai-siyasi və iqtisadi əsərlərdə çox doğru olaraq «yenidən istehsal» tərkibindən deyil, «təkrar istehsal»dan bir termin kimi istifadə edilir. Məsələn: «...hər cür ictimai münasibətlər quruluşunda istehsal prosesi daim belə təkrar olunmalıdır. İstehsal prosesinin daim belə bərpası, arasıkəsilmədən təkrar olunması «təkrar istehsal»dır», İqtisadi nəzəriyyə (dərslük), Bakı, 1956, səh. 143.

ДЕНЫ И, РУБЛЬ. Bu terminlərin hər birinin azərbaycanca qarşılığı «pul», «ağca», «para», «pul (para)», «para (pul)», «para-pul», «para (pul-ağçə)», «manat», «rublə», «рубль»,- kimi müxtəlif sözlər ilə işlənmişdir. Məsələn: Qəniyevin lüğətində: - деньги, деньги – pul, dənq, fülus; Seyidzadənin lüğətində: - para; İdarə lüğətində: pul; R.Axundovun lüğətində: pul, ağca, para; Qəniyevin lüğətində: - rubl, manat; İdman lüğətində: - rublə. Bu, yalnız lüğətlərdə deyil, dövrü mətbuatda, tərcümə əsərlərində də belə olmuşdur. Məsələn: «... Kuban istehlak cəmiyyətinin 3 il müddətində müamilə dövriyyəsi ildə 400 milyon qızıl pul miqdarında idi» («Kommunist» qəzet, Bakı, 1921, №100, səh. 4); «... Bizdə «para» buraxmaq işi Rusiya Qoşma Sosial Şura Cümhuriyyətindən daha sürətlə irəliləyir» (AAİŞƏ, 1921, № I, səh. 5); «... Daha keçənlərdə yaponlar əllərində mövcud olan qızıl ağçaları əritməklə 120 milyon qazanmışdılar» (AAİŞƏ, 1921, №1, səh. 5); «... Para (pul-ağça)» nədir? Para öz rolunu (vəzifəsini) ifa etmək üçün nə kimi xassələrə malik olmalıdır? Mədəndən (altundan, gümüşdən, misdən, tuncdan) yapılmış paraların meydana gətirilməsinin səbəbi nədir və nə üçün qızıl (altun) para digər mədənlərdən yapılmış olan paraları ortadan çıxarır?» («Kommunist» qəzet, Bakı, 1922, №220, səh. 3);

Bəzi hallarda eyni cümlədə həm «pul», həm «para» sözü işlənir. Məsələn: «...Azərbaycan əmanət sandığı idarəsi elan edir ki, baş əmanət sandığı mərkəzi mədaxil-məxaric kassası mənzilinə köçmüşdür. Orada Bakının sabiq əmanət sandığımda «pul» olanlara «para» veriləcəkdir» («Kommunist» qəzet, Bakı, 1921, №26, səh.2); Qeyd etmək lazımdır ki, «pul» və «para» sözlərinin hər ikisindən uzun müddət istifadə edilmişsə də, sonradan yavaş-yavaş «para» termini aradan çıxmış, «pul» isə bir termin olaraq sabitləşmişdir.

«AĞÇA» sözünə gəldikdə isə, Azərbaycan dilində uzun müddət bu sözdən istifadə edilmişdir. H.Zərinəzadə «Fars dilində Azərbaycan sözləri (Səfəvilər dövrü) adlı əsərində yazır: « (ağ:ca) – ağca, gümüş pul. Səfəvilər dövründən əvvəl və sonra. (kəhlə) ... alverdə işlənən gümüş pula da deyilir; türkcə isə / (aqçə) adlanır.¹ «Ağça» sözü «pul» mənasında Qazax dialektində də işlənməkdədir.² Bunu bədii ədəbiyyatdan gətirdiyimiz nümunələrdən də görmək olar. Bu nümunələrə daha çox şifahi xalq ədəbiyyatında (bayatılarda, qoşmalarda, atalar sözlərində və məsələlərdə) rast gəlmək olur. Məsələn: «... İtirdim ağça haray; Bağ haray, bağça haray» (Bayatılar, Bakı, 1956, səh. 78); «... Ağçası ucuz olanın özü qiymətli olar»; «Ağçalı adamdan dağlar da qorxar». (Atalar sözü, Bakı, 1956, səh. 22).

İlk illərdə yeni iqtisadi siyasət əsasında xalq təsərrüfatı bərpa edilməyə (1921-1925) başlandı. Bu quruculuq illərində həyata keçirilən mühüm iqtisadi tədbirlərdən biri də pul istahatı idi. 1922-ci ilin oktyabrında həyata keçirilən pul islahatı ilə əlaqədar olan müxtəlif məfhumları ifadə edən çoxlu terminlərə rast gəlmək olur. Məsələn: «... Yanvar ayında «əmtəə (tovarnı) manat» kursu Zaqafqaziya pulu ilə 430 rublə təyin edilir» («Kommunist» qəzet, Bakı, 1923, №29, səh.2); «... Bütün «əmtəə rubləsi» ilə xüsusi maaş alanların «çervon rubləsinə» keçirilməsi Bakı şurasının planovoy komissiyonu tərəfindən qərara alınmışdır» («Kommunist» qəzet, Bakı, 1924, №57, səh.8); «... Azərbaycan dövləti kənd təsərrüfatı (ziraət) bankının əsas sərmayəsi bir milyon «bacaqlı (çervon) manat» təyin

¹ H.H.Zərinəzadə, Fars dilində Azərbaycan sözləri (Səfəvilər dövrü), Bakı, 1962, səh. 141

² B a x: prof. M.Ş.Şirəliyev, Qazax dialekti, Bakı, 1949.

olundu» (IX, 1926, № 18, səh. 9). Bundan əlavə Zaqafqaziya hökuməti də 500 min bacaqlı manat verməsini təhəddüd etdi. (IX, 1927, №13, səh. 1); «... Zəhmət haqqının artması yanvar ayından başlayır. Yanvarda 7-ci dərəcə 4 manat 32 qəpik «mal rubləsi» aldığı halda, dekabrda haman dərəcə 10 man. 90 qəp. alırdı» (AAİŞƏ, 1923, № 8, səh.13);

ЗАПЛАТА (ЗАРАБОТНАЯ ПЛАТА). Bu terminin azərbaycanca qarşılığı «muzd», «haqq», «aylıq», «maaş», «əmək haqqı», «zəhmət haqqı», «iş müzdu», «həqq-zəhmət», «muzd haqqı» şəklində işlənmişdir. Məsələn: Qəniyevin lüğətində: Zarplata (заработная плата) – müzd; Seyidzadənin lüğətində: - iş müzdi; İdarə lüğətində: - zəhmət haqqı, donluq; Dəmiryol lüğətində: - müzd (qazanc); Rus-türkcə lüğətdə: - qazanc, zəhmət haqqı; R.Axundovun lüğətində: - qazanc; Rus. azərbaycanca lüğətdə (1940) – qazanc, müzd, haqq.

Eyni zamanda dövrü mətbuatda və tərcümələrdə də belə olmuşdur. Məsələn: «... Müqavilənin təfəsilatı və münaqişənin səbəbləri məmərəkətin maliyyə cəhətdən fəna bir halda olmasıdır. Bu saat məmləkət fəhlələrin muzd haqqlarının artması ilə maraqlanır ki, fəhlələrin muzdlarını bir qaydaya salsın» (Hümmət, Bakı, 1917, №6, səh. 4); «... Zəhmət komissariatı dəniz xidməti yerə və bələdiyyə məmurlarına 70 faiz əlavə edilmiş maaş və çox maaş almayanlara işə məvacib verilməsi haqqında (revkomun) dekret hazırlanmasını tövsiyyə etmişdir» («Kommunist» qəzet, Bakı, 1920, №6, səh. 4); «... Zəhmət haqqını sırf pul üsuluna keçirmək.. təchizat işlərini tamamilə kooperativlərin istiqlalıyyətinə buraxmaq daha müvafiq olardı» (AAİŞƏ, 1923, №5,6, səh. 6);

«Əmək haqqı» termininin yuxarıda göstərdiyimiz kimi müxtəlif sözlərdə verilməsi sözün terminoloji

mənasının pozulmasına səbəb olmuşdur. İqtisadi nəzəriyyə elmindən məlumdur ki, kapitalizmdə əmək haqqı dəyərin çevrilmiş formasıdır. «Əmək haqqı»na dair elmi nəzəriyyəni ilk dəfə K.Marks və F.Engels işləmişlər. Bu nəzəriyyə sonradansa V.İ.Lenin tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. Klassik burjua iqtisadi nəzəriyyə nümayəndələri, əmək ilə işçi qüvvəsi arasında olan fərqi başa düşmədiklərindən, əmək haqqını fəhlənin bütün əməyinin qiyməti hesab edirlər. Kapitalizmdə iş qüvvəsinin qiymətinə uyğun olaraq dəyərin çevrilmiş forması kimi əmək haqqının mahiyyətini açaraq K.Marks göstərmişdir ki, əmək haqqı müəyyən vaxt ərzində çəkilən əməyə görə verilir.¹

Sosializmdə isə əmək haqqı özlüyündə milli gəlirin bir hissəsini xatırladır. Bu, sosialist dövləti tərəfindən fəhlə və qulluqçuların gördükləri işin kəmiyyət və keyfiyyətinə görə pul formasında planlı qaydada bölünür.

ПОБРЕМЕННАЯ ЗАРАБОТНАЯ ПЛАТА. Bu terminin də azərbaycanca vaxtı ilə qarşılığı «günlük mizd», «gündəlik mizd», «gündəlik maaş», «vaxt hesabı əmək haqqı», «vaxtaşırı əmək haqqı», «vaxta görə əmək haqqı», «günəməz əmək haqqı», «vaxt üzrə əmək haqqı» sözləri ilə verilmişdir. Məsələn: Dəmiryol lüğətində: - günlük mizd; İdman lüğətində: - gündəlik mizd; «...Müharibədən əvvəl işçilərdə nöqsan müşahidə edilməyirdi. Gündəlik mizd 13,7 altundan ibarət idi»; «... hal-hazırkı gündəlik maaşı altun ilə hesab etdikdə 10/ - müharibədən əvvəlki manatdan artıqdır» (AAİŞƏ, 1922, №15, səh.10); «...Əmək haqqının forması ikidir... Vaxta görə əmək haqqı; Ədəd hesabı ilə verilən əmək haqqı» (K.Kautski, K.Marksın iqtisad nəzəriyyəsi, Bakı, 1928, səh. 174); «... Əmək haqqı

¹ K.Marks, Kapital, iqtisadi nəzəriyyənin tənqidi, Birinci cild. I kitab, Kapital istehsal prosesi, Bakı, 1949, səh. 459.

vaxt hesabı ilə verildiyi zaman işçi öz əmək haqqını işləmiş olduğu müəyyən bir gün məsələn: bir gün, bir həftə və ya bir ay üçün alır» (Lapidus L. və Ostrovityanov, iqtisadi nəzəriyyə və şuralar təsərrüfatı (dərslük), Bakı, 1929, səh. 80);

«...Bəzən işçi işlədiyi vaxtın miqdarından asılı olaraq əmək haqqı alır, həm də bu əmək haqqı saat, gün, həftə və ya ay hesabı ilə ola bilər. Əmək haqqının bu formasına vaxthesabı deyilir» (Leontyev A., İqtisadi nəzəriyyənin başlanğıc kursu (dərslük) II hissə, Bakı, 1930, səh. 92); «... Vaxt üzrə əmək haqqı, müəyyən vaxt üçün məsələn, gündəlik, həftəlik, aylıq və i.a. verilir» (İ.Lapidus və K.Ostrovityanov, iqtisadi nəzəriyyə, kapitalizm nəzəriyyəsi. Şura təsərrüfatı nəzəriyyəsinin qısaca xülasəsi (Bakı, 1931, səh. 116); «... Bəzi təsadüflərdə işçi öz əmək haqqını işlədiyi müddətdən asılı olaraq alır. Burada əmək haqqı saatla, günlə, həftə ilə və ayla hesab edilə bilər. Əmək haqqının bu forması vaxtaşırı adlanır» (Leontyev A., Kapitalizm və sosializm (İbtidai iqtisadi nəzəriyyə kursu (dərslük), Bakı, 1932), səh. 88);

«...Günəmuzd əmək haqqı gündəlik, həftəlik, aylıq i.a., müəyyən vaxt fasiləsi üçün ... verilir» (Lapidus, 1933, səh. 239); «... Vaxtamuzd əmək haqqı elə əmək haqqı formasıdır ki, burada fəhlənin əmək haqqının kəmiyyəti onun işlədiyi vaxtın-saatların, günlərin, həftələrin, ayların qədərindən asılıdır» (İqtisadi nəzəriyyə (dərslük), Bakı, 1956, səh. 131).

Gətirdiyimiz misallardan göründüyü kimi, «vaxtamuzd əmək haqqı» bu şəklini alana qədər «vaxt hesabı», «vaxt üzrə», «vaxtaşırı», «Vaxta görə», «günəmuzd» şəkillərində işlədilmişdir. Bunlardan «vaxt hesabı», «vaxt üzrə», «vaxta görə» terminləri dəqiq deyildisə, «vaxtaşırı» və «günəmuzd» terminləri «повременная заработная плата» termininin məzmununu qətiyyə

ifadə etmirdi. Vaxtamuzd əmək haqqı elə bir əmək haqqı formasıdır ki, bunu fəhlə müəyyən vaxt ərzində alır. Dahi bu vaxtaşırı xüsusiyyət daşıdır. Eyni zamanda «современная заработная плата» «günəmuzd əmək haqqı» da demək deyildir. Çünki, vaxtamuzd əmək haqqı bilavasitə iş qüvvəsinin gündəlik, həftəlik dəyərini ifadə edir. Kapitalist ölkələrində vaxtamuzd əmək haqqı, işəmuzd əmək haqqı kimi iş qüvvəsi dəyərinin çevirilmiş formalarından biridir.

Sosializm cəmiyyətində isə iş qüvvəsi əmtəə olmadığına görə, vaxtamuzd əmək haqqı da iş qüvvəsi dəyərinin bir əmtəə kimi çevrilmiş forması deyildir.

ПОТРЕБЛЕНИЕ. Bu termin Azərbaycan dilində əvvəllər yeyici (müstəhlik) şəklində işlənmişdir. Məsələn:

«İndiki halda dünya təqsim edilib qurtarmışdır və böyük (müstəhliqlər) yeyicilər birinci növbədə də dövlət dəmir yolları – madam ki, dünya təqsim edilmişdir və onların mənafeyini kimsə nəzərə almamışdır – Yupiterin göylərində, səmalarında şaircəsinə yaşaya bilirlər».¹

«Kənd təsərrüfatının sosializm müəssisələrində, sovxozlarında da götürə əmək haqqı tətbiqinə başlamışlar. Lakin bir çox kolxozlarda götürə əmək haqqı əvəzində gəliri yeyicilərə görə paylaşdırmağa başlamışlar. Biləks yeyiciyə görə paylaşdırma prinsipi kökündən haqsızlıqdır».²

«İstehlak» və «müstəhlik» hər ikisi eyni kökdən olsa da, bunlar heç də eyni şey demək deyildir. Şəmsəddin Saminin «Qamusı-türki» adlı lüğətində «istehlak» və «müstəhilik» sözlərinə belə izahat verilir:

¹ V.İ. Ulyanov, İmperializm kapitalizmin ən yeni dövrü kimi, Bakı, 1927, səh. 54

² A. Leontyev, Kapitalizm və sosializm, İbtidai iqtisadi nəzəriyyə, I hissə (dərslük), Bakı, 1932, səh. 117

«İstehlak» və «müstəhlik» hər ikisi eyni kökdən olsa da, bunlar heç də eyni şey demək deyildir. Şəmsəddin Saminin «Ramusi-türki» adlı lüğətində «istehlak» və «müstəhlik» sözlərinə belə izahat verilir:

«İstehlak – 1. İsraf surətilə məhv etmə. Bunca mirası az vəqtdə istehlak etdi. 2. Qollanaraq sərf etmə, bitirmə, tükətmə».¹

«Müstəhlik – sərf və istehlak edən, yeyib-içərək bitirən, kəndi ehtiyacı üçün bir şeyi satın alan».²

Məlum olduğu üzrə, istehlakçı məfhumuna yalnız yeyici (müstəhlik) anlayışı daxil deyildir. Doğrudur, istehlak insanların müəyyən tələbatını ödəmək üçün ictimai məhsuldan istifadə etmək deməkdir. Lakin istehlakın özünün iki növü mövcuddur ki, bunun birini şəxsi istehlak təşkil edirsə, o birini ictimai istehlak təşkil edir.

ПРИВАБОЧНАЯ СТОИМОСТЬ. Bu termin Azərbaycan dilində uzun bir müddət «ilavə dəyər» sözü ilə ifadə edilmişdir. Məsələn:

«İşçi 6 saat (zəruri iş vaxtı) müddətində öz xərcini çıxaran məhsul yaradır, yerdə qalan 6 saat (ilavə) iş vaxtı müddətində isə kapitalist tərəfindən haqqı verilməyən ilavə məhsul və ya ilavə dəyər yaradır».³

Bundan əlavə «izafi dəyər norması» termini – «ilavə dəyər norması», «izafi ilavə dəyər norması», «izafi vaxt» - «ilavə vaxt, izafi iş vaxtı»- «ilavə iş vaxtı» şəklində getmişdir.

Məlumdur ki, «izafi dəyər» termini əvəzində vaxtı ilə işlənmiş «ilavə dəyər» sözü, məfhumu düzgün ifadə etməmişdir. «İzafi dəyər» heç də «ilavə dəyər» demək

¹ Şəmsəddin Sami, Qamusi-türki, 1318 (hicri), cild 1, səh. 109.

² Şəmsəddin Sami, Qamusi-türki, 1318 (hicri), II cild, səh. 1341

³ A. Leontyev, Kapitalizm və sosializm, İbtidai iqtisadi nəzəriyyə kursu (dərslük), I hissə, Bakı, 1932, səh. 61, 67

deyildir. «İlavə dəyər» və yaxud ilavə bir iş ola bilsin ki, fəhlə heç bir əziyyət çəkmədən öz xıışı ilə görsün. İlavə görülən bu iş bir gün, iki gün olsun. Daha bu, fasiləsiz xüsusiyyət daşımaz. Halbuki «izafi dəyər» dedikdə, burada heç də yalnız ilavə dəyər nəzərdə tutulmur. İzafi dəyər kapitalizm cəmiyyətində istehsal olunan əmtəə dəyərinin elə bir hissəsidir ki, bu, mızdlu fəhlələrin iş qüvvəsi dəyərindən əlavə olaraq yaranır. Lakin mızdlu fəhlələrin iş qüvvəsi dəyərindən əlavə yaranan bu dəyər, fəhlələrin izafi surətdə yorulması, istismar edilməsi yolu ilə meydana çıxır. Odur ki, kapitalistlər sinfi tərəfindən mənimsənilən bu dəyərin «izafi dəyər» adlandırılması daha doğrudur.

ПРИБАВОЧНЫЙ ТРУД. Bu termin də Azərbaycan dilində «ilavə əmək» sözü ilə verilmişdir. Çox vaxt «ilavə» və «izafi əmək» terminlərinin ikisinə də rast gəlmək olur. Məsələn:

«Böyük qazanc, bədəli verilməmiş işçi əməyinin məhsuludur. Bu qazanc işçilərin «ilavə və ya izafi əməyidir».¹

«İzafi əmək» heç də «əlavə əmək» demək deyildir. Bunlar tamamilə müxtəlif məfhumlardır. «İzafi əmək» elə bir əməkdir ki, bu əmək bilavasitə istismarçı siniflər tərəfindən mənimsənilir. Əməyin zəruri və izafi əməyə bölünməsi quldarlıq, feodal və kapitalist cəmiyyətinin əsas qanununa uyğundur. «İzafi əmək» məfhumu isə sinifli cəmiyyətə aid bir kateqoriya olduğundan, bunu «ilavə əmək» adlandırmaq, əlbəttə, doğru deyildir.

¹ A. Leontyev, Kapitalizm və sosializm, İbtidai iqtisadi nəzəriyyə kursu (dərslik), I hissə, Bakı, 1932, səh. 66

ВОСПРОИЗВОДСТВО. Təkrar istehsal prosesi. Bu termin Azərbaycan dilində bir müddət «yenidən istehsal» sözü ilə ifadə edilmişdir. Məsələn:

«İstehsal prosesinin bərpası və təkrarına (istər istehlak vasitələri, istərsə istehlak alətləri hazırlamaq əlsun) siyasi iqtisadda «yenidən istehsal» deyilir».¹

«Yenidən istehsal» heç də «təkrar istehsal» demək deyildir. «Yenidən istehsal» dedikdə, burada təkrar istehsal prosesi nəzərə çarpmır. Ola bilər ki, bu il istehsal edilən bir şey bir müddət dayandırılınsın, üstündən bir il keçəndən sonra yenidən istehsal edilsin. Halbuki «təkrar istehsal» prosesi istehsalın arasıkəsilmədən təkrar olunmasını nəzərdə tutur.

1934-cü ildən sonra nəşr edilən iqtisadi nəzəriyyə dərsliklərində və müxtəlif ictimai siyasi və iqtisadi əsərlərdə çox doğru olaraq «Yenidən istehsal» deyil, «təkrar istehsaldan» bir termin kimi istifadə edilir. Məsələn:

«Hər cür ictimai münasibətlər quruluşunda istehsal prosesi daim təkrar olunmalıdır. İstehsal prosesinin daim belə bərpası, arasıkəsilmədən təkrar olunması «təkrar istehsaldır».²

«Daimi əlaqə və fasiləsiz təkrar halında götürülən hər bir ictimai istehsal prosesi eyni zamanda «təkrar istehsal prosesidir».³

СДЕЛЬНАЯ ЗАРАБОТНАЯ ПЛАТА. Bu termin azərbaycanca «işəməzd», «kötürə», «kötürə üsulu», «iş hesabı», «say hesabı və ya iş hesabı», «kötürə və ya dənə hesabı əmək haqqı», «ədəd hesabı əmək haqqı», «kötürə əmək haqqı», «ədəd hesabı ilə (kötürə) əmək haqqı»

¹ K. Marks. Kapital, İqtisadi nəzəriyyənin tənqidi, I hissə, Bakı, 1949, səh.537.

² İqtisadi nəzəriyyə (dərslik), Bakı, 1956, səh. 143

³ K. Marks. Kapital, İqtisadi nəzəriyyənin tənqidi, I cild, I kitab. Kapital istehsalı prosesi, Bakı, 1949, səh.483.

şəklində işlənmişdir. Məsələn: Dəmiryol lüğətində – işəməz; Rus. türkçə lüğətdə: – kötürə;

«... İndiki halda işçi kütləsinin üçdə iki hissəsindən artığı «kötürə üsulu» ilə çalışdığından əmək norması işləri gündəlik iqtisadi təərrüfə işlərimizin ən əhəmiyyətli olduğunu hər kəs bilir» («Kommunist» qəzet, Bakı, 1927, №278, səh. 4); «... Əmək haqqının forması ikidir: ... vaxta görə əmək haqqı; «ədəd hesabı ilə verilən əmək haqqı» (K.Kautski, K.Marksın iqtisadi nəzəriyyəsi, Bakı, 1928, səh. 174). «... İş hesabı» üsulunda ... işçi öz əmək haqqını gördüyü işin qədəri üzrə alır və onun bu işə nə qədər fəxat sorf etdiyi nəzərə alınmır» (Lapidus L. və Ostovityanov, İqtisadi nəzəriyyə və şuralar təsərrüfatı (dərslük), Bakı, 1929, səh. 80); «... Bəzən də işçinin haqqı onun işləyib hasil etdiyi əmtədən asılı olur; işçinin haqqı, onun çıxardığı kömür və ya istehsal etdiyi, toxuduğu çit və ya qayırdığı qifillərin miqdarından və sairədən asılı olur. Buna «say hesabı və ya iş hesabı» üzrə olan tədiyyə deyilir» (Leontyev A., iqtisadi nəzəriyyənin başlanğıc kursu (dərslük) II hissə, Bakı, 1930, səh. 92); «Kötürə əmək haqqı» ... istehsal olunan əmtəənin müəyyən miqdarı üçün verilir» (İ. Lapidus və Ostovityanov, İqtisadi nəzəriyyə əmtəə-kapitalizm nəzəriyyəsi. Şura təsərrüfat nəzəriyyəsinin qısaca xülasəsi), I hissə, Bakı, 1931, səh. 116);

«... Digər bəzi təsadüflərdə isə işçinin əmək haqqı istehsal etdiyi əmtəənin miqdarından asılı olur. İşçiyə istehsal etdiyi daş kömürün tonu, toxuduğu çitin metrosu hesabı ilə verilir. Bu formaya kötürə və ya dənə hesabı əmək haqqı deyilir» (Leontyev A., Kapitalizm və sosializm, ibtidai iqtisadi nəzəriyyə kursu (dərslük), Bakı, 1932, səh. 88); «...»Kötürə əmək haqqı».. istehsal olunan əmtəənin hər ədədi və ya ümumiyyətlə müəyyən miqdarı üçün verilir» (Lapidus İ., Ostovityanov K., iqtisadi nəzəriyyə (dərslük), I

hissə, Bakı, 1933, səh.239); «...Əmək haqqının verilməsində, bilxassə mükafat üsulu əmək haqqında bir çox sistem vardır. Lakin əmək haqqının bütün sistemləri və formaları iki əsas formaya: vaxta görə və «ədəd hesabla (kötürə) əmək haqqı» formalarına münəcər edilə bilər» (Seğal L., İqtisadi nəzəriyyənin müxtəsər kursu (dərslik), Bakı, 1933, səh. 114);

Aydın olur ki, «işəməzd əmək haqqı» bu formanı alana qədər müxtəlif inkişaf yolu keçirmişdir. Vaxtəməzd əmək haqqından fərqli olaraq işəməzd əmək haqqında, fəhləyə işlədiyi vaxta görə deyil, bəlkə onun hazırladığı, istehsal etdiyi məhsulun kəmiyyətinə görə məzd verilir. Odur ki, azərbaycanca bu terminin elə «işəməzd əmək haqqı» kimi işlədilməsi daha düzgün olardı. Lakin indi də istər İqtisadi nəzəriyyə dərsliklərində, istərsə də bir sıra tərcümələrdə və orijinal əsərlərdə bu terminin işlədilməsində qeyri-sabitlik nəzərə çarpır; belə ki, bir yerdə «kötürə iş», «kötürə», bəşqa bir yerdə isə «günəməzd» işlədilir. Məsələn: «... Tikinti işləri bir qayda olaraq hər yerdə kötürə iş üsulu ilə yerinə yetirilir» (Ə.Əliyev, Tikinti işlərinin texnologiyası, Bakı, 1955, səh. 19); «...O (Turp) özü kötürə işləyir, amma mənə və bəşqa fəhlələrə günəməzd əmək haqqı verirdi» (A.P.Çexov, Mənim həyatım. Əyalət adamının hekayəsi, seçilmiş əsərləri, I cild, Bakı, 1954, səh. 215); «... əmək haqqı iki əsas sistemlə ödənilir. Bunlardan biri kötürə, digəri isə günəməzd əmək haqqıdır» (Cəfərov, Tikinti işlərinin texnologiyası, Bakı, 1955, səh. 348).

İMPERİALİZM, İMPERİALİST. Bu terminlər Azərbaycanda ilk dövrdə «cahangir», «cahangirlik», «imperializm», «cahangirlik, imperatorluq», «imperializm, cahangirlik» sözləri ilə ifadə edilmişdir. Məsələn: Qafur Rəşad lüğətində: - cahangirlik, imperatorluq; Qəniyevin

lüğətində: - cahangirlik, imperializm; Seyidzadənin lüğətində: - cahangirlik; R.Axundovun lüğətində: - imperializm, cahangirlik; Rusca - azərbaycanca lüğətdə (1940) - imperializm.

«... hazırki cahangirlik fikri ilə başlanan müharibə, sərvət dövrünün son böhranıdır və bunun nəticəsi hamıdan artıq hiss olunur (BFKƏ, 1918, №32, səh. 1); «... İqtisadiyyatca Yaponiya dünya müharibəsi əsnasında inkişaf edərək «imperialist» hökumət şəkli almışdır» (AAİŞƏ, 1922, №15, səh. 13); «...Dünya müharibəsini başlayan «cahangir» dövlətlərin hər birisi təbii sərvəti ilə məşhur olan məmləkətlərin birsinə göz dikmişlər» («Kommunist» qəzet, Bakı, 1923, № 213, səh. 2);

KAPİTAL. Bu termin Azərbaycan dilində uzun müddət fars dilindən alınma «sərmayə» sözü ilə verilmişdir. Məsələn: Qafur Rəşad lüğətində: - sərmayə; Seyidzadənin lüğətində: - sərmayə; Qəniyevin lüğətində: mayə, sərmayə; Dəmiryol lüğətində: kapital (sərmayə); İdarə lüğətində: kapital (mayə); Rusca - türkcə lüğətdə - kapital (mayə).

Bəzi hallarda «kapital» termininə «sərmayə» şoklində də rast gəlmək olur. Məsələn: «... İsveç sol sosialist fırqəsinin intibahnaməsi nəşr edilmişdir. İntibahnamədə deyilir ki, «kapital (sərmayə)» yığıldıqdan sonra ancaq işsizlik bitərəf edilir» («Kommunist» qəzet, Bakı, 1922, №18, səh. 2);

Şəmsəddin Sami özünün «Qamus-türki» adlı lüğətində sərmayə sözünə belə izah verir: «Sərmayə – 1. Tüccar və sair əshab kəsbükərin əsas ticarət ittixaz etdikləri əsil mal ki, onun işlətdirilib dövr edilməsi ilə təməttə edilir. Sərmayəsi yoxdur ki, ticarət etsin. 2. Bir şeyin tacirə mal olduğu məbləğ, ticarət və kar-payı münzəm olmaqsızın olan dəyəri. Yüz quruşa nasıl verəyim ki, sərmayəsi ziyadədir.

Bu misallardan göründüyü kimi, sərmayə dedikdə birinci növbədə pul, müəyyən miqdar məbləğ nəzərdə tutulur.

Halbuki, kapital yalnız pul demək deyildir. Kapital kateqoriyasının dolğun elmi təhlilini ilk dəfə K.Marks vermişdir. Marks göstərmişdir ki, «kapital şey deyil, cəmiyyətin müəyyən tarixi formasıyasına aid olan istehsal münasibətidir».¹ Pul isə kapitalın daşdığı vəzifələrdən yalnız biridir. Pul kapitalla çevrilir. Bu xüsusda K.Marks yazır: «Dəyərin artması pulun kapitalla çevrilməsinə səbəb olmalıdırsa da, dəyər pulun özündə arta bilməz».²

Pul kollektiv məhsul deyil, amma kapital kollektiv məhsuldur. K.Marks və F. Engelsin «Kommunist partiyasının manifesti» əsərində oxuyuruq: «Kapital kollektiv məhsuldur və ancaq cəmiyyətin bir çox üzvlərinin birgə fəaliyyətilə hərəkətə gətirilə bilər».³

Əgər kapitalın yaranması bilavasitə kapitalizm cəmiyyəti ilə bağlı idisə, pul kapitaldan əvvəl, maddədən və s. əvvəl mövcud olmuşdur. Bu münasibətlə K.Marks «iqtisadi nəzəriyyənin tənqidinə dair» adlı əsərində yazır: «Pul dedikdə, bu kateqoriya bütün iqtisadi münasibətlərə heç də daxil olmur, halbuki kapital burjuva cəmiyyətində hər şeyə hökmran olan iqtisadi qüvvədir».⁴

KOOPERASIYA. Kooperativ ticarətinin müxtəlif növlərinin meydana gəlməsi kapitalizmin

¹ К. Маркс, Капитал, III том, книга III, Критика политической экономии. Гос. изд. пол. лит., 1949, сәh. 827.

² К. Маркс, Капитал, иqtisadi nəzəriyyənin tənqidi, Birinci cild, I kitab, Капитал istehsalı prosesi, Bakı, 1949, сәh. 119.

³ К. Маркс və F. Engels, Kommunist partiyasının manifesti, Bakı, 1948, сәh. 48-49.

⁴ К. Маркс, Капитал, иqtisadi nəzəriyyənin tənqidinə dair, Bakı, 1955, сәh. 215.

əlaqədardır. Kapitalizm inkişaf dərəcəsiindən asılı olaraq kooperativ ticarətinə rəhbərlik burjuaziyanın əlinə düşür ki, o da bundan öz mənfəətlərini artırmaq üçün istifadə edir.

İmperializm epoxasında kooperativ ticarətinin müxtəlif formaları kapitalist inhisarlarının da qüvvətli təsiri altına düşür, öz fəaliyyətlərini genişləndirmək imkanına malik olurlar.

Sosializm quruluşu köklü surətdə kooperativ ticarətinin bütün növlərinin təbiətini dəyişir.

Azərbaycan dilində «kooperasiya» termini «müavinət», «təavon», «istehlak», «kooperasyon», «kooperasiya», «əməkçi (müstəhlik) cəmiyyətləri», «istehlak birləşmələri (kooperativlər)», «bəsit əməkdaşlıq (bəsit kooperasiya)» şəklində işlənmişdir. Məsələn: Qafur Rəşad lüğətində: - müavinət; Seyidzadənin lüğətində: - təavon; Qəniyevin lüğətində: - istehlak; İdman lüğətində: - kooperasyon; R.Axundovun lüğətində: kooperasiya. «... Azərbaycanda kooperasyon, istehlak kooperasionunun inkişafı ilə başlanır»;

«...Azərbaycanda kooperasion başlanması və başlandıqdan tutmuş olduğu yol Rusiyadakı kooperasion hərəkətindən bütöbütün başqadır» («Kommunist» qəzet, Bakı, 1924, № 57, səh. 1); və i.ə.

«İstehlak» və «müstəhlik» hər ikisi eyni kökdən olan sözlərdir. Şəmsəddin Saminin «Qamus-türki» adh lüğətində istehlak və müstəhlik sözlərinə belə izahat verilir: «İstehlak» - Qullanaraq sərf etmə, bitirmə, tükətmə... İstehlak olunan odun. «Müstəhlik» - sərf və istehlak edən, yeyib içərək bitirən, kəndi ehtiyacı üçün bir şeyi satın alan».¹

Məlum olduğu üzrə, istehlakçı məfhumuna yalnız yeyici (müstəhlik) anlayışı daxil deyildir.

¹ Şəmsəddin Sami, Qamusi-türki, 1918 (hicri), I cild, səh. 109 və 1341

KREDIT. Döyər in xüsusi hərəkət formasıdır. «Kredit» in yaranması və inkişafı, əmtəə-pul münasibətlərinin inkişafı ilə bağlıdır. Müxtəlif ictimai-iqtisadi formasiyalarda kredit, bu formasiyalara uyğun olan istehsal münasibətlərini ifadə edir.

Bu terminin qarşılığı Azərbaycan dilində «etibar», «Kredi», «Kredit», «Kredit, alacağı», «istiqraz (kredit)», «istiqraz (borc parə almaq)», «kredi (nisiyə)», «nisiyə (kredit)», «kredit (borc)» sözləri ilə verilmişdir. Bunlar yalnız lüğətlərdə deyil, qəzet və jurnallarda, ictimai-siyasi və iqtisadi ədəbiyyatda da geniş surətdə işlənmişdir. Məsələn: Qafur Rəşad lüğətində: - etibar; Seyidzadənin lüğətində: - etibar; Qəniyevin lüğətində: - etibar; İdman lüğətində: - kredi; Rus. türkcə lüğətdə: - kredi; R.Axundovun lüğətində: kredit; etibar; Rus. azərbaycanca lüğətdə (1956): - kredit, alacağı.

«...Kənd təsərrüfatı məhsullarının miqdar və mahiyyətə gözəlləşməsinə və etibar buraxmaq, yaxud lazım olan surətdə münisiflik etməklə satılmasına yardım edirdi» (İX, 1926, № 14, səh.1). «... Gömrük və s. dövlət vergiləri verməkdə **balıq** idarəsində üç aylıq kredit açılmalıdır» (AAİŞƏ, 1923, № 8, səh.15). Keçən 1925-ci il ərzində mahallarda olan kooperativ özəkləri vasitəsilə Azərbaycan təsərrüfatçılara 3 min rublə istiqraz buraxılmışdır. (İX, 1926, № 1-2, səh.17) və i. a.

Bu dövrdə «kredit»lə əlaqədar olaraq «əmtəə krediti», «uzunmüddətli kredit», «təməssük krediti», «kredit qüvvəsi», «azmüddətli kredit», kimi terminlərə də rast gəlmək olur. Məsələn: «...Məzkur cəmiyyətlərin hamısına bank tərəfindən 482 min çervon manat kredit və 388 manat əmtəə krediti» açılmışdır» («Kommunist» qəzet, Bakı, 1924, № 102, səh. 4); «... Bu il dəxi keçən illərdə olduğu kimi Bakı mərkəzi işçi kooperativi dekabrın əvvəllə-

rindən etibarən öz payçalarına «uzunmüddətli kredit» verməyə başlayır». («Kommunist» qəzet, Bakı, 1927, № 180, səh.4); «...Mal mübadiləsindən ötrü ən sağlam və ən əlverişli olan «təməssük krediti bütün göstərilən müddət içərisində əksilmək göstərməyib» (IX, 1926, №1-2, səh. 49).

ПРИБЫЛЬ. 1934-cü ilə qədər bu terminin qarşılığı «mənfəət» - «qazanc», «gəlir», «fayda», «gəlir (mənfəət)», «qazanc (divident)», «qazanc (mənfəət)», «artıq miqdar (mənfəət)» şəklində işlənmişdir. Məsələn: Seyidzadənin lüğətində: - qazanc; Qəniyevin lüğətində: - qazanc, mənfəət; İdman lüğətində: - qazanc; Dəmiryol lüğətində: qazanc; Rus-türkcə lüğətdə: qazanc.

Tərcümələrdə: «Mətin üzərinə salındığı zaman əlavə olunan artıq miqdar (mənfəət) ibtida məta üçün buraxılmış pulun böyüməsindən ibarətdir ki, bunun da kapitalist hakimiyyəti içərisində bir növ «artması» aşkar bir həqiqətdir ki, bu «artma» pulu kapitalla təqdim edir» (V.İ.Lenin, Karl Marks, Bakı, 1923, səh. 5. «... Zıyanlı müəssisələrin sağlamlaşdırılmasından aksioner kapitalı aşağı düşür, yəni qazanc ən az kapitalla bölünüb gələcəkdə də onun üzərində hesab edilir. (V.İ.Lenin, İmperializm kapitalizmin ən yeni dövrü kimi, Bakı, 1927, səh. 40). «...Gəlir (mənfəət) əldə etmək üçün kapitalistin qarşısında öz işçi qüvvəsini sərbəst əmək bazarında satmaq məcburiyyətində qalan torpaqsız, ətsiz və təsərrüfatsız işçi ilə qarşı-qarşıya durmalıdır» (İ.Lapidus və K.Ostrovityanov, iqtisadi nəzəriyyə (Əmtəə kapitalizm nəzəriyyəsi. Şura təsərrüfatı nəzəriyyəsinin qısaca xülasəsi), I hissə, Bakı, 1931, səh. 277).

Beləliklə, istər lüğətlərdə, istərsə də tərcümələrdə «mənfəət» məfhumu «gəlir», «qazanc», «fayda» məfhumları ilə qarışdırılmışdır. Halbuki «mənfəət» nə «gəlir», nə «fayda», nə də «qazanc» deməkdir. «Mənfəət» gəlir, qazanc, fayda məfhumlarında olan xüsusiyyətləri özündə top-

lamaqla daha geniş bir məzmunu malikdir. «Mənfəət» məfhumunun yaranması özü kapitalist istehsal prosesi ilə bağlıdır. Kapitalizm cəmiyyətində mənfəət izafi dəyərin çevrilmiş formasıdır. Mənfəət, yalnız işçi qüvvəsinin istismar olunması nəticəsində iri kapitalist sinfinin əldə etdiyi gəlirdir.

«Mənfəət» terminin kapitalizm dövründə işlənmə dairəsi çox geniş olmuşdur. Kapitalizmdə mənfəət, əsasən, kapitalist istismar münasibətlərini ifadə edir. Fəhlələrin iş qüvvəsinin istismar olunması nəticəsində yüksək mənfəət əldə edən kapitalistlər, bundan (yəni mənfəətdən) yalnız özləri istifadə edirlər.

Sosializm cəmiyyətində də «mənfəət» terminindən istifadə olunur. Lakin bu termin heç də kapitalizm cəmiyyətində olan mənfəət məfhumunu ifadə etmir. Sosializm cəmiyyətində dövlət müəssisələrinin xalis gəlirinə mahiyyətə mənfəət deyilir. Sosializmdə xalis gəlirin, yəni mənfəətin ümumi miqdarından plan qaydası ilə istifadə olunur.

«Qazanc» isə mənfəət demək deyildir. Bu tamamilə başqa məfhumdur. Bunu bədii ədəbiyyatdan gətirdiyimiz misallar daha da aydınlaşdırır. Məsələn: «... (Hacı Qara:) Beş yüz manat nəqd pul verəsən, «faydasından», «qazancından» əl çəkəsən, mayan da əlinə gəlmiyə, bu harada görülübdür?» (M.F.Axundov, «Sərgüzəşti-mərdi xəsis (Hacı Qara), əsərləri, I cild, Bakı, 1949, səh. 172) «... (Gülzar) İmran, buna heç inana bilmirəm. Yəni atamın fikri olur ki, mən ilə alış-veriş edib «qazanc» eləsin?» (S.S.Axundov, Seçilmiş əsərləri, Bakı, 1951, səh. 14).

Gətirdiyimiz misallardan göründüyü kimi, «qazanc» heç də «mənfəət» demək deyildir. «Qazanc» qazanılır və bunun əldə edilməsi müxtəlif üsullarla olur. «Qazanc»ı tək

bir adam əldə edə bildiyi kimi, bir neçə adam da əldə edə bilər. Lakin, mənfəət iri istehsal prosesində götürülür.

«Mənfəət» «gəlir» və «fayda» da demək deyildir. Ola bilsin ki, «mənfəət» də «gəlir» və «fayda» anlayışı olsun, lakin bu onun əsas məzmununu vermir. Bir iqtisadi nəzəriyyə termini kimi «gəlir» «qazanc» nəticəsində əldə edilir. «Gəlir» dedikdə, - artıq əldə edilmiş bir şey nəzərdə tutulur. Bu yalnız kapitalizm cəmiyyətinə aid olmayıb, bəlkə bütün ictimai-iqtisadi formasiyalarda da əldə edilə bilər. Ola bilər ki, gəliri bir kapitalist deyil, bir rentaçı, bir kəndli və b. əldə etsin. «Gəlir» rusca «doxod» sözünün qarşılığıdır. Məsələn: «... Доход рента ввпятеро превышает доход от внешней торговли в самой торговой стране мира». В.И.Ленин Империализм, как высшая стадия капитализма (сочинения, том XXII, 1951, стр 264); ...Rentaçıların gəliri dünyada ən böyük ticarət ölkəsi olan bir ölkənin xarici ticarətinin verdiyi gəlirdən beş qat artıqdır. (V.İ.Lenin, İmperializm kapitalizmin ən yüksək mərhələsidir, Əsərləri, XXII cild, 1951, səh 293).

«Mənfəət» isə rusca «прибыль» sözünün qarşılığıdır. «Получение монопольно-высокой прибыли капиталистами одной из многих отраслей промышленности, одной из многих стран и т.п. дает им экономическую возможность подкупать отдельные прослойки рабочих, а временно и довольно значительное меньшинство их, привлекая их на сторону буржуазии данной отрасли или данной нации против всех остальных (В.И.Ленин, Империализм, как высшая стадия капитализма, сочинения, том XXII, 1951, səh 264). «Bir çox sənaye sahələrindən, bir çox ölkələrdən və i.ə. birinin kapitalistlərinin inhisar nəticəsində yüksək mənfəətlər əldə etməsi sayəsində həmin kapitalistlər fəhlələrin ayrı-ayrı təbəqələrini, müvəqqəti bir

zaman isə onların çox böyük miqdar təşkil edən azlığını pulla ələ almaq, onları həmin sahənin və ya millətin burjuaziyası tərəfinə çəkib bütün digər sahələrə və ya millətlərə qarşı qoymaq üçün iqtisadi imkan əldə etmiş olurlar» (V.İ.Lenin, İmperializm kapitalizmin ən yüksək mərhələsidir, Əsərləri, XXII cild, 1951, səh 319).

«Fayda» sözündə də «mənfəət»in tam mənası aydın olmur.

Bundan əlavə, «mənfəət» sözü ilə düzəldilən bir qrup birləşmə şəklində olan terminlərdən «əlavə mənfəət» əvəzinə, - «əlavə qazanc», «mənfəət norması» əvəzinə, - «qazanc norması», «xalis mənfəət norması» əvəzinə, - «orta (və ya ümumi) qazanc norması» və «ümumi (orta) qazanc norması», «əlavə mənfəət» - artıq (differensial) qazanc, differensial qazanc (...təfəzülü) qazanc, «differensial (təfəzülü) qazanc» işlənmişdir. Məsələn: «Kombinasiya texnikanın təkmilləşməsinə imkan verir; deməli təmiz (yəni kombinasiyasız) müəssisələrə nisbətən əlavə qazanc almağa da yol verir (V.İ.Lenin, İmperializm kapitalizmin ən yeni dövrü kimi, Bakı, 1927, səh 10) «... 1900-cü ildən 1901-ci ilə qədər imtiyazlı aksiyalar üzrə ... ümumən 341 milyon dollar qazanc (divident) verilmişdir. 1882- ci ildən 1907-ci ilə qədər 889 milyon dollar təmiz qazanc alınmışdır» (V.İ.Lenin, İmperializm kapitalizmin ən yeni dövrü kimi, Bakı, 1927, səh 15) «... Bu orta (və ya ümumi) qazanc norması orta üzvi tərkibli (və orta sürətli dövriyyəsi olan) kapitalar gətirən «qazanc normasına» müsbət olacaqdır (İ.Lapidus və K.Ostrovityanov, iqtisadi nəzəriyyə (dərslük) I cild, II hissə, Bakı, 1934, səh 99.

ПРОИЗВОДИТЕЛЬНЫЕ СИЛЫ. Bu termin Azərbaycan dilində «istehsal qüvvələri», «istehsalat qüvvələri», «istehsaledici qüvvələr», nəhayət «məhsuldar qüvvələr» şəklində işlənmişdir. Məsələn: «... Öz ticarət xeyrlərini və

ciblərini nəzərdə tutaraq, kəndi müstəmləkələrində min cür ticarət duzaqları və quldurluqları düzəldirlər: bunun səbəbi olaraq müstəmləkələr axır zamanlarda kəndi istehsal qüvvələrini neçə dəfələrlə artırmışdılar» (IX, 1925, № 11-13, səh. 41); «... Zikr olunan sərmayənin şuralar ölkəsindəki üsul-sərfi nəticə etibarlı ilə böyük bir səmərə vermişdir. Çünki, bu münasibət ilə ölkənin istehsalat qüvvələri tərəqqi etmişdir» (Kommunist (qəzet), Bakı, 1923, № 225, səh 2); «... Yeni iqtisadi siyasət bir tək «istehsalat qüvvələri» deyil, burjuaziyanın da artmasına səbəb oldu» (Kommunist (qəzet), Bakı, 1924, № 9, səh 1); «... Cəmiyyətin istehsal-edici qüvvələri» öz ictimai formasından, yəni istehsal münasibətlərində xaricdə və ondan ayrı olaraq yaşaya bilməz (İ.Lapidus və K.Ostrovityanov, iqtisadi nəzəriyyə (dərslük), I hissə, Bakı, 1933, səh 7).

PROLETARIAT. Bu terminin qarşılığı ilk dövrdə «füqərayi-kasibə», «zəhmətkeş sinif», «məzlum sinif», «fəqir-füqəra», «proletariya (füqərayi-kasibə)» kimi sözlərlə verilmişdir. Məsələn: Qafur Rəşad lüğətində: - zəhmətkeş, füqərayi-kasibə; S.M.Qənizadənin lüğətində: fəqir-füqəra, günəmuzd. Tərcümələrdə də bunlara çox-çox təsadüf edilir. Məsələn: «... füqərayi-kasibə», hökumət siyasiyyə və bunun vasitəsilə böyük sənaye öz əlində bulundurur ki, sosializma üsurləri də buradadır»; «... Sənayenin sahibi ümum «füqərayi-kasibə» sinfi olub, ayrı-arı sahibkarlar-sərməyədarlar deyildir» (AK, 1923, № 18, səh. 5); «...hal-hazırda həməən mübarizə (sinfi mübarizə) elə bir dərəcəyə gəlmişdir ki, istismar olunan məzlum sinif (füqərayi-kasibə) eyni zamanda bütün cəmiyyəti istismar, məhkumluk və sinif mübarizəsindən etmədikcə, özünü istismar və məhkumluk və sinif mübarizəsindən etmədikcə, özünü istismar və məhkum edən sinif (burjuaziyadan) xilas edilməyəcəkdir» (yənə orada, səh. 7); «... Gurultulu alqışlar içərisində Azər-

baycan «proletariyasının» nümayəndələri sevgili qonaqların nitqlərini dinləyirlər» (Kommunist (qəzet), Bakı, 1920, №2, səh 3); «... Bakı fəqərayi-kasibəsinin (proletariyasının)» hər növ ilə olursa-olsun ən yoxsul və orta sinif kəndlilər ilə ittifaqını təşkil etməli» (yenə orada, №80, səh. 3); Bununla əlaqədar olaraq, «lyumpen-proletariat termini də bəsitləşdirilib «lüt fəqərayi-kasibə» yaxud «sərgərdan proletariat» şəklində işləndiyinə təsadüf edirik. Məsələn: «... Böylə ki, Azərbaycan yerli «fəqərayi-kasibəsi», «sərgərdan (lümpe) proletariat» olmayıb, hərəsinin daxması, yaxud bağı və başqa bir əmlak mənquləsi vardır» (Kommunist (qəzet), Bakı, 1923, №31, səh. 2); «... Əski cəmiyyətin ən aşağı siniflərinin... «məhsulu olan, «lüt fəqərayi-kasibə (lümpe-proletari)» bəzən fəqərayi-kasibə inqilabi hərəkətinə cəlb edilir, fəqət özünün həyat şəraitindən dolayı, o özünü irtica dolabları naminə satmaya daha az meyildir» (K.Marks və F.İngels, Kommunist bəyannaməsi (manifesti), Bakı, 1923, səh. 7).

Bundan əlavə, bəzi hallarda proletariat termini «işçi» və «yoxsul» sözləri ilə verilmişdir. Məsələn, 1921-ci ildən başlayaraq ta 1924-cü ilə qədər nəşr edilən «Azərbaycan Ali İqtisad Şurasının əxbarı» adlı məcmuəsinin nömrələrində «Bütün dünya işçiləri birləşin». Yaxud 1926-cı ildə nəşr edilmiş «Ruscadan türkcəyə yollar texniki istilahlar lüğəti»nin üzündə «Bütün ölkələrin yoxsulları birləşin». Şüarında «proletariat» termini «işçi» və ya «yoxsul» sözləri ilə ifadə edilmişdir.

«Proletariat diktatorası» kimi ictimai-siyasi məzmunlu bir termin o dövrdə «işçilər hakimiyyəti», «fəqərayi-kasibə hakimiyyəti» sözləri ilə verilmişdir. Məsələn: «... «İşçilər hakimiyyəti», yaxud «fəqərayi-kasibə hakimiyyəti» o deməkdir ki, hökumət və bütün ixtiyar işçi xalqın əlinə keçir» (AF, Bakı, 1920, № 41, səh.3).

Məlumdur ki, yuxarıda saydığımız sözlərin heç biri «proletar» anlayışında olan dərin siyasi məzmunu ifadə etmir. Proletariatın bir sinif kimi yaranması yalnız kapitalizm cəmiyyəti ilə bağlıdır. Doğrudur, kapitalizmin inkişafı ilə proletariatın vəziyyəti çətinləşir, istismarın qüvvətlənməsi prosesi artır, proletariat nisbi və mütləq surətdə yoxsullaşır. Kapitalizm dövründə mülkiyyətdən, istehsal vasitələrindən məhrum olan bu sinif öz iş qüvvəsini kapitalistlərə satmağa məcbur olur. Lakin kapitalizmin inkişafı bu sinfi ən qabaqcıl və ardıcıl bir qüvvəyə çevirir. Buna görə də öz sinfi mənafeyini getdikcə daha dərinləndirən hiss edib, siyasi cəhətdən inkişaf edən bir sinfin «məzlum sinifi», «füqərayi-kasibə», «fəqir-füqərə», «yoxsul» və s. adlandırılması, əlbəttə, düzgün deyildi.

RENTA. Kapitalizmin cəmiyyətində torpaq rentasının «mütləq renta» və «diferensial renta» olmaq üzrə iki əsas növü mövcuddur. Kapitalizmdə bunlardan əlavə bir də inhisar rentası mövcuddur.

Sosializm şəraitində isə mütləq renta yoxdur, diferensial renta isə köklü surətdə kapitalizmdəkindən fərqlənir.

Azərbaycan dilində «renta» termini «sənəlik mədaxil», «icarə», «rant», «bac (renta)», «renta» sözləri ilə ifadə olunmuşdur. Məsələn: Qafur Rəşadın lüğətində: - sənəlik mədaxil; Seyidzadənin lüğətində: - icarə; İdarə lüğətində: rant; Rus-azərbaycanca lüğətdə (1946): - renta şəklində verilmişdir.

Tərcümələrdən misallar: «... İlk əvvəl torpağı işləmək icazəsi almaq üçün kapitalizm şəraitində torpaq sahibi olan mülkədara bac vermək lazım gəlir. Torpaq münbit və münasib olduqca, bu «bac (renta)» da bir o qədər yüksək olur» (Leontyev A., iqtisadi nəzəriyyənin başlanğıc kursu (dərslik), II hissə, Bakı, 1930, səh. 159).

Rentanın bu növləri kapitalizmin kənd təsərrüfatında hökmranlıq etdiyi dövrlərdə daha çox yayılmışdı. Kapitalist torpaq rentası izafi dəyərin təsərrüfata qoyulmuş kapital üçün orta mənfəət çıxıldıqdan sonra qalan və torpaq mülkiyyətçisinə verilən hissəsidir.

Diferensial renta anlayışı uzun müddət Azərbaycan dilində həm «diferensial renta», həm də «təfəzülü renta» sözləri ilə ifadə edilmişdir. Məsələn: «Becərilən torpaqların ancaq ən yaxşılarından alınan rentaya «diferensial renta və ya təfəzülü renta» deyilir» (İ.Lapidus, K.Ostroviyanov, iqtisadi nəzəriyyə (Əmtəə kapitalizm nəzəriyyəsi. Şura təsərrüfatı nəzəriyyəsinin qısaca xülasəsi), I hissə, Bakı, 1931, səh. 258).

Çox vaxt «diferensial», «təfəzülü renta» sözləri ilə birlikdə «fərq rentası» sözündən də bir termin kimi istifadə edilir. Məsələn: «... Kənd təsərrüfat məhsulunun ictimai istehsal qiyməti ilə onun fərdi istehsal qiyməti arasındakı fərqdən əmələ gələn rentaya (bu fərq müxtəlif əmək məhsuldarlığından irəli gəlmişdir) fərq rentası və ya diferensial renta deyilir» (Seğal L., iqtisadi nəzəriyyədən müxtəsər kurs (dərslük), Bakı, 1933, səh. 182); «... Ayrı-ayrı torpaq parçaları mahiyyətindəki fərq üzərində əsaslanan» rentaya fərqli, elmi lisanda «diferensial renta deyilir» (Leontyev A., iqtisadi nəzəriyyə (dərslük), Bakı, 1928, səh. 101).

«Mütləq renta» isə ali, absolyut və mütləq renta sözləri ilə verilmişdir. Məsələn: «... Ən məhsulsuz yerlərdən alınan rentaya, diferensial rentadan ayırmaq üçün adi (və ya mütləq) renta deyilir» (İ.Lapidus, K.Ostroviyanov, iqtisadi nəzəriyyə (Əmtəə kapitalizm nəzəriyyəsi. Şura təsərrüfatı nəzəriyyəsinin qısaca xülasəsi), I hissə, Bakı, 1931, səh. 101).

PULUN FUNKSIYALARINI İFADƏ EDƏN TERMİNLƏR. Pul məlum olduğu üzrə, mübadilə və dəyər formalarının uzun inkişaf prosesi nəticəsində meydana

çıxmışdır. Ruscası: «... По мере распространения товарного производства развиваются функции, выполняемые деньгами. В развитом товарном производстве деньги служат: 1/ мерой стоимости, 2/ средством обращения, 3/ средством накопления, 4/ средством платежа и 5/ мировыми деньгами».¹ Azərbaycancası: «... Əmtəə istehsalının artması prosesində pul, aşağıdakı vəzifələri daşımışdır: dəyər ölçüsü, tədavül vasitəsi, yığım vasitəsi, tədiyyə vasitəsi, dünya pulu vasitəsi».²

Pulun ifa etdiyi funksiyaları bildirən yuxarıdakı terminlərin çoxu Azərbaycan dilində vaxtı ilə müxtəlif sözlərlə ifadə olunmuşdur. Bunlardan bir neçəsini nəzərdən keçirək:

МЕРА СТОИМОСТИ. «Dəyər ölçüsü» termini «qiymət ölçüsü», «dəyər əmanəti», «dəyər əlaməti» kimi üç tərkiblə, «tədavül vasitəsi» termini – «tədavül vasitəsi», «tədavül aləti» - dəyə iki tərkiblə, «средства накопления» - «yığım vasitəsi» termini - «yığım və saxlanma vasitəsi», «yığım əmanət vasitəsi», «dəyər yığımı vasitəsi (dəfinə)», «dəyər əlaməti», «təraküm vasitəsi, dəfinə» - dəyə altı tərkiblə ifadə olunmuşdur. Məsələn: «... Pulun icra etdiyi məsələ dörd əsas işdən ibarətdir: 1/ qiymət ölçüsü, 2/ tədavül vasitəsi, 3/ tədiyyə vasitəsi, 4/ yığım və saxlama (əmanət) vasitəsi» (Leontyev A, iqtisadi nəzəriyyə (dərslük), Bakı, 1928, səh. 78). «... Pulun icra etdiyi vəzifələr bunlardır: pul bir tədavül vasitəsidir; pul bir dəyər əlamətidir; pul, tədiyyə vasitəsi ilə dəfinədir; pul fiat miqyası, vahidi qiyasıdır» (İ.Lapidus, K.Ostroviyanov, iqtisadi nəzəriyyə (əmtəə kapitalizm nəzəriyyəsi. Şura təsərrüfatı nəzəriyyə-

¹ Политическая экономия (учебник), Bakı, 1954, səh.

² İqtisadi nəzəriyyə (dərslük), Bakı, 1956, səh. 78

sinin qısaca xülasəsi), I hissə, Bakı, 1931, səh. 69). «... Pul tədavül vasitəsi, tədiyyə vasitəsi, tərəkum vasitəsi (və ya sərvət)dir». (Leontyev A., Kapitalizm və sosializm, İbtidai iqtisadi nəzəriyyə kursu (dərslük), Bakı, 1932, səh 40); «... Pulun ifa etdiyi vəzifələr bunlardan ibarətdir: pul bir tədavül vasitəsidir; pul bir dəyər əlamətidir, pul bir dəfinədir, pul bir tədiyyə vasitəsidir» (İ.Lapidus, K.Oströviyanov, iqtisadi nəzəriyyə (dərslük), I hissə, Bakı, 1933, səh. 110, 112, 117, 121).

МЕРА СТОИМОСТИ. «dəyər ölçüsü» termininin vaxtı ilə «qiymət ölçüsü», «dəyər əlaməti», «dəyər əmanəti» sözləri ilə verilməsi düzgün olmamışdır. «Dəyər ölçüsü» heç də «qiymət ölçüsü» demək deyildir. Qiymət ölçüsü olmaq etibarı ilə pulun oynadığı rol dəyər ölçüsü olmaq etibarı ilə oynadığı roldan tamamilə fərqlidir. Odur ki, bunları eyniləşdirmək doğru olmaz. Bunlar tamamilə müxtəlif məfhumlardır. «Средство платежа» - «tədavül vasitəsi»termini də vaxtı ilə yanlış olaraq «tədavül aləti» şəklində işlənmişdir.Tədavül vasitəsi olmaq etibarı ilə pul bir alət kimi deyil, bəlkə əmtəələrin tədavül prosesində bir vasitə kimi meydana çıxır.

ТОВАР. Azərbaycan dilində bu terminin qırışıqlığı «mal», «məta», «məta (mal ilticarə)», «əmtəə (mal)», «əmval», «əmtəə» şəklində verilmişdir. Məsələn: «... Bu günlərdə mal mübadiləsi bürosu açıldıqda, on günə kimi artıq qalan düynünün hesabını tutacaq və qalan düynünü bizə verəcək» (BFKƏ, 1918, №11, səh. 2); «... Mal (tovar) onu əmələ gətirənlərin özləri üçün, öz ehtiyacları üçün olmayıb, bazarda satmaqdan ötrü hazırlanan şeylərə deyilir ki, zavod, fabrika və mədənlərdə düzəldilir» (Hümmət, 1917, №4, səh.4); «... Mal təhvilatında pulun dəsturu bu idi: a/ («Məta» – b/ (pul) – (məta), yeni bir məta almaq üçün bir məta satır, sanki burada vasitə olan puldur» (V.İ.Lenin, Karl Marks, Bakı, 1923, səh. 4); «... Ev xidmətçiləri zəhməti kimi, ən

çox hörmət və ətiramı olan bəzi ictimai siniflərin də zəhməti, dəyər yaratmaq barəsində məhsulsuzdur; bu zəhmət daimi bir şeyə, yaxud satılan mətaə (mal ilticarəyə) daxil olmayır və qiymətə gətməyir» (K.Marks və F.Engels, Kommunist bəyannaməsi (manifesti), Bakı, 1923, səh. 132); «... Məhsulat mübadilə üçün deyil, şəxsi istehlak üçün istehsal edilsə də, eyni zamanda çox vaxt xalq dilində ona əmtəə (mal) deyirlər» (Leontyev A., İqtisadi nəzəriyyənin başlanğıc kursu (dərslük), II hissə, Bakı, 1930, səh 19); «... Əgər bir kəs bütün «əmvalını» israf edib, bu əmvalın dəyərində bərabər məbləğ də borc edərsə, o zaman bütün bu əmval onun ancaq borclarının ümumi məbləğini təmsil edəcəkdir» (Seğal L., İqtisadi nəzəriyyədən müxtəsər kurs (dərslük), Bakı, 1933, səh. 121) və i.ə.

ХОЗЯЙСТВО. Bu termin «təsərrüfat», «mal-mülk», «xocalıq (təsərrüfat)», «abadanlıq», «abadançılıq», «(təsərrüfat) abadanlıq», «təsərrüfat (xocalıq)», «xozyaystva» sözləri ilə ifadə olunmuşdur. Məsələn: Seyidzadənin lüğətində: - təsərrüfat; Qəniyevin lüğətində: - mal-mülk, təsərrüfat; İdarə lüğətində: - xocalıq (təsərrüfat); Rus-türkcə lüğətdə: - təsərrüfat.

Tərcümələrdən misallar: «...Azərbaycan Şura hökuməti kəndçilərin ağır şərait içərisində yaşadıkları səbəbdən və onların pozulmuş abadanlığı düzgün yola salmaq, sərvəti artırmaq nöqtəy-nəzərilə kəndlilərin ehtiyacından artıq qalaq taxıl və məhsulatı almayıb onlara ixtiyar verdi ki, hər kəs nə istəyir isə öz hasilatını və əldə etdiyi pulları öz ehtiyacına sərf etsin» (Kommunist (qəzet), Bakı, 1922, №116, səh. 4). «... Gəncə dairəsinin şura təsərrüfatları (xocalıqları) .. 200 desyatınədək üzüm bağları olan Gəncə şərab hazırlayan şura təsərrüfatları (xocalıqları), 1924-cü ildə 200 min vedrəyədək şərab vermişdir» (IX, Bakı, 1925, №6, səh. 14)» «... Göylərdə mədəni özəklər təşkil etmək məqsədilə göylüləri göy – təsərrüfat (xocalıq)

özəklərində təşkil etməli, nahiyyə və qəza göy təsərrüfat şuraları əmələ gətirməlidir» (yenə orada, №6, səh. 16); «...Şuranın iqtisadi proqrammasının böyük və geniş olduğuna toxunduqda zəhmətdən başqa məişəti olmayanlar hər işi tezliklə öz əllərinə almalıdırlar və ancaq o zaman füqərayi-kasibə xoz-yaystva aləmində özünün yaratdığı qüvvəsini anlayacaq» (yenə orada, № 17, səh. 2).

KOLXOZ, SOVXOZ. Təsərrüfat ilə bağlı olan kolxoz yüksək mexanikləşdirilmiş, ictimai, iri, birgə, kollektiv əməyə əsaslanan, əməkçilərin könüllü birləşməsi olan sosialist tipli kollektiv təsərrüfatdır. «Kolxoz» termini yalnız Sovet hakimiyyətinin qurulmasından sonra yaranmışdır. Bu termin azərbaycanca ilk dəfə «müştərək və kollektiv təsərrüfat», «kollektiv təsərrüfat (kolxoz)», «ictimailəşdirilmiş təsərrüfat» kimi işlənmişdir. Məsələn: «... Burada yeganə bir fərq var isə, o da peşəkar təsərrüfatının – fərdi, proletar təsərrüfatının isə – müştərək və kollektiv təsərrüfat olmasındadır» (İ.Lapidus, K.Ostroviyanov, iqtisadi nəzəriyyə və şuralar təsərrüfatı (dərslük), Bakı, 1929, səh. 74); «... Kooperasiya, tədavi sahəsini ələ keçirməklə istehsal sahəsinə də soxulur. Yoxsul-ortabab təsərrüfatlarının istehsalı tamamilə birləşməsi kollektiv təsərrüfatda (kolxoz) da əldə edilir». (Leontyev A., iqtisadi nəzəriyyənin başlanğıc kursu (dərslük), II hissə, Bakı, 1930, səh. 242-243); «... Əvvəlcə parça-parça olan təsərrüfatlar yerində «iri ictimailəşdirilmiş təsərrüfatlar əmələ gəlir». (Yenə orada);

«Sovxoz» isə sosialist tipli iri dövlət kənd təsərrüfatı müəssisəsidir. Bu terminə də azərbaycanca «şura təsərrüfatı (sovxoz)» şəklində rast gəlirik. Məsələn: «... Kənd təsərrüfatının ictimailəşdirilməsi iki yolla gedir. Hər şeydən əvvəl yoxsul-ortabab kəndli kütlələrinin kollektivləşdirilməsi artır. Bundan əlavə «şura təsərrüfatları (sovxozlar)» da möhkəmlənib artır». (Yenə orada). «... Sosializm quruluşu müvəffəqiyyətlər qazandıqca şura təsərrüfatında planın rol və əhəmiyyəti artır...».

Beləliklə görürük ki, 1917-ci ildən sonrakı (təxminən 1934-cü ilə kimi) mətbuatda, tərcümələrdə, lüğətlərdə, iqtisadi

nəzəriyyə dərsliklərində eyni məfhumu ifadə edəndən iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin verilməsində heç bir səhə olmamış, bunlar müxtəlif sözlərlə ifadə olunmuşdur. Məsələn: «avans» - peşin, peşin (avans); «pul» - ağça, para; «manat» - rublə, manat, rubl; «mənfəət» - qazanc, gəlir; «proletariat» - fəqərayı-kasibə, zəhmətkeş sinif, məzlum sinif, fəqir-fəqərə; «burjua» - sərmayədar, əhli miknət, sahibi-təvanə, əhli sərvət; «təsərrüfat» - mal-mülk, təsərrüfat-iqtisad, xocalıq sözləri ilə verilmişdir. Bu terminlərin bir hissəsi iki sözdən, digər hissəsi isə dubletlərdən ibarət olur. Məsələn: dehqan-kəndli; əmtəə-mal; təhkimçilik – krepostnoyçuluq; instrument – alət; etikar spekulyasiya; dövrə – tsikl; periodik – vaxtaşırı; alıcı – müştəri; girov – rəhn; münbitlik – məhsuldarlıq; xərəcə – vergi və s.

İqtisadi nəzəriyyə terminlərinin digər bir hissəsi isə mötərizədə azərbaycanca, ya başqa dillərdəki dubletləri ilə verilməklə işlədilmişdir. Məsələn: Əmək aləti (krastısı); istehlak birləşmələri (kooperativlər); ikraz (ödünc) kapitalı; vədəsiz (müddətsiz) əmanət; vədəli (müddətli) əmanət; alıcılıq istedadı (iştirə iqtidarı); alıcılıq (iştirə) qüvvələri; əmtəə abarotu (tədavülü); həqiqi (real) dəyər; kredit (borc) sistemi; alıcılıq (iştirə) qüvvəti; nominal (zahiri) fiat; absolyut (mütləq) renta; işləyib ödəmə (biyar) rentası; bəsit əməkdaşlıq (bəsit koorperasiya) və s.

Bu dövrdə iqtisadi nəzəriyyə terminləri sahəsində, əsasən aşağıdakı nöqsanları qeyd etmək olar:

a) iqtisadi nəzəriyyə terminləri plansız və sistemsiz bir qaydada qurulur, vahid bir prinsip gözlənilmir.

b) Azərbaycan dilinin öz lüğət tərkibində olan sözlərdən az istifadə edilmiş, bir sıra terminlər daha çox alınma sözlərlə verilmişdir;

c) Eyni məfhumu ifadə etmək üçün sinonim sözlərdən istifadə etmək meyilləri özünü göstərir;

ç) Bir sıra hallarda terminin qarşılığı təsviri üsul ilə verilir;

d) Bəzən bir sıra çoxmənalı sözlər termin yerində işlənir.

**MARKSİZİM-LENİNİZM KLASSİKLƏRİ
ƏSƏRLƏRİNİN 1920-1934-CÜ İLLƏRDƏ ÇIXMIŞ
BİR NECƏ TƏRCÜMƏSİ HAQQINDA**

Tərcümənin ana dilində elmi terminologiyanın yaranması və inkişafı işində böyük rol oynadığı məlumdur. Bu gün müxtəlif sahələrdə işlədiyimiz terminlərin mühüm bir hissəsi tərcümə prosesində və onun vasitəsi ilə dilimizə daxil olmuşdur. Ayrı-ayrı dövrlərdə nəşr olunan tərcümə əsərləri ilə hər hansı bir sahədə terminlərin necə inkişaf etdiyini, necə formalaşdığını müəyyənləşdirmək mümkündür.

SSRİ xalqlarının dillərində ictimai-siyasi terminologiyanın yaranıb təkmilləşməsi marksizim-leninizm klassikləri əsərlərinin və ümumiyyətlə siyasi, ictimai və iqtisadi ədəbiyyatın sistematik surətdə tərcümə və nəşr edilməsi ilə əlaqədar olmuşdur. Marksizim-leninizm klassikləri əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsinə əsasən 1920-ci illərdən başlanılmışdır.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra 1923-cü ildə K.Marks və F.Engelsin «Kommunist partiyasının manifesti», V.İ.Leninin «Karl Marks», 1924-cü ildə V.İ.Leninin «Yeni iqtisadi siyasətdə firqənin əsas məsələləri», «Ərzaq vergisi haqqında», 1926-cı ildə «Sovet dövləti haqqında», «Az olsun, yaxşı olsun», 1927-ci ildə «İmperializm kapitalizmin ən yeni dövrü kimi», 1928-ci ildə «Komintern haqqında», «Dövlət və inqilab», 1929-cu ildə «Yarışı necə təşkil etməli», «Koorperasiya haqqında» əsərləri və s. Azərbaycan dilinə tərcümə edilir.

Bunlardan əlavə, 1926-1928-ci illərdə K.Marks və F.Engelsin «Hindistan haqqında», «Kommunistlər ittifaqının tarixinə dair», «Zəhmət haqqı, pul və gəlir», «Fransada sinfi

mübarizə», «Lüdviq Feyerbax və alman klassik fəlsəfəsinin sonu» və s. əsərlər Azərbaycan dilinə tərcümə edilir.

Tərcümələrdə işlədilən terminlərin əsas hissəsini ümumxalq dilinin lüğət tərkibinə aid sözlər təşkil edir. Məsələn:- bölgü, vergi, işçi, yığım, alım, töycü, əmək, əməkçi, gəlir, gəlirli, dəyər, borc və s.; digər hissəsi ərəb və fars söz, tərkiblərindən ibarətdir. Məsələn: ərz, tələb, ərzaq, mübadilə, istehsal, dövriyyə, mənfəət, tələbat, bazar, pul, kirayə, həmpəşə, muzdur, iqtisadi istehsalat, sənaye inhisarı, ictimai münasibət, dövlət təsərrüfatı, ictimai təminat və s. Bu terminlərdən bu gün də olduğu şəkildə istifadə edilir.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, ilk dövrlərdəki tərcümələrdə iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin müəyyən bir hissəsini çətin başa düşülən ərəb-fars sözləri və tərkibləri təşkil edir ki, bu da terminologiya sahəsində ən noqsanlı hallardan biri sayılmalıdır. Bu tərcümələrdə bir sıra ərəb və fars sözləri hətta özlərinə məxsus şəkilçilərlə birlikdə işlədilmişdir. Məsələn: məsnuat, varidat, ehtiyacat, zəhmətdar, müamilədar, istehsaliyyə, mütləqiyyə, malikiyyə, məxsusiyyə, iqtisadiyyə, ictimaiyyə və s. Qəliz tərkiblərə (izafət birləşmələrinə) isə bu sözlər misal ola bilər: malikiyyəti-məxsusiyyə, şəraiti-istehsaliyyə, əmlaki-məxsusiyyə, üsuli-istehsalat, hüquqi-iqtisadiyyə, mənfəəti-ümumiyyə, məlumatı-sənayee, üsuli-mübadilə, qiyməti-izafə, səmayeyi-motəhəvvəl, təqsimati-kooperativ, munsibəti-iqtisadiyyə, aləti-istehsaliyyə və s.

Həmin dövrə aid tərcümələrdə iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin ancaq bir hissəsini rus dilindən və rus dili vasitəsilə başqa dillərdən alınan terminlər təşkil edir. İndi dilimizin lüğət tərkibinin ayrılmaz hissəsini təşkil edən beynəlmiləl terminlərə o dövrün tərcümələrində çox az təsadüf edilir. Bu tərcümələrdə kapital, kapitalizm,

kapitalist, feodal, feodalizm, proletariat və s. kimi terminlərin qarşılığı azərbaycanca müvafiq olaraq sərmayə, sərmayədarlıq, sərmayədar, dərəbəyi, dərəbəylik, fükərayi-kasibə və s. kimi sözlərlə verilmişdir.

Bu dövrdə edilən tərcümələrdə əsas çatışmayan cəhətlərdən biri vahid terminologiyanın olmamasıdır. Adi danışq dilində olduğu kimi, tərcümələrdə də eyni bir anlayışı ifadə etmək üçün bu və ya başqa dərəcədə bir-birə yaxın olan sözlərdən istifadə edilir. Odur ki, bu sözlər orijinalda işlədilmiş terminlərin qarşılığı olmur, onların məzmununu lazımınca ifadə etmir, bəzən isə təhrif edir.

1920-1934-cü illər arasında edilən bəzi tərcümə əsərləri və bunlarda verilən iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin sonrakı tərcümələrdə verilən eyni terminlərlə müqayisəsini nəzərdən keçirək:

***K.Marks və F.Engels –
«Kommunist partiyasının manifesti»***

«Kommunist partiyasının manifesti» elmi kommunizmin əsasını qoyan əsərlərin dünyada ən çox yayılmışlarından biridir. F.Engels hələ 1888-ci ildə «Manifestin» ingiliscə nəşrinin müqəddiməsində göstərmişdir ki, indi «manifest», şübhəsiz, bütün sosialist ədəbiyyatının ən çox yayılmış, ən çox beynəlxalq əhəmiyyət almış bir əsəridir. Sibirdən ta Kaliforniyaya qədər milyonlarla fəhlələrin qəbul etdiyi ümumi bir məramnamədir.¹

V.İ.Lenin bu kitabın əhəmiyyətindən bəhs edərək yazmışdır: «Bu kiçik kitabça cildlərlə kitablara dəyər:

¹ K.Marks və F.Engels, Kommunist partiyasının manifesti, Bakı, 1954, səh 21.

mədəni dünyanın bütün mütəşəkkil və mübariz proletariati indiyədək bu kitabın ruhu ilə yaşayır və hərəkət edir».¹

1948-ci ildə «Manifest»in 100 illiyi münasibəti ilə, Marks, Engels, Lenin institutunun məlumatına əsasən, «Kommunist partiyasının manifesti» 36 ölkədə 71 dildə 750 dəfə nəşr edilmişdir... Bu əsər Sovet ittifaqında 280 dəfə 51 dildə (bunların onu xarici dillərdə) 6 milyondan artıq tirajda çap olunmuşdur.²

Qeyd etmək lazımdır ki, K.Marksın «Kommunist partiyasının manifesti»ni başqa bir dilə tərcümə etmək olduqca çətindir. Bu münasibətlə F.Engels və F.A.Zorgeyə yazdığı məktublardan birində deyir: «Əgər sən «Manifesti» ingilis dilində çap etmək istəyirsənsə, onda mən sənə tərcümə edirəm. Çünki «Manifest»in, ingiliscə tərcüməsi yenə də göstərdi ki, sizdə nemes dilinin ədəbi və qrammatik formalarını yaxşı bilən bir adam yoxdur ki, bu əsəri düzgün ingilis dilinə tərcümə etsin. «Manifest»i tərcümə etmək olduqca çətindir. Rus tərcümələri mənim rast gəldiyim tərcümələrin hamısından yaxşıdır».³

Bu əsər rus dilindən Azərbaycan dilinə ilk dəfə 1923-cü ildə tərcümə edilmişdir. «Kommunist partiyasının manifesti» Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin birinci illərində tərcümə edilmiş ilk marksist əsərlərdən biridir. Məlum olduğu üzrə, əsərdə bir çox ictimai, siyasi və iqtisadi terminlər vardır.

Həmin əsərin tərcüməsində verilən terminlərin haqqında aşağıdakıları söyləmək olar:

1. Terminlərin bir hissəsi termindən tələb edilən xüsusiyyətlərə (yığıcamlıq, konkretlik, təkmənaflıq və s.)

¹ V.I.Lenin, əsərləri, II cild, 1941, səh. 11

² Советская книга, 1948, № 2, səh. 13

³ K.Marks və F.Engels, Əsərləri, XXVII cild, (rusca), səh 322.

malik olan sözlərdən ibarətdir. Bunların mühüm bir qismi leksikləşdirilmiş söz birləşmələri şəklindədir. Məsələn: beynəlmiləl fəhlə təşkilatı (səh. 5), kommunistlər ittifaqı (səh. 5), fəhlə hərəkatı (səh. 5), sinif mübarizəsi (səh. 5), burjua sosialisti (səh. 4), kommunizm prinsipləri (səh. 4), istehsal aləti (səh. 18), istehsal mühasibatı (səh. 18), ictimai münasibətlər, fabrika məmulatı, proletar sinfi, həyat vasitələri (səh. 18), fabrika zəhməti (səh. 39), əməkçilik zəhməti (səh. 39), dövlət təsərrüfatı (səh. 39), burjua istehsalı (səh. 19), torpaq aristokratiyası, ərz (səh. 68), tələb (səh. 68), azad rəqabət (səh. 68), illik istehsal (səh. 68), trest (səh. 75), kartel (səh. 75), sindikat (səh. 75), fəhlə sinfi (səh. 82), işçi qüvvəsi (səh. 75), işçi qüvvəsinin qiyməti (səh. 75), iş vaxtı (səh. 75), işçi qüvvəsinin istehlak dəyəri (səh. 89), işçi qüvvəsi müzdi (səh. 89), işçi qüvvəsi aləti və s.¹

2. Bu tərcümədə terminlərin bir hissəsi paralel sözlərlə verilir. Bu paralellik ictimai, siyasi və iqtisadi terminlərin vahid şəkildə möhkəmlənməsi ilə izah oluna bilər. Bu cür sözlərin bir hissəsi terminin məzmununu yanlış verir. Həmin əsərin tərcüməsində aşağıdakı paralel terminlərə rast gəlirik:

Məzlum sinif (füqərayi-kasibə) (səh. 7), proletari (füqərayi-kasibə) (səh. 81), məhkum edən sinif (burjuaziya) (səh. 7), eşirət (obşina) (səh. 9), birləşmə (ittihad) (səh. 25), ticarət və sənaye sinfi nümayəndəsinin hökuməti (oligarxiyası) (səh. 64), əyan (aristokratiya) (səh. 25), əsilzadə (mülkədar) (səh. 26), lüt füqərayi-kasibə (lumpen proletari) (səh. 106), ictimai (illik) istehsal (səh. 27), kommunizma cəmiyyətləri (koloniyaları) (səh. 51), torpaq (ziraət) inqilabı, nəqdi təsərrüfat (pul təsərrüfatı) beynəlbəlad (şəhərlərarası) (səh. 73), işçinin öz zəhməti (işçi qüvvəsi) (səh. 85), adi zəhmət (adi işçi qüvvəsi) (səh. 72), ittifaq (koalisiya) (səh. 95), dəyiş (mübadilə) münasibət (səh. 118), dəyişdirmək (mübadilə etmək) (səh. 118), xüsusi (şəxsi) zəhmət

¹ K.Marks və F.Engels. Kommunist bəyannaməsi (manifesti), Bakı, 1923.

(səh.118), zəhmətin qarşılığı (mükafatı) (səh. 123), cəm edilmiş (toplanmış) zəhmət (səh 123), toplaşdırılmış (cəmləşdirilmiş) zəhmət (səh. 124), yoldaşlıq ittifaqı (assosiasiyası) (səh. 169).

3. Bu tərcümədə verilən terminlərin bir qismi ərəb və fars dillərinə məxsus izafətlər şəklindədir. Məsələn: malikiyyəti-məxsusiyyə (səh. 39), müavinəti-müqabiliyyə, müavinəti-nəqdiyyə (səh. 162), müamiləti-aləti, şərait-i-istehsaliyyə (səh. 36), malikiyyəti-şəxsiyyə, istiqlaliyyəti-şəxsiyyə (səh. 35), həyati-şəraityyə (səh. 107), münasibəti-istehsaliyyə (səh. 151), təqsimi-məsai, tərz-i-həyat, aləti-istehsalat (səh. 82), aləti-istehsaliyyə (səh. 153), əmlak-məxsusiyyə (səh. 123).

«Kommunist partiyasının manifesti» 1923-cü ildən sonra ikinci dəfə 1933-cü ildə tərcümə edilmişdir. Əgər «Manifest»in 1923-cü il tərcüməsində ərəb və fars dillərindən alınmış sözlərə daha çox təsadüf edilirdisə, yeni tərcümədə bu cəhətdən vəziyyətin dəyişdiyini, beynəlmiləl terminlərindən daha çox istifadə edildiyini görürük. Aşağıdakı misallar bunu aydın göstərir:

	1923-cü il tərc.	1933-cü il tərc.
manifest	bəyənnamə	manifest
kapital	sərmayə	kapital
kapitalizm	sərmayədarlıq	kapitalizm
proletariat	füqərayi-kasibə	proletariat
feodal	dərəbəyi	feodal
feodalizm	dərəbəylik	feodalizm
antagonizm	ədavət	antagonizm
renta	varidat	renta

Bu tərcümədə ərəb və fars dillərinə məxsus izafət birləşmələri şəklində olan terminlər Azərbaycan dilinin özünə məxsus birləşmələr şəklində verilir: Məsələn: üsuli-istehsalat – istehsalat üsulu, əmlaki-məxsusiyyə – xüsusi əmlak, mülkiyyəti-məxsusiyyə – xüsusi əmlak, mülkiyyəti-məxsusiyyə – xüsusi mülkiyyət və s.

«Kommunist partiyasının manifesti» Azərbaycan dilinə 1939-cu ildə üçüncü dəfə tərcümə edilmişdir. Bu tərcümə əvvəlki tərcümələrdən olduqca fərqlənir. Burada 1923-cü il tərcüməsinin əksinə olaraq Avropa sözlərinə həddindən artıq yer verilir; Məsələn: administrativ, qarantiya, konsentrsiya, konservativ, kolonizasiya, konfiskasiya, konkurensiya, koloniya, monopoliya, mobilizasiya, oppozision, proqres, proqressiv, reaksiya, reformator, sivilizasiya, teoriya, transport, emiqrasiya, emiqrant və s.

«Kommunist partiyasının manifesti» 1948, 1951 və 1954-cü illərdə yenidən tərcümə edilmişdir. Bu tərcümələrdə 1939-cu ildəki tərcümədə yol verilmiş ifratçılıq ortadan qaldırılmış və vaxtı ilə dilimizdə işlənmiş və vətəndaşlıq hüququ qazanmış ərəb-fars dillərindən alınma terminlər dilə qaytarılmışdır ki, bunu aşağıdakı müqayisədən görmək mümkündür.

<u>1939-cu il nəşri</u>	<u>1948, 1951 və 1954-cü il nəşrləri</u>
konsentrsiya	təmərküzləşmə
emiqrasiya	mühacirət
teoriya	nəzəriyyə
konservativ	mühafizəkar
teoretik	nəzəri
praktik	əməli
ekonomik	iqtisadi
dokument	sənəd
oppozisiya	müxalifət
koloniya	müstəmləkə
kolonizasiya	müstəmləkələşdirmə
reaksiya	irtica
reaksion	irticaçı
qarantiya	təminat
proqressiv	mütərəqqi
ekspropriasiya	müsadirə
revolyusiya	inqilab
konkurensiya	rəqabət
reforma	islahat
transport	nəqliyyat
monopoliya	inhisar
administrativ	inzibati

**K.MARKS VƏ F.ENGELSİN «KOMMUNIST PARTİYASININ MANİFESTİ»
ƏSƏRİNİN MÜXTƏLİF DİLLƏRDƏ ÇIXAN TƏRCÜMƏLƏRİNDƏ GEDƏN
İCTİMAİ-SİYASİ VƏ İQTİSADİ TERMİNLƏR**

<i>Ruscası</i>	<i>1923-cü il nəşrində</i>	<i>1933-cü il nəşrində</i>	<i>1939-cu il nəşrində</i>	<i>1954- cü il nəşrində</i>
Антагонизм	ədavət	antaqonizm	antaqonizm	antaqonizm
Аристократ	əyan	aristokrat	aristokrat	aristokrat
Гарантия	təminat	təminat	qarantiya	təminat
Земельная рента	torpaq varidatı	torpaq rentası	torpaq rentası	torpaq rentası
Капитал	sərmayə	kapital	kapital	kapital
Капитализм	sərmayədarlıq	kapitalizm	kapitalizm	kapitalizm
Классовое противоречие	sinfi təzad	sinfi ziddiyyət	sinfi ziddiyyət	sinfi ziddiyyət
Крепостной крестьянин	təhkim edilmiş kəndli	krepostnoy kəndli	krepostnoy kəndli	təhkimçi kəndli
Люмпен- пролетариат	lüt füqərayi- kasibə	lumpen proletariatı	lumpen proletariatı	lumpen proletariatı

Манифест	bəyannamə	manifest	manifest	manifest
Организация	şirkət	təşkilat	təşkilat	təşkilat
Орудие производства	moailati-alati	istehsalat vasitələri	istehsalat vasitələri	istehsalat vasitələri
Партия	firqə	firqə	partiya	partiya
Продукт	məsnuat	məhsul (fabrika malları)	məhsul	məhsul
Пролетариат	füqərayi-kasibə	proletariat	proletariat	proletariat
Противоречие	təzad	ziddiyyət	ziddiyyət	ziddiyyət
Реакция	irtica	irtica	reaksiya	irtica
Теоретический	nəzəri	nəzəri	teoretik, nəzəri	nəzəri
Утопический социализм	xəyali sosializm	utopik sosializm	utopik sosializm	utopik sosializm
Феодал	dərəbəyi	feodal	feodal	feodal
Частная собственность	əmlaki- məxsusiyyə	xüsusi mülkiyyət	xüsusi mülkiyyət	xüsusi mülkiyyət
Экономический	iqtisadi	iqtisadi	ekonomik	iqtisadi
Эмиграция	mühacirət	mühacirət	emigrasiya	mühacirət

V.İ.Lenin, «Karl Marks»

Bu əsər Azərbaycan dilinə 1923-cü ildə tərcümə edilmişdir.¹ Əsərdə marksizim, sosializm və iqtisadi nəzəriyyə ilə bağlı bir çox terminlər işlədilmişdir. Məsələn: proletar sosializmi, fəhlə ittifaqları, ictimai münasibətlər sistemi, əmək məhsulu, ictimai əmək bölgüsü və s.

Lakin qeyd etmək lazım gəlir ki, həmin tərcümədə verilmiş iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin çoxu yanlış tərcümə edilmişdir. Məsələn: Konkret olaraq aşağıdakı terminləri nəzərdən keçirək.

1) РАБОЧАЯ СИЛА. Bu terminin qarşılığı Azərbaycanca «fəhlə qüvvəsi» termini ilə verilmişdir. Məsələn:

Ruscası: «Вся рабочая сила данного общества, представленная в сумме стоимостей всех товаров, является одной и той же человеческой рабочей силой, миллиарды фактов обмена доказывают это».²

Azərbaycancası: «Bir cəmiyyətin mətainın ümumi qiymətindən ibarət olan fəhlə qüvvəsi və məta üzərində sərf olunan insan zəhmətindən ibarətdir ki, milyonlarla həqiqət bunu sübut edir».³

«Рабочая сила» dedikdə, burada, şübhəsiz, yalnız fəhlə qüvvəsi nəzərdə tutulmur. «Рабочая сила» bir iqtisadi nəzəriyyə termini kimi bir şeyin yaradılması, istehsalı üçün sərf olunan əmək, enerjiyədir. Bu əmək, enerjiyə fəhlə qüvvəsi deyil, bəlkə kapitalist ölkələrində fəhlələrin kapitalistlərə satdıqları iş qüvvəsidir. Sonrakı tərcümələrdə bu termin dəqiqləşdirilmiş və «iş qüvvəsi» deyə tərcümə edilmişdir. Məsələn: «mövcut cəmiyyətin bütün əmtəələrin

¹ Bax: V.İ.Lenin, Karl Marks, «Bakı fəhləsi» Kooperativ nəşriyyatı, 1923

² V.İ.Lenin, Karl Marks, 1950, səh. 18.

³ V.İ.Lenin, Karl Marks, Bakı, 1923, səh. 18.

dəyərləri məcmuunda təmsil olunan bütün iş qüvvəsi eyni iş qüvvəsidir: milyardlarla mübadilə misalı bunu sübut edir.

2) СТОИМОСТЬ. Bu terminin qarşılığı azərbaycanca «qiymət» sözü ilə verilmişdir. Məsələn:

Ruscası: «Стоимость есть отношение между двумя лицами – как сказал один старый экономист».¹

Azərbaycanca: «bir iqtisadçı söyləmişdir: qiymət dediyimiz şey iki şəxsin arasında olan münasibətin qiyməti deməkdir».²

«Dəyər» və «qiyməti» heç vaxt eyniləşdirmək olmaz. Bunlar tamamilə müxtəlif anlayışlardır. «Dəyər» bir iqtisadi nəzəriyyə termini kimi, birinci növbədə əmtəə istehsalı şəraitində əmtəə istehsalına sərf olunan və bu əmtəədə maddiləşən mücərrəd əməyin müəyyən kəmiyyətidir. «Qiymət» isə dəyərin pulla ifadəsidir. Rusca «стоимость» termininin qarşılığı 1923-cü ildən sonrakı tərcümələrdə dəqiqləşdirilərək «qiymət» sözü ilə deyil, «dəyər» sözü ilə verilmişdir. «Qocaman bir iqtisadçı demişkən, dəyər iki şəxs arasındakı münasibət deməkdir».³

3) ПРОИЗВОДСТВО СРЕДСТВ ПРОИЗВОДСТВА. Bu terminin qarşılığı azərbaycanca «alati-istehsalıyyə təsərrüfatı» sözləri ilə verilmişdir. Məsələn:

Ruscası: «... Маркс делит все общественное производство на два больших отдела: 1) производство средств производства и 2) производство предметов потребления и детально рассматривает, на взятых им числовых примерах, обращение всего общественного

¹ V.İ.Lenin, Karl Marks, Bakı, XXI cild, 1948, səh. 44.

² V.İ.Lenin, Karl Marks, Bakı, 1947, səh. 19.

³ Yenə orada, səh. 19

капитала в целом, как при воспроизвод : в прежних размерах, так и при накоплении».¹

Azərbaycancası: «Marks təsərrüfat məhsulətini iki böyük hissəyə ayırır: 1) alati-istehsalıyyə təsərrüfatı; 2) mətə təsərrüfatı və bunun hər birisini diqqətli surətdə ədəbi misallar ilə bunun təhvilatını həm ibtidai və həm sonuncu halda tədqiq edir».²

Birləşmə şəklində olan bu terminin də qarşılığı düzgün verilməmişdir. Əvvəla, birləşmənin birinci tərəfində olan «alati-istehsalıyyə» tərkibi rusca «производство средств производства» birləşməsinin ikinci tərəfində olan «средств производства» tərkibi ilə uyğun gəlmir. Belə ki, «средств производства» heç də «alati-istehsalıyyə» demək deyil, «istehsal vasitələri» deməkdir. İqtisadi nəzəriyyə istehsal alətləri tamamilə başqa bir kateqoriya, istehsal vasitələri isə bam-başqa bir kateqoriyadır.

«Alati-istehsalıyyə təsərrüfatı» birləşməsinin ikinci tərəfində olan «təsərrüfat» sözü də «производства средств производства»da olan «производства» sözünün düzgün tərcüməsi deyil. «Производства» deyərkən, burada əsasən «istehsal etmə», «hazırlama» nəzərdə tutulur. Halbuki «təsərrüfat» «istehsal» demək deyil. Beləliklə bu tərcümədə rusca «производство средств производства» termininin qarşılığı yanlış olaraq «alati-istehsalıyyə təsərrüfatı» sözləri ilə verilmişdir. Sonrakı tərcümələrdə bu termin düzgün olaraq «istehsal vasitələri istehsalı» sözü ilə verilərək dəqiqləşdirilmişdir: «Marks klassiklərin yuxarıda göstərilən səhvini təshih edərək bütün ictimai istehsalı iki böyük hissəyə: 1) istehsal vasitələri istehsalına və 2) istehlak

¹ V.İ.Lenin, Karl Marks, 1953, səh. 24.

² V.İ.Lenin, Karl Marks, Bakı, 1923, səh. 24.

şeyləri istehsalına bölür və rəqəmlər şəklində götürdüyü misallara əsasən həm əvvəlki ölçüdə olan təkrar istehsal şəraitində, həm də yığım şəraitində bütün ictimai kapitalın tədaviülünü ətraflı tədqiq edir».¹

4) ПРОИЗВОДСТВО ПРЕДМЕТОВ ПОТРЕБЛЕНИЯ. Bu terminin qarşılığı azərbaycanca «məta təsərrüfatı» sözləri ilə verilmişdir ki, bu da ümumiyyətlə dəqiq deyildir. Məsələn:

Ruscası: «...Маркс делит все общественное производство в два больших отдела: 1) производство средств производства и 2) производство предметов потребления и детально рассматривает, на взятых им числовых примерах, обращение всего общественного капитала в целом, как при воспроизводстве в прежних размерах, так и при накоплении».²

Azərbaycancası: «Marks təsərrüfat məhsulətini iki böyük hissəyə ayırır: 1) alati-istehsaliyyə təsərrüfatı; 2) məta təsərrüfatı və bunun hər birisini diqqətli surətdə ədəbi misallar ilə bunun təhvilatını həm ibtidai və həm sonuncu halda tədqiq edir».³

Rusca «производство предметов потребления» termininin qarşılığı «məta təsərrüfatı» şəklində tərcümə edilməsi düzgün olmamışdır. Bunlar müxtəlif anlayışları ifadə edən sözlərdir. «Məta» ərəbcə «əmtəə»nin cəm formasıdır. «Məta təsərrüfatı»rusca «товарное хозяйство» deməkdir. Rusca «производство предметов потребления» termininin azərbaycanca dəqiq ifadə etdiyi məna isə «istehlak şeyləri istehsalı»dır. 1923-cü ildən sonrakı tərcümələrdə çox doğru olaraq «производство предметов

¹ V.İ.Lenin, *Karl Marks*, Bakı, 1953, səh. 24

² V.İ.Lenin, *Karl Marks*, XXI cild, 1948, səh. 49

³ V.İ.Lenin, *Karl Marks*, Bakı, 1923, səh. 26

потребления» termininin qarşılığı azərbaycanca «istehlak şeyləri istehsalı» sözləri ilə verilməyə başlamışdır. «Marks klassiklərin yuxarıda göstərilən səhvini təshih edərək bütün ictimai istehsalı iki böyük hissəyə: 1) istehsal vasitələri istehsalına və 2) istehlak şeyləri istehsalına bölür və rəqəmlər şəklində götürdüyü misallara əsasən, həm əvvəlki ölçüdə olan təkrar istehsal şəraitində, həm də yığım şəraitində bütün ictimai kapitalın tədavülünü ərtaflı tədqiq edir».¹

5) ПЕРЕМЕННЫЙ И ПОСТОЯННЫЙ КАПИТАЛ.

Bu terminlərin qarşılığı azərbaycanca «qeyri-daimi» və «daimi kapital» sözləri ilə verilmişdir. Məsələn:

Ruscası: «Повышение производительности труда означает более быстрый рост постоянного капитала по сравнению с переменным. А так как прибавочная стоимость есть функции одного лишь переменного капитала, то понятно, что норма прибыли (отношение прибавочной стоимости ко всему капиталу, а не к его переменной только части) имеет тенденцию к падению».²

Azərbaycancası: «Zəhmət məhsulatinın artması daimi kapitalın miqdarını sürətli bir sürətdə artırmağa xidmət edər ki, bununla qeyri-daimi kapital götürdüyü üçün daimi kapital artıb, qeyri-daimi öz mövqeyində qaldıqda faidə vüsət miqdardan süqut etmiş olur».³

Əvvəla, «daimi» və «sabit» sözlərini heç vaxt eyniləşdirmək olmaz. Sabit daimi deyil. Sabit dəyişməzdir. Daimi isə dəyişə bilər, amma uzun müddətdən sonra. Sabit deyərkən, - burada fasiləsizlik, dəyişməzlik, uzunmüddətli-

¹ V.I.Lenin, Karl Marks, Bakı, 1923, səh. 26

² V.I.Lenin, Karl Marks, XXI cild, 1948, səh. 50

³ V.I.Lenin, Karl Marks, Bakı, 1923, səh. 25

lik nəzərdə tutulur. İqtisadi nəzəriyyədə isə «sabit kapital» deyərkən, burada kapitalın elə bir hissəsi nəzərdə tutulur ki, onun dəyəri istehsal prosesində sabit, dəyişməz qalır. Sabit kapital daimi kapital olmadığı kimi, dəyişən kapital da qeyri-daimi kapital deyildir. «Переменный капитал»ın düzgün tərcüməsi azərbaycanca «qeyri-daimi kapital» deyil, qeyri-sabit, dəyişən kapital deməkdir. Bu səhv sonrakı tərcümələrdə düzəldilərək, dəqiqləşdirilmişdir: «Əmək məhsuldarlığının artması sabit kapitalın dəyişən kapitala nisbətən daha sürətlə artması deməkdir».¹

6) ОБЩЕСТВЕННОЕ ПРОИЗВОДСТВО. Bu terminin qarşılığı azərbaycanca «təsərrüfat məhsulati» deyərək səhv tərcümə edilmişdir. Məsələn:

Ruscası: «...Маркс делит все общественное производство на две больших отдела: 1) производство средств производства и 2) производство предметов потребления и детально рассматривает, на взятых им числовых примерах, обращение всего общественного капитала в целом, как при воспроизводстве в прежних размерах, так и при накоплении».²

Azərbaycancası: «Marks təsərrüfat məhsulətini iki böyük hissəyə ayırır: 1) alati-istehsalıyyə təsərrüfatı; 2) məta təsərrüfatı və bunun hər birisini diqqətli surətdə ədədi misallar ilə bunun təhvilatını həm ibtidai və həm sonuncu halda tədqiq edir».³

«Общественное производство» termininin azərbaycanca «təsərrüfat məhsulati deyərək tərcümə edilməsi, əlbəttə, düzgün olmamışdır. Çünki, məlum olduğu üzrə bunlar başqa-başqa anlayışları ifadə edən sözlərdir. «Общественное производство» «ictimai istehsal» deməkdir və bunun «təsərrüfat məhsulati» ilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

Sonrakı tərcümələrdə «Общественное производство» termininin qarşılığı dəqiqləşdirilərək, «ictimai isteh-

¹ V.İ.Lenin, *Karl Marks*, XXI cild, 1948, səh. 50

² V.İ.Lenin, *Karl Marks*, XXI cild, 1948, səh. 49

³ V.İ.Lenin, *Karl Marks*, Bakı, 1923, səh. 24

sal» deyə tərcümə edilmişdir: «Marks klassiklərin yuxarıda göstərilən səhvini təshih edərək bütün ictimai istehsalı iki böyük hissəyə: 1) istehsal vasitələri istehsalına və 2) istehlak şeyləri istehsalına bölür və rəqəmlər şəklində götürdüyü misallara əsasən, həm əvvəlki ölçüdə olan təkrar istehsal şəraitində, həm də yığım şəraitində bütün ictimai kapitalın tədavülünü ərtaflı tədqiq edir».¹

Bundan əlavə, həmin əsərin tərcüməsində bir qrup iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin azərbaycanca qarşılığı mexaniki tərcümədən, yaxud terminin məzmununun izahından ibarətdir. Aşağıdakı misallar bunu aydın göstərir.

1) ПОТРЕБИТЕЛЬНАЯ СТОИМОСТЬ. Məlumdur ki, bu terminin qarşılığı hazırda konkret olaraq «istehlak dəyəri» sözləri ilə verilir. Lakin, V.İ.Leninin «Karl Marks» əsərinin 1923-cü il tərcüməsində biz belə bir terminə rast gəlmirik. Məsələn:

Ruscası: «Товар есть, во-первых, вещь удовлетворяющая какой-либо потребности человека; во-вторых, вещь, обмениваемая на другую вещь, полезность вещи делает ее потребительной стоимостью».²

Azərbaycancası: «Məta birinci olaraq insanların ehtiyaclarını təmin edən bir şeydir. İkincisi: «ehtiyaca lazım olan bir şey üçün, mübadiləyə yarar bir şeydir».³

Əlbəttə, terminin ifadə etdiyi mənadan tamamilə uzaqdır. «Ehtiyaca lazım olan bir şey», əvvələn, termin deyil, ikincisi «istehlak dəyəri» terminində olan məzmunu qətiyyənlə vermir. «İstehlak dəyərinin» nədən ibarət olmasını Karl Marksın «Kapital» əsərində oxuyuruq: «Bir şeyin faydalı olması, yəni bu və ya digər bir insan tələbatını ödəyə bilmək xassəsi onu istehlak dəyəri edir. Lakin şeyin faydalı olması əsassız deyildir. Şeyin faydalı olması əmtəə cisminin

¹ V.İ.Lenin, *Karl Marks*, Bakı, 1953, səh. 24

² V.İ.Lenin, *Karl Marks*, XXI cild, 1948, səh. 43

³ V.İ.Lenin, *Karl Marks*, Bakı, 1923, səh. 17

xassələrindən asılıdır və əmtəə cismindən ayrılıqda mövcud deyildir».¹

1923-cü ildən sonrakı tərcümələrdə «потребительная стоимость» termini də düzgün olaraq «istehlak dəyəri» termini ilə ifadə edilmişdir: «Gündəlik təcrübə bizə göstərir ki, milyonlar və milyardlarla bu kimi mübadilə, bir-birilə müqayisə edilə bilməyən hər cür və ən müxtəlif «istehlak dəyərlərini» daim bir-birinə bərabərləşdirir».²

2) ОБЩЕСТВЕННО-НЕОБХОДИМОЕ РАБОЧЕЕ ВРЕМЯ. Bu terminin qarşılığı «fəhlə qüvvəsi sərf olunma zamanı» sözləri ilə verilmişdir. Məsələn:

Ruscası: «...И, следовательно, каждый отдельный товар представляется лишь известной долей общественно необходимого рабочего времени».³

Azərbaycancası: «...Bununla hər bir məta bir fəhlə qüvvəsi sərf olunma zamanı ilə müəyyən edilir».⁴

Bu termin də sonralar dəqiqləşdirilib, «ictimai zəruri iş vaxtı» deyə verilməyə başlamışdır. «Deməli, hər bir ayrıca əmtəə ictimai-zəruri iş vaxtının yalnız müəyyən bir hissəsidir».⁵

3) ДЕЙСТВЕННЫЙ ХАРАКТЕР ТРУДА. Bu terminin qarşılığı azərbaycanca tamamilə yanlış olaraq «zəhmətin nə olduğu» sözləri ilə verilmişdir. Məsələn:

Ruscası: Проанализировав детально двойственный характер труда, воплощенного в товарах, Маркс переходит к анализу формы стоимости и денег.⁶

Azərbaycancası: «... Həqiqi təhlilatlar sayəsində «malın və zəhmətin nə olduğunu» müfəssəllə tədqiq və təyin

¹ *Karl Marks, Kapital (Siyasi iqtisadın tənqidi) I cild, 1 kitab, Kapital istehsalı prosesi, Bakı, 1949, səh. 2*

² *V.İ.Lenin, Karl Marks, Bakı, 1953, səh. 20*

³ *V.İ.Lenin, Karl Marks, XXI cild, 1948, səh. 44*

⁴ *V.İ.Lenin, Karl Marks, Bakı, 1923, səh. 18*

⁵ *V.İ.Lenin, Karl Marks, Bakı, 1953, səh. 20*

⁶ *V.İ.Lenin, Karl Marks, XXI cild, 1948, səh. 44*

etdikdən sonra Marks pulun və dəyərin formalarını tədqiq etməyə başlayır».¹

Sonrakı tərcümələrdə bu səhv düzəldilmiş və bu mürəkkəb termin üçün «əməyin ikili xarakteri» kimi müvafiq qarşılıq tapılmışdır. «...Marks əmtəələrdə təcəssüm edən əməyin ikili xarakterini müfəssəl təhlil etdikdən sonra dəyər formasının və pulun təhlilinə keçir».²

4) ПРИБАВОЧНАЯ СТОИМОСТЬ. Bu terminin də qarşılığı azərbaycanca terminlə yox, «mətəin üzərinə satıldığı zaman əlavə olunan artıq miqdar (mənfəət)» sözləri ilə verilmişdir. Məsələn:

Ruscası: «Прибавочной стоимостью называет Маркс это возрастание первоначальной стоимости денег, пускаемых в оборот».³

Azərbaycancası: «Mətəin üzərinə satıldığı zaman əlavə olunan artıq miqdar (mənfəət) ibtidai mətə üçün buraxılmış pulun böyüməsindən ibarətdir».⁴

Sonrakı tərcümələrdə bu terminin qarşılığı «izafi dəyər» termini ilə ifadə edilmişdir: «Marks dövriyyəyə buraxılan pulun ilk dəyərinin belə artmasını «izafi dəyər» adlandırır».⁵

5) МЕНОВАЯ СТОИМОСТЬ. Bu terminin qarşılığı «mətəin qiyməti» sözləri ilə verilmişdir. Məsələn:

Ruscası: «Меновая стоимость (или просто стоимость) является прежде всего отношением, пропорцией при обмене известного числа потребительных стоимостей другого вида».⁶

Azərbaycancası: «Mətəin qiyməti onun, rəvac olub-olınması ilə təyin olunur. Mətəin qiyməti mübadilə olunduğu mətəin qiyməti ilə münasibət müəyyən edilir».⁷

¹ V.İ.Lenin, *Karl Marks*, Bakı, 1923, səh. 18

² V.İ.Lenin, *Karl Marks*, Bakı, 1953, səh. 21

³ V.İ.Lenin, *Karl Marks*, XXI cild, 1948, səh. 45

⁴ V.İ.Lenin, *Karl Marks*, Bakı, 1923, səh. 19

⁵ V.İ.Lenin, *Karl Marks*, Bakı, 1953, səh. 22

⁶ V.İ.Lenin, *Karl Marks*, XXI cild, 1948, səh. 43

⁷ V.İ.Lenin, *Karl Marks*, Bakı, 1923, səh. 17

Sonrakı tərcümələrdə bu termin azərbaycanca «mübadilə dəyəri» termini ilə ifadə edilmişdir: «Mübadilə dəyəri (və ya sadəcə dəyər) hər şeydən əvvəl, bir növdən olan müəyyən miqdar istehlak dəyəri ilə mübadilə edilməsindəki nisbətdir».¹

6) ЗАСТЫВШЕЕ РАБОЧЕЕ ВРЕМЯ. Bu terminin qarşılığı «fəhlə zəhmət müddəti» sözləri ilə verilmişdir. Məsələn: Ruscası: «Как стоимости, товары суть лишь определенные количества застывшего рабочего времени».²

Azərbaycancası: «... Dəyər nöqtəyi-nəzərinə mal, fəhlə zəhmət müddətindən təcəssüm etmiş bir cisimdir».³

Sonrakı tərcümələrdə «застывшее рабочее время» termini azərbaycanca «yığılmış iş vaxtı» termini ilə ifadə edilmişdir: «Dəyər olmaq etibarilə ömtəələr yalnız müəyyən miqdar yığılmış iş vaxtıdır».⁴

Beləliklə, görürük ki, V.İ.Lenin «Karl Marks» əsərinin 1923-cü il tərcüməsindəki terminlər dəqiq olmamış, bir çox hallarda termin əvəzində verilən izahlar onların məzmununu təhrif edəcək dərəcədə bəsitləşdirilmişdir. Bu isə o dövrdə iqtisadi nəzəriyyə terminləri sahəsindəki ən ciddi nöqsanlardan biri olmuşdur.

¹ V.İ.Lenin, *Karl Marks*, Bakı, 1953, səh. 20

² V.İ.Lenin, *Karl Marks*. XXI cild, 1948, səh. 43

³ V.İ.Lenin, *Karl Marks*. XXI cild, 1923, səh. 18

⁴ V.İ.Lenin, *Karl Marks*. Bakı, 1953, səh. 21

**V.İ. LENİNİN «KARL MARKS» ƏSƏRİNİN MÜXTƏLİF İLLƏRDƏ ÇIXAN
TƏRCÜMƏLƏRİNDƏ GEDƏN İCTİMAİ-SİYASİ VƏ İQTİSADI TERMİNLƏR**

<i>Ruscası</i>	<i>1923-cü il nəşrində</i>	<i>1947-ci il və 1953-cü il nəşrində</i>
Абсолютная прибавочная стоимость	Qiymətli-mənafeyi-mütləqa	Mütləq izafi dəyər
Мануфактура	Parça malı	Manufaktura
Меновая стоимость	Mətanın qiyməti	Mübadilə dəyəri
Норма прибыли	Fəidə vüsət miqdarı	Mənfəət norması
Общественное производство	Təsərrüfat məhsuladı	İctimai istehsal
Общественно-необходимое рабочее время	Fəhlə qüvvəsi sərf olunma zamanı	İctimai-zəruri iş vaxtı
Орудие труда	zəhmət alaqi	Əmək alətləri
Относительная прибавочная стоимость	Mütənasib artırma qiyməti	Nisbi izafi dəyər
Переменный капитал	Qeyri-daimi kapital	Dəyişən kapital
Поземельная рента	Ərazi icarəsi	Torpaq rentası
Постоянный капитал	Daimi kapital	Sabit kapital
Потребность	Ehtiyac	Tələbat
Прибавочная стоимость	Əlavə olunan artıq miqdar	İzafi dəyər
Прибавочный продукт	Əlavə olunan bir qazanc	İzafi məhsul

Прибавочный труд	Əlavə olunan zəhmət	İzafi əmək
Прибыль	Qazanc	Mənfəət
Производительность труда	Zəhmət məhsuladı	Əmək məhsuldarlığı
Производство предметов потребления	Məta təsərrüfatı	İstehlak şeyləri istehsalı
Производство средств производства	Alat-istehsalıyyə təsərrüfatı	İstehsal vasitələri istehsalı
Простая кооперация	Adi kooperativ	Bəsit kooperasiya
Рабочая сила	Fəhlə qüvvəsi	İş qüvvəsi
Разделение труда	Zəhmət təqsimatı	Əmək bölgüsü
Разностная или дифференциальная рента	Parça-parça olan renta	Təfavüt rentası və ya differensial renta
Средняя норма прибыли	Motəlil qazanc	Orta mənfəət norması
Стоимость	Qiymət	Dəyər
Сырой материал	Yaş mal	Xammal
Товар	Məta	Əmtəə
Товарное обращение	Mal təhvilatı	Əmtəə tədavülü
Труд	Zəhmət	Əmək
Частная собственность	Xüsusi maliyyə	Xüsusi mülkiyyət

V.İ.Lenin – «Ərzaq vergisi haqqında»

V.İ.Leninin «Ərzaq vergisi haqqında» adlı əsərində hərbi kommunizm siyasətindən yeni iqtisadi siyasətə keçid dövrünün əsas xüsusiyyətləri, yeni iqtisadi siyasətin prinsipial məzmunu izah edilmişdir. Bu əsər V.İ.Lenin tərəfindən 1921-ci ildə yazılmışdır. Azərbaycan dilində isə 1923-cü ildə tərcümə edilmişdir. Bu əsərdə bir çox ictimai, siyasi və iqtisadi terminlər işlədilmişdir ki, bunların müəyyən bir qrupu tamamilə yeni yaranan ictimai-iqtisadi münasibətləri ifadə edir. Məsələn: şura cümhuriyyəti, sosialist şuralar cümhuriyyəti, sosialist vətəni, Sovet dövləti, Sovet hakimiyyəti, sovet sistemi, proletar avanqardı, demokratizm, sosialist istehsalatı, sosialist fabrika istehsalatı, proletar dövlət hakimiyyəti, kooperasiya, fəhlə kooperasiyası, kooperativ siyasəti və s.

Lakin bu tərcümədə də bir sıra ictimai siyasi və iqtisadi terminlərin azərbaycanca qarşılığı dəqiq verilməmişdir. Bunlardan bir neçəsini nəzərdən keçirək.

1) «Беднота» termininin qarşılığı azərbaycanca «füqərayi-kasibə» sözləri ilə verilmişdir. Məsələn:

Ruscası: «Мелкий буржуа, хранящий тышченки, - враг государственного капитализма, и эти тышченки он желает реализовать непременно для себя, против бедноты, против всякого общегосударственного контроля, а сумма тышченки дает многомиллиардную базу спекуляции, срывающей наше социалистическое строительство»¹

Azərbaycancası: «Bir çox minliklərə malik olan xırda burjua, həqiqətdə dövləti kapitalizmin düşmənidir. O, haman minlikləri füqərayi-kasibənin öleyhinə, zərərinə hər

¹ В.И. Ленин, О продовольственном налоге, XXXII cild, 1950, səh. 311

yerdə dövlət kontrolunun öleyhinə, zərərinə yalnız öz mənfəəti üçün istifadə etmək istəyir, məzkur minliklərin yekununda bizim sosializm quruluşumuza ciddi bir maneə təşkil edən ehtikarə bir çox milyardlıq zəminə verir».¹

«Беднота» sözünün ərəbcədən alınmış «füqərayi-kasibə» tərkibi ilə verilməsi əlbəttə düzgün deyildir. Bir də ki, «füqərayi-kasibə» sözündən əsasən «proletariat» terminini ifadə etmək üçün də istifadə edildiyini yuxarıda qeyd etmişdik. 1923-cü ildən sonrakı tərcümələrdə bu səhv düzəldilmiş, füqərayi-kasibə sözündən ümumiyyətlə əl çəkilmiş və «беднота»nın qarşılığı azərbaycanca «yoxsullar» sözü ilə verilmişdir.

2) «Kapitalizm» termini «kapital» termini ilə cəniləşdirilir və rusca «мелкобуржуазный капитализм» termini azərbaycanca «xırda burjua kapitalı» sözləri ilə verilir. Məsələn:

Ruscası: «В России преобладает сейчас как раз «мелкобуржуазный капитализм», от которого и к государственному крупному капитализму, и к социализму ведет одна и та же дорога, ведет путь через одну и ту же промежуточную станцию, называемую «общенародный учет и контроль над производством и распределением продуктов».²

Azərbaycancası «Rusiyada xırda burjua kapitalı hökmfəradır. Bu kapitalizmdən dövlət kapitalizminə və sosializmə bir yol vardır, bu yol bir nöqtədən keçir. Bu nöqtədə «Rusiyada istehsal və təqsimi hesablamaq müəqibə (kontrol) yapmaqdan ibarətdir».³

¹ V.İ. Lenin, Ərzaq vergisi haqqında, Bakı, 1923, səh. 7

² В.И. Ленин, О продовольственном налоге, XXXII cild, 1950, səh. 314

³ V.İ. Lenin, Ərzaq vergisi haqqında, Bakı, 1923, səh. 9

«Kapital» və «kapitalizm» başqa-başqa anlayışları ifadə edən terminlər olduqları üçün, bunları cyniləşdirmək olmaz. «Kapital» bir termin, bir iqtisadi nəzəriyyə kateqoriyası kimi kapitalist sinfi ilə fəhlə sinfi arasında olan ictimai münasibəti ifadə edir. Kapitalizm isə kapitalistlərin muzzdlu fəhlələri istismar etməsinə əsaslanan burjua ictimai quruluşudur.

Sonrakı tərcümələrdə bu termin çox doğru olaraq «xırda burjua kapitalı» deyil, «xırda burjua kapitalizmi» kimi verilir. Məsələn:

«Hazırda Rusiyada məhz «xırda burjuaziya kapitalizmi» üstündür, bu kapitalizmdən həm iri dövlət kapitalizminə, həm sosializmə cyni yol gedir, «produktların istehsalı və bölüşdürülməsi üzərində ümumxalq uçotu və kontrolu» deyilən eyni ara stansiya vasitəsilə yol gedir».¹

«İndi Rusiyada məhz «xırda burjua kapitalizmi» üstündür ki, bundan da həm iri dövlət kapitalizminə, həm də sosializmə eyni bir yol gedir və bu yol eyni bir ara stansiyadan keçir, «məhsulların istehsal və bölgüsü üzərində ümumxalq uçotu və nəzarəti» adlanan stansiyadan keçir».²

3) Bu tərcümədə «средство производства» termininin qarşılığı azərbaycanca «istehsal alati» sözləri ilə verilmişdir. Məsələn:

Ruscasi: «Когда мы спорили в ЦИК с товарищем Бухариным, он заметил между прочим: в вопросе о высоких жалованьях специалистам «мы» «правее Ленина», ибо никакого отступления от принципов здесь не видим, памятуя слова Маркса, что при известных условиях рабочему классу всего целесообразнее было бы «откупиться от этой банды» (именно от банды

¹ V.İ.Lenin, Ərzaq vergisi haqqında, Bakı, 1940, səh. 9

² V.İ.Lenin, Ərzaq vergisi haqqında, Bakı, 1953, səh. 9

капиталистов, т.е. выкупить у буржуазии землю, фабрики, заводы и прочие средства производства».¹

Azərbaycancası: Marks demişdir: «Müəyyən şərait altında fəhlə sinfi iş bu quldurlardan, bandadan ancaq mükafat ilə yaxasını qurtarması məqsədə daha müvafiq olar. Yəni fabrik, zavod və qeyri-istehsal alətlərini sərmayədar aşağıdan mükafat ilə almalıdır».²

«Средство производства» heç də «istehsal aləti» demək deyildir. Bunlar tamamilə müxtəlif anlayışları ifadə edən sözlərdir. «Средство производства» «istehsal vasitələri», «орудие производства» isə «istehsal alətləri» deməkdir. 1923-cü ildən sonrakı tərcümələrdə «Средство производства» termininin qarşılığı dəqiqləşdirilərək, «istehsal vasitələri» sözləri ilə verilmişdir. Məsələn: «MİK-də Buxarınla mübahisə etdiyimiz zaman o, söz arasında bir də bunu qeyd etdi: mütəxəssislərin yüksək maaşı məsələsində «biz» «Lenindən sağdayıq», çünki, burada prinsiplərdən heç bir geri çəkilməni görməyərək, Marksın sözlərini xatırlayırıq ki, məlum şəraitdə fəhlə sinfi üçün «bu bandadan pulla yaxa qurtarmaq» məqsədə daha uyğun olardı (məhz kapitalistlər bandasından, yəni burjuaziyadan torpağı, fabrikaları, zavodları və başqa istehsal vasitələrini pulla almaq)».³

¹ В.И. Ленин, О продовольственном налоге, XXXII, 1950, səh. 316

² V.İ. Lenin, Ərzaq vergisi haqqında, Bakı, 1923, səh. 11.

³ V.İ. Lenin, Ərzaq vergisi haqqında, Bakı, 1940, səh. 10

Qeyd: Əvvəla, tərcümə qətiyyəən düzgün deyil; fabrik, zavod və qeyri istehsal alətlərini sərmayədar almır, bəlkə bunlar sərmayədardan alınır.

V.I.LENİNİN «ƏRZAQ VERGİSİ HAQQINDA» ƏSƏRİNİN MÜXTƏLİF DİLLƏRDƏ ÇIXAN TƏRCÜMƏLƏRİNDƏ GEDƏN İCTİMAİ-SİYASİ VƏ İQTİSADI TERMINLƏR

<i>Ruscası</i>	<i>1923-cü il nəşrində</i>	<i>1940-cı il nəşrində</i>	<i>1953-cü il nəşrində</i>
Беднота	füqərayi-kasibə	yoxsullar	voxsullar
Государство	hökumət	dövlət	dövlət
Государственно-монополистический капитализм	dövləti inhisar kapitalizmi	dövlət-monopolist kapitalizmi	dövlət-inhisarçı kapitalizmi
Государственный капитализм	dövləti kapitalizm üsuli	dövləti kapitalizm	dövləti kapitalizm
Деньги	para	pul	pul
Диктатура пролетариата	füqərayi-kasibə diktaturası	proletariat diktaturası	proletariat diktaturası
Консессия	imtiyaz	konsessiya	konsessiya
Компромисс	saziş	kompromiss	saziş
Крестьянское хозяйство	köylü təsərrüfatı	kəndli təsərrüfatı	kəndli təsərrüfatı
Мелькие товарные производители	xırda əmtəə istehsalçıları	xırda mal istehsalçıları	xırda əmtəə istehsalçıları
Мелкобуржуазный капитал	xırda burjua kapitalı	xırda burjuaziya kapitalizmi	xırda burjua kapitalizmi
Мелкособственнический капитализм	xırda malikiyyəti-məxsusiyyə kapitalizmi	xırda mülkiyyətçilik kapitalizmi	xırda mülkiyyətçi kapitalizmi
Мелкое товарное производство	xırda əmtəə istehsalı	xırda mal istehsalı	xırda əmtəə istehsalı
Мелкособственных	xırda təsərrüfatçılıq	xırda mülkiyyətçilik	xırda mülkiyyətçilik

<i>Норма</i>	<i>xırda (norma)</i>	<i>norma</i>	<i>norma</i>
Общественно-экономический уклад	ictimai-iqtisadi tərz	ictimai-ekonomik uklad	ictimai-iqtisadi formasiya
Патриархальный	pəderşahi	patriarxal	patriarxal
Продуктообмен	mal mübadiləsi	produkt mübadiləsi	məhsul mübadiləsi
Производительные силы	istehsal qüvvəsi	məhsuldar qüvvələr	məhsuldar qüvvələr
Производство продуктов	məhsulat istehsalı	produkt istehsalı	məhsul istehsalı
Разверстка	təbdil (разверстка)	sapalaq	sapalaq
Распределения продуктов	məhsulat təqsimi	produkt bölgüsü	məhsul bölgüsü
Революционно-демократическое государство	inqilabçı-demokratik dövlət	revolyusion-demokratik dövlət	inqilabi-demokratik dövlət
Советская республика	şura cümhuriyyəti	sovet respublikası	sovet respublikası
Советская социалистическая республика	sosialist şuralar cümhuriyyəti	sovet sosialist respublikası	sovet sosialist respublikası
Советские декреты	şura qanunları	sovet dekretləri	sovet dekretləri
Советские распоряжки	şura qaydaları	sovet qaydaları	sovet qaydaları
Спекулянт	möhtəkir	spekulyant	möhtəkir
Спекуляция	ehtikar	spekulyasiya	ehtikar
Средства производства	istehsal aləti	istehsal vasitələri	istehsal vasitələri
Хлебная монополия	taxıl inhisarı	taxıl monopoliyası	taxıl inhisarı
Частное хозяйственный капитализм	xüsusi təsərrüfat sərmayədarlığı	xüsusi təsərrüfat kapitalizmi	xüsusi təsərrüfat kapitalizmi
Экономика	iqtisadiyyat	ekonomika	iqtisadiyyat

*V.İ.Lenin – «imperializm kapitalizmin
ən yüksək mərhələsidir»*

V.İ.Leninin «İmperializm kapitalizmin ən yüksək mərhələsidir» adlı əsəri Azərbaycan dilində 1927-ci ildə çapdan çıxmışdır. Bu əsərin tərcüməsində təsadüf edilən bir sıra iqtisadi nəzəriyyə terminləri bugün də həmin şəkildə işlənir. Məsələn: istehsal təmərküzü, fəhlə təmərküzü, dəyər kəmiyyəti, inhisarçı ittifaqlar, kartel, sindikat, satış şərtləri, tədiyə müddətləri, pul kapitalı, pul gəliri, dövlət istiqrazı, maliyyə əməliyyatı, bank dövriyyəsi və s. Lakin, burada verilən terminlər sahəsində də nöqsanlar yox deyildir. Bunlardan bir hissəsini nəzərdən keçirək.

1. Əsərin ruscasında olan bir sıra terminlər dubletləri ilə bərabər verilmişdir. Məsələn:

a) Monopoliya – Bu termin inhisar (monopoliya) sözləri ilə verilir. Məsələn:

Ruscası: «Концентрация производства и монополии».¹

Azərbaycancası: «İstehsalın təmərküzü və inhisarlar (monopoliyalar)».²

b) Depressiya – Bu termin durğunluq (депрессия) sözləri ilə verilir. Məsələn:

Ruscası: «Комбинация укрепляет позиция комбинированного предприятия по сравнению с «чистым», - усиливает его в конкуренционной борьбе во- время сильной депрессии (заминки в делах, кризиса) ,

¹ В.И. Ленин, Империализм, как высшая стадия капитализма, XXII cild, 1948, səh. 186

² V.İ.Lenin, İmperializm kapitalizmin ən yeni dövrü kimi, Bakı, 1927, səh. 7

когда понижение цен сырья отстает от понижения цены фабрикатов».¹

Azərbaycancası: «Kombinasiya təmiz müəssisələrə nisbətən kombinasiyalı müəssisələrin mövqeyini möhkəmləşdirir və şiddətli bir durğunluq (depressiya) zamanı (böhran, işin axsaması) xammalın qiyməti fabrikant qiymətindən daha əksilmiş olan zaman belə müəssisələri rəqabət mübarizəsində qüvvətləndirir».²

v) Dividend – Bu termin qazanc (dividend) sözləri ilə verilmişdir. Məsələn:

Ruscası: «Знаменитый керосиновый трест в Соединенных Штатах был основан в 1900 г. Его капитал составлял 1500 миллионов долларов. Выпущено было обыкновенных акции на 100 милл. и привилегированных на 106 милл. 710 эти последние выплачивалось дивиденда в 1900-1907 годах».³

Azərbaycancası: «... 1900-cü ildən 1901-ci ilə qədər imtiyazlı aksiyalar üzrə ... ümumən 341 milyon dollar qazanc (dividend) verilmişdir».⁴

q) Ростовщический империализм – Bu termin müamiləçi (sələmçi) imperialism sözləri ilə verilir. Məsələn:

Ruscası: «В отличие от английского, колониального империализма, французский можно назвать растошическим империализмом».⁵

¹ В.И. Ленин, Империализм, как высшая стадия капитализма, XXII cild, 1948, səh. 186

² В.И. Ленин, Империализм капитализмın ən yeni dövrü kimi, Bakı, 1927, səh. 10

³ В.И. Ленин, Империализм, как высшая стадия капитализма, XXII cild, 1948, səh. 191

⁴ В.И. Ленин, Империализм капитализмın ən yeni dövrü kimi, Bakı, 1927, səh. 14

⁵ В.И. Ленин, Империализм, как высшая стадия капитализма, XXII cild, 1948, səh. 231

Azərbaycancası: «İngiltərəni müstəmləkəçi imperia-
lizmindən seçmək üçün Fransa imperializminə müamiləçi
(sələmçi) imperializm demək olar».¹

ğ) Потребитель – Bu termin yeyici (müstəhlik)
sözləri ilə verilir. Məsələn:

Ruscası: «... В Германии монополии никогда не
преследовали такой цели и не вели к такому результату,
чтобы приносить выгоды потребителям, или хотя бы
предоставлять государству, часть предпринимательской
прибыли а служили только к тому, чтобы оздоравливать на
государственный счет частную промышленность,
дошедшую почти до банкротства».²

Azərbaycancası: «Almaniyada inhisarlar yeyicilərə
(müstəhliklərə) fayda yetirmək və ya heç olmazsa şəxsi
mütəşəbbislər qazancının bir hissəsini dövlət kassasına
vermək kimi məqsədlərini heç vaxt güdməmişlər və belə
nəticələr verməmişlər».³

d) Надстройка – Bu termin üstəlik (надстройкa)
sözləri ilə verilir. Məsələn:

Ruscası: «Внеэкономическая надстройка,
вырастающая на основе финансового капитала, его
политика, его идеология усиливают стремление к
колониальным завоеванием».⁴

Azərbaycancası: «Maliyyə kapitalından doğan
xaricindəki üstəlik (настройка) və bu kapitalin siyasəti və
məfkurəsi müstəmləkələri zəbt etmək təmayülünü daha da
qüvvətləndirir».⁵

¹ V.İ.Lenin, İmperializm kapitalizmin ən yeni dövrü kimi, Bakı, 1927, səh. 47

² В.И.Ленин, Империализм, как высшая стадия капитализма, XXII cild. 1948, səh. 238

³ V.İ.Lenin, İmperializm kapitalizmin ən yeni dövrü kimi, Bakı, 1927, səh. 54

⁴ В.И.Ленин, Империализм, как высшая стадия капитализма, XXII cild, 1948, səh. 249

⁵ V.İ.Lenin, İmperializm kapitalizmin ən yeni dövrü kimi, Bakı, 1927, səh. 64

2. Həmin tərcümədə də bir sıra terminlər azərbaycanca elə sözlərlə verilir ki, bunlar ifadə etməli olduqları anlayışları ya dəqiq ifadə etmir ya da onlardan uzaq olur. Məsələn:

a) «Интерес» termini «mənfəət» sözü ilə verilir. Məsələn:

Ruscası: «Отличие теперешнего положения состоит в таких экономических и политических условиях, которые не могли не усилить непримиримость оппортунизма с общими и коренными интересами рабочего движения».¹

Azərbaycanca: «İndiki vəziyyətin başqalığı işçi hərəkətinin ümumi və əsas mənfəətlərinə qarşı opportunistin ədavətinin iqtisadi və siyasi şərtlərindən ibarətdir».²

Doğrudur, «mənafe» «mənfəətin» cəmidir. Lakin, bildiyimiz kimi, «интерес» və onunla düzələn «общий интерес», «коренной интерес» kimi mürəkkəb terminlər tamamilə başqa anlayışlardır, «mənfəət» isə başqa. «Интерес» çoxmənalı bir sözdür. Burada maraq, mənafe, xeyir, fayda, ehtiyac, tələbat və s. bu kimi mənalar ifadə olunur. Lakin «общий интерес», «коренной интерес» birləşmələrinin tərkibində olan «интерес» sözü həmin tərkiblərdə əsasən «mənafe» mənasında işlədilir.

3. V.İ.Leninin «империализм капитализмın ən yüksək mərhələsidir» adlı əsərinin 1927-ci ildən sonrakı tərcümələrində «интерес» termini azərbaycanca artıq

¹ В.И.Ленин, Империализм, как высшая стадия капитализма, XXII cild, 1948, səh. 271

² В.И.Ленин, Империализм капитализмın ən yeni dövrü kimi, Bakı, 1927, səh. 80

«mənfəət» sözü ilə deyil, düzgün olaraq «mənafe» sözü ilə verilir. Məsələn: «Hazırkı vəziyyətin xüsusiyyəti elə bir iqtisadi və siyasi şəraitdən ibarətdir ki, həmin şərait opportunizm ilə fəhlə hərəkatının ümumi və əsas mənafevi arasındakı barışmazlıq gücləndirməyə bilməz».¹

b) «Operasiya» termininin qarşılığı «müamələ» sözü ilə verilmişdir. Məsələn:

Ruscası: «Во Франции при крупнейших банки Credit Lyonnais и Comptoir National и Locite Generale развивали свои операции и сеть своих отделений следующим образом».²

Azərbaycancası: «Fransada üç böyük bank (Gredit Lyonnais və Comptoir National və Locite Generale) öz müamələ və şöbələrini bu sürətdə inışar edirdilər».³

Məlumdur ki, «müamələ» əməl sözündəndir. Ərəbcə çoxmənalı söz olan «müamələ» sözünün heç bir mənası «операція» sözünün iqtisadi nəzəriyyədəki mənasını (maliyyə, ticarət və s. sazişi mənasım) ifadə etmədiyindən, sonrakı tərcümələrdə «müamilə» sözündən deyil, əvəzində bu mənağa daha yaxın olan «əməliyyat» sözü işlənməyə başlamışdır.

v) «Кредитор» termininin qarşılığı «tələbkar» sözü ilə verilmişdir. Məsələn:

Ruscası: «Каждое (государство) занимает монопольное положение на всемирном рынке благодаря

¹ V.İ.Lenin, İmperializm kapitalizmin ən yeni dövrü kimi, XXII cild, 1951, səh.301

² В.И.Ленин, Империализм, как высшая стадия капитализма, XXII cild, 1948, səh. 202

³ V.İ.Lenin, İmperializm kapitalizmin ən yeni dövrü kimi, Bakı, 1927, səh.13

трестам, картелям, финансовому капиталу, отношениям кредитора к должнику».¹

Azərbaycancası: «Bu dövlətlərin hər birisi kartellər, trestlər, maliyyə kapitalları və tələbkar ilə borclu münasibəti sayəsində bütün dünya bazarında inhisarlı bir mövqe tutmuşdur».²

Məlum olduğu üzrə «кредитор» termininin məzmununda tələb yaxud tələbkarlıq məfhumu qətiyyəən yoxdur. Kreditor «mal ya pul borc verən» deməkdir. Tələbkar isə ümumi mənə daşıyan bir söz olub sadəcə «tələb edən» deməkdir. Bu söz «кредитор» mənasında bir iqtisadi nəzəriyyə termini kimi heç də məfhumu əks etdirə bilməzdi.

Buna görə də sonradan bu sözün «borc verən» termini ilə əvəz edilməsi tamamilə düzgün olmuşdur.

¹ В.И. Ленин, Империализм, как высшая стадия капитализма, XXII cild, 1948, səh. 271

² В.И. Ленин, Империализм капитализма в новейший период, Бакі, 1927, səh.83

**V.I.LENİN «İMPERİALİZM KAPİTALİZMİN ƏN YÜKSƏK MƏRHƏLƏSİDİR» ƏSƏRİNİN
MÜXTƏLİF İLLƏRDƏ ÇIXAN TƏRCÜMƏLƏRİNDƏ GEDƏN İCTİMAİ, SİYASİ
VƏ İQTİSADI TERMİNLƏR**

<i>Ruscası</i>	<i>1927-ci il nəşrində</i>	<i>1951-ci il nəşrində</i>
Банковские соглашения	bank etilafları	bank sazişləri
Бездействующий денежный капитал	hərəkətsiz para kapitalı	işləməyən pul kapitalı
Владелец	yiye	sahibkar
Дань	xərac	bac
Денежные доходы	para mədaxilləri	pul gəlirləri
Денежный доход	para gəliri	pul gəliri
Депрессия	durgunluq (depressiya)	depressiya
Дивиденд	qazanc (dividend)	dividend
Дополнительная прибыль	əlavə qazanc	əlavə mənfəət
Концентрация рабочих	işçi təmərküzü	fəhlə təmərkülü
Конъюнктура	konyuktur (bazar övzainda olan fərqlər)	konyuktura
Коренной интерес	əsas mənfəət	əsas mənafe
Кредитор	tələbkər	öorc verən
Мелкие акционеры	kiçik aksionerlər	xırda səhmdarlar
Монополия	inhisar (monopoliya)	inhisar

Крупные потребители	böyük (müstəhliklər) yeyicilər	iri istehlakçılar
Надстройка	üstəlik (надстройка)	üstqurum
Накопление капитала	kapital yığımı (birikməsi)	kapital yığımı
Норма прибыли	qazanc norması	mənfəət norması
Общий интерес	ümumi mənfəət	ümumi mənafe
Операция	müamilət	əməliyyat
Охранительная пошлина	müdafiə rüsumları	himayə kömrükləri
Первоначальная операция	ibtidai müamələ	ilk əməliyyat
Посредник	miyançı	vasitəçi
Посредничества в платеже	ödəniş işində miyançılıq	tədiyyələrdə vasitəçilik
Прибыльная операция	qazanlı müamələ	mənfəətli əməliyyat
Прибыльное предприятие	qazanlı müəssisə	gəlirli müəssisə
Потребители	yeyicilər (müstəhliklər)	istehlakçılar
Раздробленные акционеры	pərakəndə aksionerlər	dağınıq səhmdarlar
Ростовщический империализм	müamələçi (sələmçi) imperializm	sələmçi imperializm
Соглашение	etilaf	razılıq
Финансовая операция	maliyyə müamələti	maliyyə əməliyyatı
Фирма	şirkət	firma
Хозяин	yiye (sahib)	sahibkar
Чистая прибыль	təmiz qazanc	xalis mənfəət

**V.İ.LENİNİN ƏSƏRLƏRİNİN AZƏRBAYCANCAYA 1930-
1934-CÜ İLLƏRDƏKİ TƏRCÜMƏLƏRİNDƏ İŞLƏNƏN
İQTİSADI NƏZƏRİYYƏ TERMINLƏRİ HAQQINDA**

K.Marks, F.Engels və V.İ.Leninin, eləcə də marksizm-leninizm elminə dair bir çox başqa əsərlərin Azərbaycan dilinə tərcüməsi dilimizdə ictimai-siyasi, iqtisadi, fəlsəfi və s. terminologiyanın yaranması və mövcud terminlərin dəqiqləşdirilməsi və sistemləşdirilməsi işində böyük rol oynamışdır.

Bu terminlər, xüsusilə ictimai-siyasi terminlər tarix, fəlsəfə, hüquq və iqtisadi nəzəriyyəyə dair dərslərlərin yaradılması, yaxud tərcüməsi prosesində, həmçinin müxtəlif qəzet və jurnallarda yaranırdı. Bu işdə Sov. İKP MK yanında marksizm-leninizm institutu Azərbaycan filialının rolu xüsusilə qeyd olunmalıdır. 1920-ci illərdən başlayaraq tərcümə işinin geniş vüsət alması ilə əlaqədar olaraq termin və terminologiya məsələlərinin hərtərəfli işlənilməsi zəruriyyəti meydana çıxır.

Bu sahədə görülmə işlərin nəticəsi artıq 1930-cu illərdə hiss olunmağa başlayır. 1930-1934-cü illərdə V.İ.Leninin əsərlərinin altı cildliyinin Azərbaycan dilinə tərcümə olunması (onlardan yalnız üç cildi tərcümə və nəşr olunmuşdur) termin yaratma sahəsində əhəmiyyətli rol oynayır. Biz bu əsərlərdə verilmiş iqtisadi nəzəriyyə terminlərindən bəhs edəcəyik.

Qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən terminlərin əsas hissəsi Azərbaycan dilinin öz ləksik materialı əsasında yaradılmışdır. Tərcümələrimiz ümumxalq dilində, bəzən də dialektlərdə olan sözləri ədəbi dilə gətirib terminləşdirməyə çalışmışlar. V.İ.Leninin tərcümə olunmuş həmin əsərlərində işlənən gəlir (I cild, səh 14), mizd (I cild, səh 14), çıxar (I cild, səh. 35), günəmuzdçu (I cild, səh. 144), öyrüş (I cild, səh. 186), bəhrə (I cild, səh 74), qazanc (III cild, səh. 10), ödəniş (III cild, səh. 22), miyançılıq (III cild, səh 22) kimi

terminlər buna misal ola bilər. Eyni şeyi tək sözlü terminlərdən başqa tərkib şəkilli terminlər haqqında da demək olar. Bu tip terminlərin çoxunda birinci, ya da ikinci söz (məişət sözləri və ya dialektizmlər) öz mənasında, heç bir dəyişiklik olmadan terminləşdirilmişdir. Məsələn: qaba gəlir (I cild, səh. 35), qaba çıxar (I cild, səh. 36), nəqd çıxar (I cild, səh. 85), torpaq örüşü (I cild, səh. 89), işçi əli (I cild, səh. 83), artıqlama işçi (I cild, səh. 116), dolanacaq vasitələri (I cild, səh. 172), peşələrin elləşdirilməsi (I cild, səh. 205) və s.

Rusca terminlərin azərbaycanca qarşılığının tapılmasında tərcüməçilər çox çalışmışlar. Onlar bir çox terminləri vermək üçün dilimizdə eyni mənalı söz tapmağa və bu, mümkün olmadığı təqdirdə rus dilində işlənən terminlərdən istifadə etməyə çalışmışlar. Lakin tərcüməçilər daha bir sıra çətinliklərlə qarşılaşdıkları üçün, bəzi hallarda eyni termini müxtəlif variantlarda işlətməli olmuşlar. Məsələn: sərbəst muzzurluq – sahibə işləmə (I cild, səh. 13), sahibə işləmə sistemi- sərbəst muzzurluq sistemi (I cild, səh. 18), günə-muzzdçu, muzzdlu işçi (I cild, səh. 44), günə-muzzd işçi (I cild, səh. 45), günə-muzzdçular sinfi (I cild, səh. 73), tənleşmə – bərabərləşmə – nivelləşmə (I cild, səh. 49), maldar-mal-sərvət (I cild, səh. 58), binəkdar-alıb-yığan-əhtikarçı-spekulyant (I cild, səh. 231), ictimailəşdirmək-elləşdirmək-sosializasiya (I cild, səh. 264), təbəddülat-çevriliş-inqilab (III cild, səh. 40), pul satmaq- sələmçilik (I cild, səh. 81) və s.

Ümumiyyətlə 30-40-cü illərdə rus dilindən və rus dili vasitəsilə başqa dillərdən alınan terminlərin sayı artmağa başlayır. Bunların çoxu artıq dilimizin lüğət tərkibinə daxil olmuşdur. Lakin bu proses birdən-birə olmamışdır. 1930-cu ilə qədər, yəni terminoloji işin ilk dövrlərində alınma terminlərin işlədilməsində qeyri-müəyyənlik olduğunu, bir yerdə alınma terminin saxlandığını, başqa bir yerdə isə bu termindən istifadə edilməyib, əvəzində məfhumu tam ifadə

etməyən sözdən termin kimi istifadə olunduğunu yuxarıda qeyd etmişdik. 1930-cu illərdən sonra isə bu cəhətdən vəziyyət bir qədər dəyişmişdir. V.İ.Leninin əsərlərinin yuxarıda göstərilən cildlərinin tərcüməsində dilimizdə qarşılığı olmayan terminlər bir qayda olaraq, ruscada olduğu kimi işlənmişdir.

V.İ.Leninin altı cildliyinin azərbaycancaya tərcümə olunmuş cildlərində terminlərin bir hissəsinin haşiyələrdə izahını vermə üsulundan istifadə edilmişdir ki, bunların bəzilərini aşağıda göstəririk.

a) Rus dilindən bir qrup alınma terminlərin haşiyələrdə verilən izahı, onların dubletlərindən ibarət olur ki, bu da bir növ lüğət mahiyyəti daşıyır. Məsələn: antaqonist – yəni düşmən (I cild, səh. 4), primitiv-ibtidai, sadə (I cild, səh. 54), differensiasiya-təbəqələşmə (I cild, səh. 72), idxal-gətirilmə (I cild, səh. 92), impuls-təkan, hərəkət (I cild, səh. 107), individual-fərdi (I cild, səh. 198), monopoliya-inhisar (I cild, səh. 213), artizanlar-sənətkarlar (III cild, səh. 20), professional-peşəçi (III cild, səh. 405), sentralizm-mərkəziyyətçilik (III cild, səh. 663), avtonomizm-muxtariyyətçilik (I cild, səh. 668), razdelist-bölgücü (II cild, səh. 179), bosyak-ayağı yalın, lüt, lümpen (II cild, səh. 279), depressiya-düşgünlük, durğunluq, kasadlıq (II cild, səh. 428), neytralizasiya – bitərəfləşmə (II cild, səh. 450), kreditor-yəni tələbkər, alacaqlı, borc verən (III cild, səh. 75) və s.

b) Onların digər bir qrupunun qarşılığı izah xarakteri daşıyır. Məsələn: nep – yəni, yeni iqtisadi siyasət (I cild, səh. XCP), kupçi – yəni xüsusi mülk torpağı, «qəbalə» ilə alınmış, satın alınmış (I cild, səh. 26), konsentrik – yəni təmərküz etdirilmiş, bir mərkəzə toplanmış (I cild, səh. 352), сверхурочные работы qaydadan artıq, iş günündən artıq iş (I cild, səh. 493), ekspropriasiya – sahibinin əlindən almaq, ümumun malı etmək (III cild, səh. 15), vıkup – yəni əvəzlə, bədəllə alınması (II cild, səh. 149), emiqrasiya-bir ölkədən köçüb getmək; immiqrasiya – bir ölkəyə köçüb gəlmək (II cild, səh. 450) və s.

MÜASİR AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ İQTİSADI NƏZƏRİYYƏ TERMINLƏRİNİN QRAMMATİK TƏHLİLİ

Azərbaycan dilində iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin əsas mənbələri

Elmin özünəməxsus xüsusi bir dili yoxdur. Elmi əsərlər də xalqın ifadə etdiyi ədəbi dildə yazılır. Akademik V.V.Vinoqradovun dediyi kimi, «xalqa xidmət edən bir elm öz ifadə formaları və terminologiyası ilə birlikdə milli ədəbi bazadan, ümumxalq dilindən ayrıla bilməz».¹

Terminin yaranması üçün ən mühüm və əsas mənbə milli dilin öz lüğət tərkibidir. Yeni terminlər ümumxalq dilinin lüğət fondu əsasında yaranır və onunla sıxı bağlı olur. Belə ki, dildə yeni anlayışları ifadə etmək üçün çox zaman həmin dildə mövcud olan hazır sözlərdən istifadə edilir. Ümumxalq dilində olan sözlər yeni terminlərin yaranması üçün baza olur.

Azərbaycan dilində də, başqa sahələrdə olduğu kimi, iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin yaranmasında əsas və zəngin mənbə ümumxalq dilidir. İqtisadi nəzəriyyə terminlərinin çoxu ümumxalq dilində olan sözlərdən ibarətdir, məsələn: bölgü, vergi, işçi, işsizlik, yığım, alım, töycü, əmək, əməkçi, yardım, gəlir, gəlirli, dəyər, borc, varlanma, iməcilik və s.

İqtisadi nəzəriyyə terminlərinin digər qismini ərəb və fars dillərindən alınma sözlər təşkil edir. Ərəb və fars dilləri ünsürlərindən termin yaratmaq, yaxud onları termin kimi işlətmək üçün istifadə üsulu çoxillik ənənə ilə bağlıdır. Xalqlar arasında olan siyasi, ictimai, iqtisadi və mədəni əlaqələr, onların dilləri arasında da müəyyən əlaqə

¹ Б а х: Материалы объединенный научной сессии посвященной трудам И.В.Сталина по языкознанию, Москва, 1951, сәh. 57

yaratmışdır. Cəmiyyət inkişaf etdikcə bu əlaqə də artmışdır. Bu mənada da dilin lüğət tərkibinin elmi terminlərlə zənginləşməsi maraqlı məsələlərdən biridir.

Azərbaycan dilində iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin bir qismi alınmadır. Məsələn, ərəb dilindən alınma terminlərə: tələb, ərzaq, mübadilə, istehsal, istehlak, iflas, dövriyyə, əmanət, məzənnə, müsadirə, məbləğ, mülkiyyət, nemət, qiymət, ticarət, mənfəət, faiz, sinif, mübarizə, ehtiyac, sənəd, idxal, rəqabət, fayda, tələbat, nəqd, əmtəə, istiqraz, təsərrüfat və s.; fars dilindən alınma terminlərə: peşə, muzdur, kirayə, həmpeşə, sövdəgər, zəhmətkeş və s. nümunə ola bilər.

İqtisadi nəzəriyyə terminlərinin bir qismi ərəb-fars sözlərinə Azərbaycan dilinə məxsus şəkilçilərin artırılması ilə düzəldilmişdir. Məsələn: -cı, -ci, -cu, -cü şəkilçiləri vasitəsilə: qənaətçi, mülkiyyətçi, himayəçi, iqtisadçı, sifarişçi, inhisarçı, istehlakçı, icmaçı, tədarükçü, kömrükçü, sələmçi; -lik, -lıq, -luq, lük şəkilçilərindən lıq/lik şəkilçisi vasitəsilə: kasadlıq, tabelik, məhsuldarlıq, pərakəndəlik, güzəranlıq; lı/lı, lu/lü şəkilçilərindən lı/li şəkilçisi vasitəsilə: mənfəətli, böhranlı, zərərli, sərvətli, imtiyazlı, məsrəfli; çılıq, çilik, çülük, çuluq şəkilçilərindən çılıq çilik şəkilçisi vasitəsilə: israfçılıq iqtisadçılıq, mülkiyyətçilik, təsərrüfatçılıq, rəqabətçilik, kустарçılıq, sələmçilik və s. bu kimi iqtisadi nəzəriyyə terminləri yaranır.

İqtisadi nəzəriyyə terminlərinin müəyyən bir qrupu Avropa dillərindən alınma terminlərindən ibarətdir. Avropa dillərindən alınan sözlərdən ibarət olan terminoloji leksikanın bir qrupunu da iqtisadi nəzəriyyə terminləri təşkil edir. Bu terminlər mənşə etibarı ilə latın, yunan, fransız və başqa dillərdən alınmadır. Məsələn: dividend, imperializm, kollektiv, konvensiya, kooperasiya, kredit, norma, manufaktura, plan, sosializm, fabrikat, feodal, fond, formasiya, bazis, sindikat, avans, aksioner, aksiya, balans, bank, kapital, kommissioner, kommuna, kommunizm və s.

Azərbaycan dilində iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin yaranma üsulları

Dil cəmiyyət ilə birlikdə mövcudur və onun tarixi bilavasitə cəmiyyətin tarixi ilə bağlıdır.

İnsan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinin (elm, texnika, mədəniyyət və s.) inkişafı bir sıra yeni anlayışların yaranmasına səbəb olur. Dilin lüğət tərkibində olan sözlərin inkişaf yollarını öyrənərkən məlum olur ki, yeni sözlər heç də boş yerdə yaranmır. Mövcud lüğət materialı yeni sözlərin yaranması üçün əsas baza olur. Lakin, bundan əlavə, yeni sözlərin yaranması üçün dilin əsas mahiyyətini, onun səciyyəvi xüsusiyyətlərini, qrammatik qaydalarını əks etdirən müxtəlif üsul və vasitələrin zəruriliyi də vacibdir.

Müasir Azərbaycan dilində, başqa terminlərin əmələ gəlməsində olduğu kimi, iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin də yaranmasında, əsasən, aşağıdakı üsul və vasitələr mövcuddur:

- 1) Semantik üsul ilə yaranan terminlər
- 2) Morfoloji üsul ilə yaranan terminlər.
- 3) Sintaktik üsul ilə yaranan terminlər.
- 4) Kalka, hərfi tərcümə vasitəsilə yaranan terminlər.
- 5) Başqa dillərdən alınma terminlər.

Semantik üsul ilə yaranan terminlər

Xalqın tarixindən, onun mədəniyyətindən, insanların onları əhatə edən obyektiv aləmə olan münasibətlərindən asılı olaraq sözün mənası da tarixən inkişaf edir.

Dilçilikdə sözlərin yeni məna alması, onların mənasının dəyişilməsi (semantik inkişafı) yeni söz və terminlərin yaradılmasında əsas üsullardan biridir. Dilin lüğət tərkibindəki sözlərin bir qrupu semantik üsul ilə yaranan terminlərdən ibarətdir. Bu üsul ilə yaranan terminlər arasın-

da iqtisadi nəzəriyyə terminləri də müəyyən yer tutur. Dilimizdə bu üsul ilə yaranan terminlərə daha çox Sovet hakimiyyətindən sonrakı illərdə rast gəlirik. Söz və terminlərin mənasının dəyişilməsi hadisəsi ədəbi dilin inkişafının ən səciyyəvi hallarından biridir. Bu nöqteyi-nəzərdən bir neçə iqtisadi-nəzəriyyə terminini nəzərdən keçirək:

«FÜQƏRA». Bildiyimiz kimi, «füqərə» dilimizdə çoxdan bəri işlənən sözlərdən biridir. Bu söz adətən yoxsul, kasıb, ac, daim ehtiyac içində olan mənasında işlənmişdir. Hətta klassiklərimizin əsərlərində də bu söz bu mənada işlənmişdir. Məsələn: «Füqəranı görəndə nifrət edir; Ona bikaşarəlikdə töhmət edir» (S.Əzim, səh. 105); «... Qazı Xudayarbəyə:» sən mənə iki kəllə qənd gətirsən, birini doğrayıb paylaram füqərəyə...» (C.M., səh. 18); «Bizlərə dəxli nədir yoxdur əgər çarələri; Qoy ağarsın füqərə göz-lərinin çarələri» (Sabir, səh. 90).

Sovet hakimiyyətinin ilk illərində bu terminin mənası genişlənmişdir. Belə ki, inqilabın ilk illərində bolşevik mətbuatı səhifələrində rast gəldiyimiz «füqərə həftəsi», «füqərə komitələri», «füqərə şuraları», «füqərə sinfi», «füqərə məişəti», «füqərə hakimiyyəti», «füqərə diktaturası» və s. bu kimi terminlər heç də ac kasıb mənasında işlənməmişdir.

«YARIŞ». Bu termin öz mənasını tamamilə genişləndirmiş, yeni bir mənə almışdır. Yarış sözü dilimizdə sosializmin qurulması ilə sosializm yarışı kimi yeni bir məfhumu ifadə etmişdir. Artıq burada yarış sözü əvvəllərdə ifadə etdiyi kəşimə, ötüşmə, mərc mənasından əlavə zəhmətkeşlərin sosialist əməyi prosesində məhsuldarlığı yüksəltmək, zəhmətkeşlərin öz iş və fəaliyyətlərinin bütün növlərinin ən yaxşı təşkili və yerinə yetirilməsini ifadə edir, əməyin və əməyə yeni münasibətin nümunəsini göstərir.

«**ÖMƏK**». Bu termin dilimizdə adətən zəhmət, yorğunluq, rənc, əziyyət, çalışma, səy və bu kimi mənaları bildirmişdir. Sonradan sosializmin qurulması ilə bu termin öz semantik mənasını inkişaf etdirmiş, yeni məzmun almışdır. Sosializmdə əmək insanın fiziki və əqli gərginlik tələb edən məqsədəuyğun fəaliyyətini, onun şərəf işini ifadə etmişdir.

«**İSTİSMAR**». Bu termin dilimizdə çoxdan işlənir. Kapitalizm cəmiyyətində, - kapitalistlər, xüsusi mülkiyyətçilər tərəfindən özgə əməyini mənimsəmə, xalqı incitmə, ona zülm, əzab, işgəncə etmə mənasını ifadə etmişdir. Sonradan isə tamamilə yeni bir mənə almışdır. İstehsalatda hər hansı bir faydalı məqsəd üçün istifadə edilmə, artıq əldə edilmiş maddi nemətlərdən istifadə etmə bu terminin ifadə etdiyi yeni mənədir ki, bundan bizim istər texniki, istərsə də bədii ədəbiyyatımızda və gündəlik danışqda istifadə edilir.

Morfoloji üsul ilə yaranan terminlər

Morfoloji üsul yeni söz və terminlərin yaranmasında ən məhsuldar üsullardan biridir. Burada şəkilçilər yeni sözlər – terminlər yaratma vasitəsi olur.

Müasir Azərbaycan dilində iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin də yaranmasında morfoloji sözdüzəltmə geniş yayılmış, istər milli dildən, istərsə də başqa dillərdən alınan sözlərin sonuna müxtəlif şəkilçilərin əlavəsi ilə termin düzəldilmiş, yeni mənalı terminlər yaranmışdır.

Azərbaycan dilində, başqa söz və terminlərin yaranmasında olduğu kimi, iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin yaranmasında da bir çox məhsuldar şəkilçilər iştirak edir. Bu şəkilçilərin çoxu Azərbaycan dilinə məxsus, az bir hissəsi isə alınmadır. Dilimizdə iqtisadi-nəzəriyyə terminlərinin

yararlanmasında iştirak edən bir qrup şəkilçiləri nəzərdən keçirək:

1) -çı, -çi, -çu, -cü sözdüzdəldici şəkilçiləri başqa söz və terminlərin yararlanmasında olduğu kimi iqtisadi-nəzəriyyə terminlərinin də yararlanmasında yaxından iştirak edir. Bu şəkilçilər çox vaxt isimlərdən ibarət olan bir sıra sözlərin sonuna gəlir. Məsələn: birjaçı, brakçı, valyutaçı, əmanətçi, icarəçi, icmaçı, iltizamçı, pensiyaçı, tədiyyəçi, vaxtamuzdçu, günəmuzdçu, istehlakçı, sifarişçi, müəmiləçi, qənimətçi və s. Bu şəkilçilər çox vaxt rus dilindən və rus dili vasitəsilə başqa dillərdən alınan sözlərin sonuna gəlməklə rus dilində olan «nik» və «şik» şəkilçilərini əvəz edir və bir qrup terminlər yaradır. Məsələn: колхозник- kolxozçu, аграрник- aqraqçı, аргелыщик- artelçi, мануфактурщик- manufakturaçı, конторщик- kontorçu, менялик- mubadiləçi və s. Bu tip terminlərin bir qrupu da rusca «ер» - «or»un qarşılığı kimi azərbaycanca çıxış edir. Məsələn: депозитор- depozitçi, дисконтер- diskontçu, комиссионер- komissionçu, кооператор- kooperativçi və s.

2) -lıq, -lik, -luq, -lük şəkilçilərindən müxtəlif nitq hissələrinə (isim, sifət, say, müəyyən hallarda məsdərlərə) qoşularaq termin əmələ gətirir.

Bu şəkilçilər ismə qoşularaq bir qrup mücərrəd anlayışları bildirən terminlər əmələ gətirir ki, bunlar hal, vəziyyət, keyfiyyət, kəmiyyət, adət, xasiyyət, sənət, peşə və s. bildirir. Məsələn: köləlik, iməcilik, hökumətlik, illik, həftəlik, kommersantlıq, tacirlik, zadəganlıq və s.;

-lıq, -lik, -luq, -lük şəkilçilərinin bir qrupu müxtəlif sözdüzdəldici şəkilçilərdən sonra gəlir. Bu tip terminlərə nümunə olaraq aşağıdakıları göstərmək olar.

a) -çı, -çi, -çu, -cü sözdüzdəldici şəkilçilərdən sonra -lıq, -lik, -luq, -lük şəkilçilərinin gəlməsi ilə düzələn ter-

minlər: mülkiyyətçilik, müəmiləçilik, inhisarçılıq, rəqəbəçilik, öhdəçilik, israfçılıq, alverçilik, götürəçilik, komissionçuluq, qənimətçilik, sazişçilik, sələmçilik, himayəçilik, kустарçılıq, sabotajçılıq, emissiyaçılıq, iqtisadçılıq, tətillik və s.;

b) -lı, -li, -lu, -lü sözdüzdəldici şəkilçilərdən sonra -lıq, -lik, -luq, -lük şəkilçilərinin gəlməsi ilə düzəldilən terminlər: əmtəəliklik, gəlirlilik, qazancılıq, məntəətilik, borcluluq və s.;

v) Bir sıra alınma şəkilçilərdən sonra -lıq, -lik, -luq, -lük şəkilçilərinin gəlməsi ilə də iqtisadi nəzəriyyə terminləri düzəldilir. Məsələn:

a) «dar» şəkilçisindən sonra gəlməklə: məhsuldarlıq, quldarlıq, icarədarlıq, binəkdarlıq, hesabdarlıq və s.

b) «şünas» şəkilçisindən sonra gəlməklə: əmtəəşünaslıq, məşmşünaslıq, balansşünaslıq, konyunkturaşünaslıq və s.

3) -ış, -iş, -uş, -üş şəkilçilərinin fellərə qoşulması ilə konkret mənaya malik olan iş, hal, hərəkət ifadə edən terminlər yaranır. Məsələn: yarış, irəliləyiş, çevriliş, ödəniş, yüksəliş, uduş və s.;

4) -ıcı, -ici, -ucu, -ücü şəkilçilərinin fellərə qoşulması ilə konkret mənaya malik olan peşə, sənət, ixtisas və s. bildirən terminlər yaranır. Məsələn: paylaşdırıcı, alıcı, verici, ödəyici, çəkici, ayırıcı, birləşdirici, göstərici, qurucu, səmərələşdirici və s.;

5) Bir qrup iqtisadi nəzəriyyə terminləri -ğı, -ki, -kü şəkilçilərinin fellərə bitişdirilməsi ilə də yaranır. Məsələn: alğı, sağı, bölgü, itki, vergi və s.;

6) laşdırma-ləşdirmə. Bu şəkilçilər yalnız öz sözlərimizin deyil, ruscadan və rus dili vasitəsilə başqa dillərdən alınma sözlərin də sonuna gəlməklə əsasən «икация» (изация) və «ование-евание» şəkilçilərini əvəz

edir. Məsələn: авансирование-avanslaşdırma, электрификация-elektrikləşdirmə, автоматизация-avtomatlaşdırma, кредитование-kreditləşdirmə, коллективизация-kollektivləşdirmə, депозировать-depozitləşdirmə, кооперирование-kooperativləşdirmə, нормирование-normallaşdırma, концернирование-konsernləşdirmə, планирование-planlaşdırma, сбалансировать-balanslaşdırma, парцеллирование-parsellləşdirmə, лимитирование-limitləşdirmə, индексирование-indeksləşdirmə və s.

Bu şəkilçilər vasitəsilə yaranan terminlərin bəzisi istehsalat, sənaye və kənd təsərrüfatı sahəsində tətbiq edilən yeni üsul və metodları ifadə edir.

İsim və sifətə qoşulmalarına görə bu şəkilçiləri iki qrupa ayırmaq olar:

a)ləşdirmə şəkilçilərinin ismə qoşulmasından əmələ gələn terminlər: texnikləşdirmə, kombinatlaşdırma, kollektivləşdirmə, ixtisaslaşdırma, sənayeləşdirmə, qanunlaşdırma, standartlaşdırma, təmərküzləşdirmə, səhmləşdirmə, səmərələşdirmə və s.

b)ləşdirmə şəkilçilərinin sifətə qoşulmasından əmələ gələn terminlər: ictimailəşdirmə, intensivləşdirmə, milliləşdirmə, bahalaşdırma, nəhəngləşdirmə, birgələşdirmə, müasirləşdirmə, çeşidləşdirmə və s.

7) -ım, -im, -um, -üm şəkilçilərin fellərin sonuna artırılması ilə düzələn terminlər: yığım, ayırım, artım, yardım və s.

8) Ərəb dilində «başqa», «digər» mənasını bildirən «qeyri» sözünün bir qrup sözlərin qabağına gətirilməsi ilə «olmayan» mənasında mürəkkəb sifət və zərfdən ibarət iqtisadi-nəzəriyyə terminləri yaranır. Məsələn: qeyri-istehsal (fondları), qeyri-ekvivalent (mübadilə), qeyri-nəqd (hesablaşdırma), qeyri-kapitalist (əkinçiliyi), qeyri-mütəşəkkil (bazar),

qeyri-məhsuldar (xərclər), qeyri-iqtisadi (məcburiyyət), qeyri-əkinçi (əhali) və s.;

Müasir Azərbaycan dilində iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin bir qrupu mürəkkəb sözlər şəklindədir. Bu terminlərin dilimizdə əmələ gəlmə üsulları müxtəlif və çox-cəhətlidir.

Müasir Azərbaycan dilində mürəkkəb sözlər şəklində olan terminləri aşağıdakı qruplara ayırmaq olar:

1) Bir qrup mürəkkəb sözlərin tərkib hissələrinin üzərinə ayrılıqda vurğu düşmədiyindən, bir yerdə yazılır. Bu tip terminlər özləri də bir neçə yerə bölünür:

a) Adlıq halda işlənən bir isim (sadə və ya düzəltmə) üçüncü şəxs təkin nisbət şəkilçisini qəbul etmiş başqa bir isimlə (sadə və ya düzəltmə) birləşərək termin əmələ gətirir. Məsələn: vaxtaşırı, həyətyanı, günəşırı, şəhərarası, təmirarası və s.

b) Müxtəlif nitq hissələrindən ibarət olan bir söz «ici» şəkilçisini qəbul etmiş başqa bir fələ birləşərək termin əmələ gətirir. Məsələn: hərəkətverici, müəyyənədic, təşkilədic, hasilədic, əvəzədic və s.

v) Sayla düzəltmə sifət birləşərək termin əmələ gətirir. Məsələn: ikiqıymətli, birqıymətli, azcəhətli, çoxcəhətli və s.

q) Bir sifətlə bir isim birləşərək termin əmələ gətirir. Məsələn: yarımfabrikat, yarımproletar, təktəsərrüfatçılıq, yarımüstəmləkə, təkhakimiyyətlik, yarımistehlakçı, yarımnov, yüksəkrentabelli, yarımfehlə, yarımməmulat, yüksəkixtisaslı, yüksəkəmtəəli və s.

ğ) Yönlük halın şəkilçisini qəbul etmiş bir isim başqa bir isimlə birləşərək termin əmələ gətirir. Məsələn: vaxta-muzd, saatamuzd, işəmuzd, kötürəmuzd, günəmuzd və s.¹

¹ Bu hal ancaq muzd sözü ilə düzələn terminlərə aiddir.

d) Tək, az, çox, uzun, qısa, vaxt və s. bu kimi sözlərlə düzəltmə sifətlərin birləşməsindən əmələ gələn terminlər: aztorpaqlılıq, azəmləklilik, aztorpaqlı, çoxcəhətli, çoxişlənən, qısa müddətli, uzunmüddətli, ödəməqabiliyyətli, çoxsahəli və s.

2) Müasir Azərbaycan dilində iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin bir qrupu da əlavəli qoşa sözlər şəklindədir. Azərbaycan dilindəki əlavəli qoşa sözlərin yaranması əsasən inqilabdan sonrakı dövrlərə bağlıdır. Ə. Abdullayev «Müasir Azərbaycan dilində xüsusiləşmələr» adlı namizədlik dissertasiyasında əlavəli sözlərin Sovet hakimiyyəti illərində rus dili ilə olan qarşılıqlı münasibət nəticəsində yaranmasını söyləyir.¹ M. Adilov isə «Müasir Azərbaycan dilində mürəkkəb sözlər» adlı namizədlik dissertasiyasında mürəkkəb sözlərin başqa bir tipinin əlavəli mürəkkəb sözlərdən ibarət olmasını söyləyir və əlavəli mürəkkəb sözlərin tabesizlik üzrə düzələn başqa mürəkkəb sözlərdən əsas fərqlərini göstərir.²

Müasir Azərbaycan dilində işlənən iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin müəyyən bir qrupu əlavəli qoşa sözlər şəklində olan mürəkkəb sözlərdən ibarətdir. Əlavə üsulu ilə əmələ gəlmiş qoşa sözlərin hər iki tərəfi çox halda isimlərdən ibarət olur. Bununla bərabər hər iki tərəfi sifət, bir tərəfi isim bir tərəfi sifətdən ibarət olan əlavəli qoşa sözlər şəklində terminlər də vardır. Bu tip terminləri aşağıdakı qruplara ayırmaq olar:

a) Əlavəli qoşa sözlər şəklində olan iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin hər iki tərəfi isimdir. Məsələn: əmtəə-borç, əmtəə-kətan, sənətkar-usta, kapitalist-fermer, təchizat-

¹ Ə. Abdullayev, Müasir Azərbaycan dilində xüsusiləşmələr, nam. dis., Bakı, 1953, səh. 138

² M. Adilov, Müasir Azərbaycan dilində mürəkkəb sözlər (isim-sifət), nam. dis., Bakı, 1957, səh. 136

satış, kredit-hesabat, kolxoz-kooperativ, maşın-traktor, su-elektrik, kolxoz-bazar və s.

b) Əlavəli qoşa sözlər şəklində olan iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin hər iki tərəfi sifətdir. Məsələn: ictimai-zəruri, operativ-texniki, elmi-texniki, ictimai-faydalı, təcrübəvi-statistik, ictimai-iqtisadi, ictimai-kütləvi, ekstensiv-ibtidai və s.

v) Əlavəli qoşa sözlər şəklində olan iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin bir tərəfi isim, bir tərəfi sifətdir. Məsələn: ictimai-təsərrüfat, nəsl-i-əmlak, irsi-mülkiyyət, maddi-istehsalat, təşkilat-texniki, ictimai-əmlak, ictimai-istehsal və s.

Sintaktik üsul ilə yaranan terminlər

Müasir Azərbaycan dilində iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin müəyyən bir hissəsi söz birləşmələri şəklindədir. Söz birləşmələri dedikdə iki və daha artıq sözün birləşməsi ilə əmələ gələn qrammatik vahid nəzərdə tutulur. Söz birləşmələri bu və ya başqa bir nitq hissəsinə aid olan sözün əsasında yaranır. Öz mənası, forması və dildə tutduğu funksiyası etibarilə bu tip terminlərdən hər biri, dilin qrammatik quruluşuna uyğun olan fonetik və morfoloji əlamətlər ilə səciyyələnir. Bu terminoloji birləşmələrin tərkibindəki sözlər arasında olan qarşılıqlı münasibət isə, dildə mövcud olan adi qrammatik üsullar ilə ifadə olunur. Bunların qrammatik forması bütünlükdə müxtəlif münasibətləri təyin edir. Bu terminlərin yaranmasında iştirak edən leksik vahidlər, nəinki qrammatik, hətta semantik cəhətdən də birləşir. Bu sözlər arasında müəyyən qrammatik əlaqə (idarə, yanaşma və uzlaşma) olur.

Müasir Azərbaycan dilində söz birləşmələri şəklində olan iqtisadi nəzəriyyə terminləri də qrammatik cəhətdən əmələ gəlmə üsullarına görə müxtəlif tiplərə ayrılır:

a) komponentlərdən birincisi (əsasən an-ən şəkilçiləri ilə düzələn) feli sifətdir. Bu isə rusca «страдательное причастие»nin indiki zamanına uyğun gəlir. Məsələn:

	<i>ruscası</i>
Qaytarılan ödünc	возвратная ссуда
Geri qaytarılan dövriyyə	возвратный оборот
Asılı olmayan xərclər	независимые издержки
Qurtarmayan məhsul	незаконченная продукция
Dəyişməyən qiymətlər	неизменные цены
Ödənilməyən borc	неоплатный долг
Ödənilməyən iş vaxtı	неоплаченное рабочее время
Fondlaşdırılan məhsulat	фондированная продукция
Fondlaşdırılan əmtəə	фондируемый товар
İstismar olunan sinif	угнетенный класс
Hərəkət edən əmlak	имущество движимое
Köçürülə bilən ticarət	передвижная торговля
Dəyişən xərclər	переменные расходы
Dəyişən kapital	переменный капитал
Tutuşdurulan məhsulat	сравнимая продукция ¹

b) Komponentlərdən birincisi –miş, –miş şəkilçiləri ilə düzələn feli sifətdir. Bu rusca «действительное причастие»nin keçmiş zamanına uyğun olur. Belə terminlərin özlərini də iki qrupa ayırmaq lazımdır:

- a) təsdiq formasında olanlar
- b) inkar formasında olanlar

a) Təsdiq formasında olanlar

	<i>ruscası</i>
Aşağı salınmış norma	норма заниженная
Yığılmış məhsul	продукт совокупный
Aşağı salınmış qiymət	цена заниженная
Ləğv edilmiş dəyər	стоимость ликвидационная
Qalıq qalmış dəyər	стоимость остаточная
Aşağı salınmış əmək qabiliyyəti	пониженная трудоспособность

¹ Azərbaycanca verilən terminlərin rusca tərcüməsi kitabiyatda göstərilən lüğət materiallarına əsaslandırılmışdır.

İşlənilmiş vaxt
 Alınmış əmtəə
 İşlənmiş iş saati
 İşlənmiş iş günü
 İşlənmiş vaxt
 Avans edilmiş kapital
 İxtisaslaşmış əmək
 İtirilmiş mənfəət
 Yığılmış əmək
 İşlənmiş məhsul

проработанное время
 покупный товар
 отработанный человекочас
 отработанный человекодень
 отработанное время
 капитал авансированный
 труд квалифицированный
 потерянная прибыль
 накопленный труд
 выработанная продукция

b) İnkar formasında olanlar

Aşağı endirilməmiş əmtəə ehtiyatı
 Qurtarmamış məhsulat
 Təşkil olunmamış bazar
 İxtisaslaşmamış əmək
 Xərci çıxarılmamış mənfəət
 Qurtarılmamış istehsalat
 Ödənməmiş xərc
 Xərci çıxarılmamış gəlir
 Xərci çıxarılmamış dəyər
 Xərci çıxarılmamış məhsulat

ruscasi

неснижаемый товарный запас
 продукция незаконченная
 рынок неорганизованный
 труд неквалифицированный
 прибыль валовая
 производство незавершенное
 расход непокрытый
 доход валовая
 стоимость валовой
 продукция валовая

v) Komponentlərdən biri –lənmiş// -laşdırılmış şəkilçiləri ilə düzəlir:

Birləşdirilmiş müəssisə
 Birləşdirilmiş istehsal
 Dəqiqləşdirilmiş göstərici
 Saxtalaşdırılmış məhsulat
 İctimailəşdirilmiş əmək
 Cansızlaşdırılmış kapital

ruscasi

предприятие комбинированное
 комбинированное производство
 уточненный показатель
 фальсифицированная продукция
 труд обобществленный
 омертвленный капитал

Komponentləri arasında qoşmalar, saylar və zərflər iştirak edən söz birləşmələri şəklində olan iqtisadi nəzəriyyə terminləri. Məsələn:

a) «görə», - qoşması ilə düzəlmələr:

Saata görə haqqını ödəmə	<i>ruscasi</i> оплата почасовая
Məhsulun vahidinə görə qiymət	расценка за единицу продукции
Tələbata görə bölgü	распределение по потребностям
Əməyə görə bölgü	распределение по труду
Torpağa görə dövlət mülkiyyəti	государственная собственность на землю
İşçiyə görə hasil etmə	выработка на одного рабочего

b) «üçün», - qoşması ilə düzəlmələr:

Özü üçün tədarük	<i>ruscasi</i> самозаготовка
Özü üçün əmək	труд для себя
Cəmiyyət üçün əmək	труд для общества
Əmək üçün mükafatlandırma	вознаграждение за труд
İş üçün mükafatlandırma	вознаграждение за работу

v) «qədər» və «artıq» qeyri-müəyyən saylarla düzəlmələr:

İnhisara qədər olan kapitalizm	<i>ruscasi</i> общество докапиталистическое
Kapitalizmə qədərki cəmiyyət	общество докапиталистическое
Normadan artıq qalıq	сверхнормативный остаток
Plandan artıq mənfəət	сверхплановая прибыль
Plandan artıq məhsulat	сверхплановая продукция
Plandan artıq qənaət	сверхплановая экономия
İş vaxtından artıq iş	работа сверхурочная
İş vaxtından artıq saat	сверхурочный час
İş vaxtından artıq vaxt	сверхурочное время
Normadan artıq elitiyat	запас сверхнормативный
Plandan artıq yığım	сверхплановое накопление

q) «artıq», - kəmiyyət zərfliyi ilə düzələnələr:

İş vaxtından artıq görülən iş	<i>ruscası</i> сверхурочная работа
İş vaxtından artıq vaxta görə əmək haqqı	сверхурочная зарплата
Həddən artıq artırılmış plan	завышенный план
Plandan artıq itki	сверхплановые затраты

Söz birləşmələri şəklində olan iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin böyük bir qrupunu rus dilindən və rus dili vasitəsilə başqa dillərdən alınma terminlər təşkil edir. Öz səciyyələrinə görə bu tip terminlər əsasən adlardan ibarət olur. Adlardan ibarət olan sabit söz birləşmələri içərisində morfoloji quruluşuna görə ən çox yayılanı sifətlə isimdən ibarət olan birləşmələrdir. Belə birləşmələrdə çox vaxt rus dilində sifət kateqoriyasına aid olan sözdən «ный», «ний», «ная», «ический», «овский», «ческий» şəkilçiləri atıldıqdan sonra yerdə qalan hissə isim kimi birləşmənin birinci tərəfini təşkil edir, birləşmənin ikinci tərəfi isə Azərbaycan sözü ilə ifadə olunur. Bunlara aşağıdakılar nümunə ola bilər:

a) Birinci tərəf adlıq halda, ikinci tərəf isə üçüncü şəxsin mənsubiyyət şəkilçisini qəbul etmiş isimlərdən ibarət olan terminlər: əmtəə birjası (товарная биржа), pul rentası (денежная рента), pul sistemi (денежная система), dövlət istiqrazı (государственный заем), seçki kompaniyası (избрательная кампания), istehsal briqadası (производственная бригада), sənaye bankı (промышленный банк), istehsalat fondu (производственный фонд), ödəmə balansı (платежный баланс), maliyyə oligarxiyası (финансовая олигархия), istehlak kooperasiyası (потребительная кооперация), əmtəə fətişizmi (товарный фетишизм), əmtəə birjası (товарная биржа), sələm kapitalı (ссудный капитал), dövrüyyə fondu (оборотный фонд), dövrüyyə kapitalı (оборотный капитал), dövlət valyutası (государ-

ственная валюта), kolhoz gəliri (колхозный доход), kolhoz hərəkatı (колхозное движение), kolhoz iqtisadiyyatı (колхозная экономика), kommunist iməclikləri (коммунистическое субботники), kooperativ istehsalı (кооперативное производство), kooperativ təsərrüfatı (кооперативное хозяйство), sosializm yarış (социалистическое соревнование), sosialist əməyi (социалистический труд), kolhoz ticarəti (колхозная торговля), kolhoz ferması (колхозная ферма), kolhoz demokratiyası (колхозная демократия), kolhoz briqadası (колхозная бригада), kolhoz yarmarkası (колхозная ярмарка), valyuta fondu (валютный фонд), kooperativ planı (кооперативный план), bank sistemi (банковская система), valyuta birjası (валютная биржа), kommersiya krediti (коммерсический кредит), kommersiya bankı (коммерсический банк), tarif sistemi (тарифная система) və s.

b) Birinci tərəf sifət, ikinci tərəf adlıq halda isimdən ibarət olan terminlər: bölünməz fond (неделимый фонд), xarici kapital (иностранный капитал), xüsusi bank (специальный банк), dəyişən kapital (переменный капитал), illik plan (годовой план), ümumi ekvivalent (всеобщий эквивалент), sabit kapital (постоянный капитал), mütləq rentə (абсолютная рента), iqtisadi baza (экономическая база), sadə kooperasiya (простая кооперация), əlavə kapital (добавочный капитал), aylıq balans (ежемесячный баланс), işlək rentə (отрабоченная рента), texniki norma (техническая норма), kompleksli briqada (комплексная бригада), ipotek bank (ипотечный банк), kommunal bank (коммунальный банк), natural fond (натуральный фонд), statistik metod (статистический метод), aksioner bank (акционерный банк), nominal kapital (номинальный капитал), diferensial rentə (дифференциальная рента) və s.

Söz birləşmələri qrupundan olan iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin bir hissəsi də belə yaranır. a) Birləşməni təşkil edən tərəflərdən biri ya Azərbaycan sözü, ya da alınmadır.¹ Məsələn: saxlama xərcləri (издержки хранения), dövrüyyə vaxtı (время оборота), tədavül xərcləri (издержки обращения), pul yığımı (накопление денег), əmək məhsulu (продукт труда), dəyər nişanı (знак стоимости), iş günü (рабочий день), tədiyyə vasitəsi (средство платежа), nominal əlavə (номинальная надбавка), nominal üstəlik (номинальная подбавка), kapital dəyər (капитальный стоимость), normal istehsal (нормальное производство), ilkin avans (первоначальный аванс), dövrüyyə tsikli (цикл оборота), əmtəə forması (товарная форма), əmək prosesi (процесс труда) və s.

Beləliklə görürük ki, leksikləşdirilmiş söz birləşmələri şəklində olan iqtisadi nəzəriyyə terminləri, əsasən, sintaktik üsulla, iki və daha artıq leksik vahidin birləşməsi yolu ilə yaranır. Bunların yaradılmasında iştirak edən leksik vahidlər nəinki qrammatik, hətta, mənaca da bir-biri ilə birləşir. Qrammatik cəhətdən bu onunla ifadə olunur ki, terminin tərkibində olan leksik vahidlər çox vaxt bir-biri ilə yanaşaraq müəyyən qrammatik əlaqəyə girir. Semantik cəhətdən isə terminin tərkibində olan leksik vahidlər bütöv bir məna ifadə edir.

Müasir Azərbaycan dilində iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin qrammatik cəhətdən təhlili göstərir ki:

a) Dilimizdə iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin yaranması üçün əsas və zəngin mənbə ümumxalq dilidir. Bununla bərabər dilimizdə iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin yaranma-

¹ Q e y d: Burada artıq uzun müddətdən bəri dilimizə daxil olub, ümumxalq tərəfindən öz sözlərimiz kimi başa düşülən ərəb-fars sözləri də vardır.

sında ərəb, fars, rus və Avropa dillərindən alınma sözlər də mühüm yer tutur.

b) Başqa söz və terminlərin yaranmasında olduğu kimi, iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin də yaranmasında dilimizdəki məhsuldar şəkilçilər iştirak edir. Azərbaycan dilində olan -çı, -çi, -çu, -çü; -lıq, -lik, -luq, -lük; -lı, -li, -lu, -lü; -sız, -siz, -suz, -süz; -cıl, -cil, -cul, -cül; -ış, -iş, -uş, -üş; -ıcı, -ici, -ucu, -ücü; -qı, -ki, -gü; -laşdırma, -ləşdirmə; -laşma, -ləşmə; -ım, -im, -um, -üm şəkilçiləri yeni sözlərin – terminlərin yaranma vasitəsidir.

v) Müasir Azərbaycan dilində iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin bir qrupu mürəkkəb sözlər şəklindədir.

q) Bu terminlərin bir hissəsi söz birləşmələri şəklindədir. Söz birləşmələri şəklində olan terminlər sintaktik üsulla iki və daha artıq sözün birləşməsindən əmələ gəlir.

Kalka (hərfi tərcümə) yolu ilə yaranan terminlər

Kalka yolu ilə söz və termin yaradılması hadisəsi dilçilikdə maraqlı, lakin az tədqiq olunmuş məsələlərdən biridir. Hər bir dildə olduğu kimi, Azərbaycan dilində də bir çox alınma söz və terminlərin olması təbii bir haldır. Alınma terminlərin Azərbaycan dilinin materialı əsasında kalkalaşdırılması dilimizin lüğət tərkibi əsasında terminologiyanın yaranması və zənginləşməsində mühüm yollardan biridir.

Dilimizdəki iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin bir qismi dilimizin materialı əsasında rus söz və ifadələrinin kalka və yarımkalka edilməsi yolu ilə yaranmışdır. Bu terminlərin yaradılmasında həm öz sözlərimizdən, həm də dilimizin sözdüzəldici şəkilçilərindən geniş istifadə olunur. Kalka zamanı tərcümə olunan söz həmin dildə (tərcümə edilən dildə) eyni mənanı verən sözlərlə və yaxud şəkil-

çilərlə ifadə olunur. Bu yol ilə yaranan iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin bir qrupu morfoloji, bir qrupu isə leksik-grammatik yol ilə əmələ gəlir. Morfoloji yol ilə əmələ gələn terminlərə vasitəçilik (посредничество), gündəlik (ежедневный) qiymətsizləşmə (обесценивание) və s. göstərmək olar.¹

Leksik qrammatik yol ilə yaranan terminlərin bir hissəsi mürəkkəb sözlər şəklindədir. Məsələn: yüksəkmənfəətli (сверхприбыльный), uzunmüddətli (долгосрочный), ödəmə qabiliyyətli (платежеспособный), vaxtüstü (сверхурочная), yüksəktəmərküzləşmiş (высококонцентрированный), üstqurum (надстройка), əməyü vərdis (навык к труду), qiymətə əlavə (надбавка к цене), gəlirdən ayırma (отличение от прибылей), yenidən bölmə (перераспределение), yarım işsiz (полубезработный), yarım cinsi (полунатуральное), borcverən (заемодатель), borcalan (заемополучатель) və s.

¹ Q e y d: Kalka (hərfən tərcümə) yolu ilə terminlərin yaradılmasında marksizim-leninizm klassiklərinin əsərlərinin dilimizdə tərcüməsi əsas rol oynadığından nümunə üçün gətirilən misallar hamısı Karl Marksın «Kapital» əsərinin I və II cildlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsindən götürülmüş və əsərin rusca mətnində verilən terminlərlə tutuşdurulmuşdur; bax:

a) K.Marks, Kapital, Siyasi iqtisadın tənqidi, birinci cild, I kitab, Kapital istehsalı prosesi, YİK/b/P MK yanında MELİ Azərbaycan filialının nəşri, Bakı, 1949.

b) K.Маркс, Капитал, I том, Книга I, процесс производства капитала, Государственное издательство политической литературы, 1953.

v) K.Marks, Kapital, (Siyasi iqtisadın tənqidi), II cild, II kitab: kapitalın tədavi prosesi, Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, Bakı, 1956.

q) K.Маркс, Капитал, Критика политической экономии, том второй, Книга 2, процесс обращения капитала, Государственная издательство политической литературы, 1950.

Bu qrup terminlərin tərkibində olan sözlərin hər birinin təklikdə ifadə etdiyi mənadan asılı olmayaraq, burada sözlərin bir-biri ilə birləşməsi və onların birlikdə ifadə etdiyi mənə tamamilə yenidir. Söz birləşmələri şəklində olan kalkaların özlərini də iki qrupa ayırmaq lazım gəlir. Birinci qrupa daxil olan kalkalar tərcümə edilən sözün tam qarşılığını verir. Burada hər iki tərəf tərcümə olunur. Nitq hissələrinə görə bu növdən olan kalkaları aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

a) bir tərəfi sifət, o biri tərəfi isimdən ibarət olan kalkalar: əlavə ehtiyat (дополнительный запас), xalis tədavül xərcləri (чистые издержки обращения), havayı əmək (даровой труд), məcmu fəhlə (совокупный рабочий), məcmu iş günü (совокупный рабочий день), əsil alğı (действительная покупка), əsil satğı (действительная продажа), sadə satğı (простая продажа) və s.;

b) Bir tərəfi düzəltmə sifət, o biri tərəfi isimdən ibarət olan kalkalar: cansız əmək (мертвый труд), canlı əmək (живой труд), əlaqəli əmək dövrü (связной период труда), gündəlik əmək (дневной труд), nümayəndəli idarə sistemi (представительная система) və s.;

v) Hər iki tərəfi isimdən ibarət olan kalkalar: iş dövrü (рабочий период), əmtəə bazarı (товарный рынок), əmək bazarı (рынок труда), sənaye əməyi (промышленный труд), iş günü (рабочий день), saxlama xərcləri (издержки хранения), alğı vaxtı (время купли), satğı vaxtı (время продажи), əmtəə ehtiyatı (товарный запас), dövriyyə vaxtı (время оборота), əmək qabiliyyəti (способность к труду) və s.;

q) Bir tərəfi fəli sifət, o biri tərəfi isimdən ibarət olan kalkalar: Qiymət təyin edən usta (мастер ценовщик),

çatışmayan dəyər (недостающая стоимость), ödənilməmiş əmək (неоплаченный труд) və s.;

İkinci qrupa daxil olan kalkalarda isə birləşmənin ancaq birinci tərəfindəki söz hərfən tərcümə olunur, ikinci tərəf isə olduğu kimi qalır. Bunlara aşağıdakı terminlər misal ola bilər: axıcı kapital (текущий капитал), əsas kapital (основной капитал), xam material (сырой материал), təsadüfi konyuktura (случайная конъюктура), ilkin kapital (первоначальный капитал), ilkin avans (первоначальной аванс), illik avans (ежегодный аванс), artmış kapital (увеличенный капитал), yığılmış kapital (накопленный капитал), yarımfabrikat (полуфабрикат), birləşdirilmiş fabrika (объединенная фабрика), birləşmiş manufaktura (объединенная мануфактура), potensial fəhlə (потенциальный рабочий), növbə sistemi (система смен) və s.

Başqa dillərdən alınma sözlər vasitəsilə yaranan terminlər.

Hər hansı bir dilin başqa dillərdən alınma sözlər hesabına zənginləşməsi qanunauyğun bir haldır. Hər bir dildə olduğu kimi, Azərbaycan dilində də bir çox alınma söz və terminlər vardır. Bunların Azərbaycan dilinə daxil olması hələ inqilabdan əvvəlki dövrlə bağlıdır. Lakin müəyyən tarixi səbəblərə görə, kəmiyyət etibarı ilə bu tip sözlərdən ərəb və fars dilindən alınma sözlər başqa dillərdən alınma sözlərə nisbətən daha çox olmuşdur. Rus və beynəlmiləl sözlərin intensiv surətdə Azərbaycan dilinə daxil olması əsasən inqilabdan sonrakı dövr ilə bağlıdır.

Müasir Azərbaycan dilində başqa ixtisas sahələrində olduğu kimi, iqtisadi nəzəriyyə elmi sahəsində olan terminlərin də bir qismi başqa dillərdən alınmadır. Bu terminləri mənşə etibarı ilə aşağıdakı qruplara ayırmaq olar.

Ərəb dilindən alınanlar: ərz, tələb, ərzaq, mübadilə, istehlak, istehlak, iflas, dövriyyə, ərmanət, məzənnə, müsadirə, məbləğ, mülkiyyət, nemət, qiymət, ticarət, mənfəət, faiz, sinif, mübarizə, ehtiyac, sənət, idxal, rəqabət, fayda, tələbat, müştəri, nəqd, nisyə, ərntə, istiqraz, təsərrüfat və s.

Fars dilindən alınanlar: kirayə, həmpəşə, zəhmətkeş, sövdəgər, pəşə, muzdur və s.

Rus dili vasitəsilə fransız dilindən alınanlar: avans, aksioner, aksiz, aksiya, bank, briqada, burjua, büdcə, kompaniya, kapital, kartel, kommuna, kommunizm, dekret və s.

Rus dili vasitəsilə latın dilindən alınanlar: aqrariy, vassal, depressiya, defisit, dividend, diferensiasiya, imperializm, kombinat, kooperasiya, korporasiya, kredit, kreditor, nominal, norma, obliqasiya, plan, proletariat, proletar, respublika, sosiologiya, utopizm, utopist, fabrikat, fabrikasiya, feodal, feodalizm, formasiya və s.

Rus dili vasitəsilə yunan dilindən alınanlar: demokratiya, ipotek, metropoliya, oliqarxiya, patriarx, patriarxal, sindikat, sindikalizm, sindikalist, sistema, utopiya, sikl və s.

Rus dili vasitəsilə ingilis dilindən alınanlar: bonknot, boykot, import, konsern və s.

Rus dili vasitəsilə alman dilindən alınanlar: amortizasiya, bankir, bankrot, birja, briqadir, veksəl, lümpenproletariat və s.

Dilimizdə iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin yaranmasında rus dilinin böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Birinci rus inqilabı dövründə yaranan demokratik mətbuatda iqtisadi nəzəriyyəyə aid terminlər geniş yer tuturdu. Bu mətbuatın səhifələrində geniş surətdə işlənən rus və internasional terminlərə o dövri Azərbaycan demokratik mətbuatında da təsadüf edilir. Məsələn:

a) XX əsrin əvvəlindəki demokratik mətbuatın ilk nümunəsi olan «Şərqi-rus» qəzetində aşağıdakı kimi terminlərə rast gəlinir: ekonomi, manifest, finans, kredit, bank, obşina, statistik, firma, vıstavka, uprava, partiya, politika, birja, artel, komission, konstitusiya, aqronomiya, natarius, fond və s.

b) 1906-cı ilin dekabrın 16-dan 1907-ci il martın 26-na qədər nəşr olunmuş «Təkamül» qəzetində işlənən alınma terminlər: zavod, masterskoy, kantor, fabrika, promisla, kapital, zakon, ştraf, aksia, burjuy, kvitansiya, sob-raniya, podrat və s.

v) 1907-ci il avqustun 22-dən sentyabrına qədər çıxmış «Yoldaş» qəzetində işlənən alınma terminlər: torq, soyuz, zavod, professiya, syezd, tovarışestva, zavodçu və s.

q) 1906-cı ilin may ayından etibarən Azərbaycan dilində nəşr olunan ilk qanunvericilik qəzeti «Qoç-Dəvət»də işlənən alınma terminlər: komitə, komissiya, rasçyot, protest və s.

ğ) Burjua məfkurəsi ilə demokratik məfkurə arasında tərəddüd edən «Tazə həyat»^{xx} (1907-1908) qəzetində işlənən alınma terminlər: komitə, mağaza,^{xxx} bankir, lombard, yarmarka, tamojni, torq, kompaniya, birja, renta, zaklad, obliqasiya, kantor, finans, aqrari, administrasiya, avtonomiya, palata və s.

Yuxarıdakı nümunələrdən göründüyü kimi, bolşevik və demokratik qəzetlərin səhifələrində rusca iqtisadi nəzəriyyə terminlərindən geniş istifadə olunmuşdur.

^x Qeyd: XX əsrin əvvəllərindəki mətbuat haqqında bax: «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi» II cild.

^{xx} «Tazə həyat» qəzeti sonradan adını dəyişərək «Səda», «Səadətli həyat», «Səadətli vətən» və s. adlarla nəşr olunmuşdur.

^{xxx} Alınma terminlərinin bir çoxu müəyyən fonetik dəyişikliklə verilmişdir.

NƏTİCƏ

1. Dil bilavasitə insanın istehsal fəaliyyəti ilə bağlıdır. Sənaye və kənd təsərrüfatının, ticarət və nəqliyyatın, elm və texnikanın fasiləsiz surətdə inkişafı dildə yeni söz və ifadələrin meydana gəlməsinin əsas səbəbidir. Bununla əlaqədar olaraq elmi terminologiya da artır, inkişaf edir. Dilin lüğət tərkibinin bu hissəsinin belə inkişafı dilçilərin qarşısında elmi terminologiyanın hərtərəfli öyrənilməsi məsələsini qoyur.

Müasir Azərbaycan dilində iqtisadi terminlərlə iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin işlənmə və inkişaf yolları müxtəlifdir. Azərbaycan dilində iqtisadi terminologiyanın tarixi daha qədimdir. İqtisadi terminologiyanın yaranması, ümumiyyətlə Azərbaycan xalqının istehsal prosesində keçirdiyi ictimai-iqtisadi quruluşların tarixi inkişafı ilə bağlı olmuşdur. Odur ki, hələ orta əsrlərdən başlayaraq ticarət məsələləri, feodal torpaq mülkiyyəti, əkinçilik, sənətkarlıq və s. iqtisadi münasibətləri ifadə edən terminlər Azərbaycan dilində geniş yayılmışdır.

Azərbaycan dilində iqtisadi terminologiyanın tarixi qədim dövrlərlə bağlıdırsa, iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin ilk yaranma və inkişafı XIX əsr və XX əsrin əvvəlləri ilə əlaqədardır. Bu isə, şübhəsiz ki, XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq Rusiyada kapitalizmin güclü inkişafının təsiri altında Azərbaycanda kapitalist əlaqələrinin əmələ gəlməsi və inkişafı ilə izah olunur.

2. Azərbaycan dilində iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin inkişafında «Əkinçi» qəzeti xüsusi rol oynamışdır. Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi və iqtisadi görüşlərində qısa müddətdə də olsa böyük rol oynayan bu qəzetdə ticarət, sənaye, kənd təsərrüfatı, bank, maliyyə işləri və b. sahələrə aid çoxlu terminlər işlədilmişdir.

3. 1917-ci ilə qədər nəşr edilən bolşevik və sosial-demokratiya mətbuatında («Qoç-Dəvət» (qəzeti), «Yoldaş» (qəzeti), «Hümmət» (qəzeti) və s. —nin) habelə burjua mətbuatı səhifələrində iqtisadi nəzəriyyəyə dair bir çox terminlərə rast gəlirik.

Mətbuatda işlədilən terminlərin bir qrupu XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Bakıda neft istehsalının inkişafı ilə əlaqədar olaraq iri aksioner cəmiyyətlərinin yaradılması ilə bağlı olmuşdur. XIX əsrin axırında və XX əsrin əvvəllərində Bakıda neft sənayesinin coşğun inkişafı nəticəsində meydana gəlmiş iri aksioner cəmiyyətlərinin yaradılması ilə yanaşı maliyyə kapitah, ticarət, kapital ixracı və s. iqtisadi münasibətlər də özünə möhkəm yer tutur. Məhz bu dövrdən başlayaraq Azərbaycanın mətbuatında iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin işlədilməsini görürük. Bu illərdə, füqərayikasibə zəhməti, burovoy master, icarə, icarədar, işçi, fəhlə, sərmayədar, gündəlik və aylıq məvacibin artması, iş gününün azaldılması, iş haqqı, iş vaxtı, işsizlik vaxtı, 8 saatlıq iş günü və s. kimi terminlərə tez-tez təsadüf edilir.

4. Müasir Azərbaycan dilində iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin inkişafı və zənginləşməsində sonrakı illərdə, xüsusilə 1917-1920 və 1920-1924-cü illər arasında nəşr edilən bolşevik mətbuatının böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Bu illərdə, Azərbaycan dilində nəşr edilən «Hümmət», «Bakı fəhlə, əsgər və matros şurasının əxbarı», «El həyatı», «Xalq sözü», «Füqəra sədasi», nəhayət, 1919-cu ildən nəşr edilməyə başlayan «Kommunist» qəzeti səhifələrində, başqa sahələrə aid olduğu kimi, iqtisadi nəzəriyyəyə dair də bir çox terminlərə rast gəlirik. Məsələn: mədənçilər cəmiyyəti, mədənçilərin sovet syezdi, mədən zemstvası, fəhlə qüvvəti, fəhlə tələbi, fəhlə işi, fəhlə müzdi, fəhlə fırqələri, müştərək müqavilə, kəndçi komitələri, torpaq komitələri, kəndli həftəsi, ərzaq komitəsi, ərzaq dəstələri,

ərzaq təqsimatı, ərzaq işi, ərzaq kampaniyası, ərzaq həftəsi, təsərrüfat şuraları, istehlak cəmiyyəti, kooperasiya ittifaqı, şura kooperasiyası və s. Bu terminlər dövrün əsas məsələlərini səciyyələndirir.

5. 1924-cü ildən sonrakı mətbuatda, lüğətlərdə və iqtisadi nəzəriyyə dərsliklərində verilən iqtisadi nəzəriyyə terminlərindən məlum olur ki, Azərbaycan dilində termin yaratma işi 1924-cü ildən daha sürətlə inkişaf etməyə başlayır. Belə ki, 1924-26-cı illərdən başlayaraq Azərbaycan dilində bir sıra terminoloji lüğətlər nəşr edilir. Məsələn, 1924-cü ildə nəşr edilən «İdarə istilahları lüğəti», «Dəmiryol istilahları lüğəti», 1926-cı ildə nəşr edilən «Ruscadan türkcəyə yollar texniki istilahlar lüğəti» və b. göstərmək olar. Lakin, bu illərdə nəşr edilən lüğətlərdə, mətbuatda və müxtəlif illərdə (əsasən 1928-1934-cü illər nəzərdə tutulur) nəşr edilən iqtisadi nəzəriyyə dərsliklərində rast gəldiyimiz terminlər bu sahədə vahid bir prinsipin olmadığını göstərir. Müəyyən bir anlayışı ifadə etmək üçün yenə də müxtəlif sözlərdən istifadə edilir. Məsələn, iqtisadi nəzəriyyə terminlərindən «Avans» - «peşin», «avans», «peşin»(avans); Деньги, рубл, - «pul», «akça», «para»; «rubla», «manat», «rubl»; «mənfəət» - «mənfəət», «qazanc», «gəlir»; «Proletariat» - «füqərayi-kasibə», «zəhmətkeş sinif», «fəqir-füqəra», «məzlum sinif»; «proletariat diktaturası» - «işçilər hakimiyyəti», «füqərayi-kasibə hakimiyyəti»; «Kapital» - «sərmayə» və s.

6. Müasir Azərbaycan dilində iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin yaradılmasında və inkişafında marksizim-leninizm klassikləri əsərlərinin tərcüməsinin də əhəmiyyəti olmuşdur. Bu tərcümələr sayəsində dilimizdə bir çox ictimai-siyasi və iqtisadi terminlər daxil olmuşdur. Lakin, bu illərdə də (1923-1927) verilən terminlərin bir çoxu ərəb və fars söz və tərkiblərindən ibarət olmuşdur. Məsələn, sərmayə, sərmayədarlıq, varidat, aləti-istehsal, mülkiyyəti-məxsusiyyə, əmlaki-məxsusiyyə, şəraite-istehsaliyyə və s.

Bundan əlavə, həmin tərcümələrdə bir sıra terminlərin qarşılığı azərbaycanca düzgün verilməmişdir. Məsələn, V.İ.Leninin «Ərzaq vergisi» adlı əsərinin 1924-cü il tərcüməsində «беднота» - «fəqərayi kasibə»; «средства производства» - «istehsal aləti»; V.İ.Leninin «Karl Marks» əsərinin 1924-cü il tərcüməsində «потребность» - «ehtiyac»; «рабочая сила» - «fəhlə qüvvəsi», «стоимость» - «qiymət»; «общественное производство» - «təsərrüfat məhsulati»; «производство средств производства» - «alat-istehsalıyyə təsərrüfatı»; «производство предметов потребления» - «məta təsərrüfatı» və i.ə. sözləri ilə verilmişdir.

7. Müasir Azərbaycan dilində iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin təhlili göstərir ki, başqa sahələrdə olduğu kimi, iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin yaranması sahəsində də əsas və zəngin mənbə ümumxalq dili olmuşdur.

8. Müasir Azərbaycan dilində iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin yaranmasında morfoloji sözdüzəltmə ön məhsuldar üsullardan biridir. İqtisadi nəzəriyyə terminlərinin yaranmasında da bir çox məhsuldar şəkilçilər iştirak edir. Bu terminlərin çoxu Azərbaycan dilinin özünə məxsus, az bir hissəsi isə alınmadır.

Morfoloji sözdüzəltmə qrupuna sintaktik-morfoloji üsulla düzəldilən mürəkkəb sözlər şəklində olan iqtisadi nəzəriyyə terminləri də daxildir.

9. Müasir Azərbaycan dilində iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin müəyyən bir hissəsi tərkib şəklində olan söz birləşmələrindən ibarətdir. Tərkib şəklində olan terminlər sintaktik üsulla iki və daha artıq sözün birləşməsindən əmələ gəlir. Bunların yaranmasında iştirak edən leksik vahidlər nəinki qrammatik, hətta semantik cəhətdən də birləşir. Bu sözlər arasında müəyyən qrammatik əlaqə olur.

10. Müasir Azərbaycan dilində iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin yaranmasında başqa dillərdən termin alma əsas üsullardan biridir. Başqa dillərdən iki yol ilə (bilavasitə və bilvasitə) termin alınır. Dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində hər iki üsul ilə termin alma əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur.

**1907-1956-cı illər arasında nəşr olunmuş müxtəlif
lüğətlərdə gedən iqtisadi nəzəriyyə terminləri**

№	rusca	Azərbaycanca	1907	1909	1921	1922
			U. Hacıbəyov	Qəniyev	Qafur Rəşad	Seyidzadə
1	2	3	4	5	6	7
1	Аванс	Avans		Beh, peşaki		
2	Аграрии	Aqrari	Aqrari			
3	Аккредитив	Akkreditiv	Etimadnamə			
4	Акциз	Aksiz	Aksiz	Müsaidə, imtiyaz		
5	Акционер	Aksioner	Hissədar		Səhmdar	
6	Акционерное общество	Aksioner cəmiyyəti	Hissədarlar cəmiyyəti	Şirkət		
7	Акция	Aksiya	Hissə, pay	Pay, hissə	Səhm	Səhm
8	Амортизация	Amortizasiya				
9	Антагонизм	Antaqonizm		Təzad	Təzad	
10	Антогонист	Antaqonist		Zidd	Zidd	
11	Аренда	İcarə	İcarə	İcarə		
12	Арендатор	İcarədar	İcarədar	İcarəçi		
13	Артели	Artel		Şərakət, artel, yoldaşlıq	Əmələ dəstəsi	
14	Артельщик	Artelçi				
15	Аукцион	Auksion	Müzayidə	Müzayidə	Müzayidə	
16	Аукционер	Auksioner		Hərracçı		
17	Баланс	Balans		Vəzn		
18	Банк	Bank			Bank	
19	Банкир	Bankir		Sorraf	Sorrafdar	

1922	1924	1925	1926	1928	1940-1944	1956-1959
Qəniyev	Idman	Dəmə.	Rus-türk	R. Ax.	Rus-azərb	Rus-azərb
8	9	10	11	12	13	14
Pəşakı	Avans	Avans	Avans	Avans	Avans	Avans
	Akkreditiv		Akkreditiv	Akkreditiv bərat etibamaməsi	Aqrarı Akkreditiv	Aqrarı Akkreditiv
Müsaidə, imtiyaz		Aksız	Aksız	Aksız	Aksız	Aksız
Səhmdar şərik, hissədar, payçı	Səhmdarlar		Aksioner	Aksioner	Aksioner	Aksioner
Şirkət	Səhmdarlar şirkəti				Aksioner cəmiyyəti	Aksioner cəmiyyəti
Pay, səhm, hissə	Səhm		Aksion	Pay, aksiya	Aksiya	Aksiya
				Amortizasiya	Amortizasiya	Amortizasiya
Müxalifə, təzad				Ziddiyyət düşmənçilik, rəqəbat	Antaqonizm	Antaqonizm
Zidd				Zidd, düşmən	Antaqonist	Antaqonist
İcarə, kirə	Kirə	Kirə	İcarə (kirə)	Kirəyə vermək, icarə	İcarə, kirə	İcarə, kirə
İcarəçi	İcarəçi		İcarəçi	Kirəçi, icarəçi	İcarədar, icarəyə götürən	İcarədar, icarəyə götürən
Şərikət, artel, yoldaşlıq	Artel		Artel	Artel, əmək şirkəti	Artel	Artel
		Artelçi			Artel üzvü	Artelçi
Müzayidə		Müzayidə	Müzayidə	Müzayidə	Auksion	Auksion, müzayidə
Hərrətcə				Müzayidəçi	Auksionist, auksionçu	Auksionist, auksionçu
Vəzn	Balans	Balans	Balans	Balans	Balans	Balans
Sənəfxana	Bank		Bank	Bank	Bank	Bank
Sənəf	Bankçı				Bankir	Bankir

1	2	3	4	5	6	7
20	Банкрот	Bankrot	Müflis			
21	Биржа	Birja	Bursə (birja)	Birja bursa		Bursə
22	Буржуа	Burjua	Burjua	Burjua	Burjua	Sərmayədar
23	Буржуазия	Burjuaziya	Burjuaziya	Binəkdər	Burjuaziya	Dadstatçılar
24	Бюджет	Büdcə	Büdcə	Xərc-məxaric	Büdcə, xərc-məxaric	
25	Воловой доход	Xərçi çıxarılma-mış gəlir	Varidat küll-mədaxil	Mədaxil		Mədaxil, varidat
26	Валюта	Valyuta				Valyuta
27	Волкот-ный товар					
28	Вексел	Veksel	Təməssük			Puliçe
29	Вольно-наемный	Muzdlu		Muzdur, günəmuzd		
30	Воспроиз-водство					
31	Гарантия	Təminat	Zəmanət, kəfələt	Zəmanət, kəfələt	Kəfələt, təminat, qarşılıq	
32	Гильдия	Kildiya		Gildi (tuccar silkisi)		
33	Декрет	Dekret	Fərman ali		Qanun, əmr, buyruq	
34	Деньги	Pul				Para
35	Дефицит	Defisit	Zərər, ziyan		Məxaricdən mədaxildən artıq olması	
36	Дивиденд	Dividend		Pay, qazanc	Paya verilən qazanc	
37	Доход	Gəlir	Mədaxil, varidat	Mədaxil		
38	Жалованис	Maaş	Məvacib, maaş, donluq	Məvacib		
39	Заем	İstiqraz	Borc istiqraz	Qərz, borc		İstiqraz

8	9	10	11	12	13	14
	Müflis (sınıq)				Bankrot	Bankrot müflis
Birja	Bursə	Bursa			Birja	Birja
					Burjua	Burjua
					Burjua- ziya	Burjua- ziya
Xərci- məxaric	Büdcə	Büdcə	Büdcə	Büdcə	Büdjət	Büdcə
	Xərci çıx- arılmamış qa- zanc	Xərci daxil gəlir	Xərci çıxarılma mış gəlir	Xərci çıxarılma mış gəlir	Xərci çıxarılma mış gəlir	Xərci çıxarılma mış gəlir
	Valyut		Valut	Valyuta, dəyər, qiymətli kağız	Valyuta	Valyuta
İstimsak malı	Valut malı					Valut malı
Təməs- sük	Veksel	Veksel	Veksel	Veksel, təməssük	veksel	Veksel
Muzdur, günə- muzd				Muzdçu	Muzdla tutulan, kürə ilə tu- tulan	Muzdla tutulan, muzdlu, muzdçu
				Yenidən hasil etmə	Yenidən istehsal	Təkrar istehsal
Zəmanət kəfəlet, taamin			Təminat (qaranti)	Təminat zəmanət qarantiya	Qaranti- ya, zəmin- lik	Zəminlik zəmanət təminat
Gildi (ticarət zəmrəsi)				Gildi tacirlik dərcəsi	Gildiya	Gildiya
Fərman	Dekret			Dekret	Dekret	Dekret
Pul, para	Pul (para)			Pul, akça, para	Pul	Pul
	Defisit (açıq)	Defisit	Defisit (açıq)		Defisit (zərər, ziyan)	Defisit
Pay, qazanc	Divi- dend, qa- zanc hissəsi	Dividend		Dividend qazanc payı	Dividend	Dividend
Mədxal hasil	Gəlir	Gəlir	Gəlir	Gəlir	Gəlir mədxal	Gəlir mədxal
Məvacib	Donluq maas		Maas (donluq)	Donluq, məvacib, maas	Əmək haqqı, maas	Maas, məvacib, aylıq, donluq
Qərz, borc	Borc		Borc	Borc istiqraz	Zayom, istiqraz	İstiqraz, borc pul

	2	3	4	5	6	7
	Заемщик	Борс alan	Мостоқар, modyun	Qarz alan modyun		
1	Занимодатец	Борс verən	Борс verən adam			
2	Заработная плата	Өмәк haqqı				
3	Заработок	Өмәк haqqı		Müzd kosb		
4	Ицелле	Məmulat		Məsmuat		
15	Империализм	Imperia-lizm			Cahangirlik, imperatorluq	Cahangirlik, imperia-lizm
46	Империалист	Imperia-list			Cahangir	Cahangir
47	Индустрия	Sənaye			Emalatxana sənayesi	Sənaye
48	Капитал	Kapital	(kapital)		Səmayə	Səmayə
49	Капитализм	Kapita-lizm	Səmayədarlıq		Səmayədarlıq	Səmayədarlıq
50	Капиталист	Kapitalist	Səmayədar	Pullu	Səmayədar, səvəddar	
51	Картел	Kartel			Səvəddarlar ittifaqı	
52	Коалиция	Birləşmə			Ittifaq	
53	Коллектив	Kollektiv		Mütləfiq	Yoldaşlıq birləşmə hemfikirlik övəri	
54	Колонизация	Müstəmləkələşdirmə			Hicret	İstimlak
55	Колония	Müstəmləkə		Mühacirə	Müstəmləkə	Müstəmir, müstəmləkə
56	Компания	Компания	Şirkət (kompaniya)	Şirkət	Şirkət	
57	Компромисс	Компромисс	Компромисс	Güzəşt, razılıq	Güzəşt, razılıq	Uzlaşma

	8	9	10	11	12	13	14
	Qarz alan, modyun, məsmuat	Borclu				Borс alan	Borс alan
		Borс verən			Borс verən, kreditör	Borс verən, kreditör	Borс verən
		Zəhmət donluq			Müzd, haqq	Өмәк haqqı, zəhmət haqqı, maas	Өмәк haqqı, maas, aylıq
	Müzd	Zəhmət haqqı, qazanc	Müzd (qazanc)	Qazanc, zəhmət haqqı	Qazanc	Qazanc, müzd, haqq	Qazanc, müzd, əmək haqqı
	Məmulat məsmuat				Məmulat	Məmulat, məl, məhsul	Məmulat, məl, məhsul
	Cahangirlik			Imperia-lizm, cahangir	Imperia-lizm, cahangir	Imperia-lizm	Imperia-lizm
					Imperia-list	Imperia-list	Imperia-list
	İctehsalat	İndustri		İndustri (sənaye)	İndustri iri sənaye	Sənaye	Sənaye
	Səmayə	Kapital (maye)	Kapital səmayə	Kapital (maye)	Kapital	Kapital	Kapital
	Səmayəçilik				Kapitalizm	Kapitalizm	Kapitalizm
	Pullu, səmayəli	Kapitalist			Kapitalist	Kapitalist	Kapitalist
	İttifaq				Kartel, kapitalistlar ittifaqı	Kartel	Kartel
	İttihad				İttifaq koalisiya	Koalisiya ittifaq, birləşmə, koalisiya	İttifaq, birləşmə, koalisiya
	Mütləfiq ittifaq			Kollektiv	Müşarəkə	Kollektiv	Kollektiv
					Müstəmləkələşdirmə	Koloni-zasiya	Müstəmləkələşdirmə
					Koloniya müstəmləkə	Koloniya	Müstəmləkə
	Şirkət				Kompaniya	Kompaniya	Kompaniya
	Güzəşt müamələ	Güzəşt (kompromis)			Uzlaşma güzəşt	Kompromiss	Kompromiss

1	2	3	4	5	6	7
58	Конвен- сия	Konven- siya		Müaahide		
59	Конку- ренсия	Rəqabət	Rəqabət, (konku- rensiya)	Rəqabət, müsabiqə	Rəqabət	Rəqabət
60	Концес- сия	Konses- siya	İmtiyaz	İmtiyaz	İmtiyaz	
61	Коопера- сия	Koopera- siya			Müavənat	Təavün
62	Кредит	Kredit	Etibar bor- cu, kredit	Etibar, eti- mad, nisyə	Etibar	Etibar
63	Креди- тор	Kreditör	Dayen	Qərz verən, tələbkar		
64	Кризис	Böhran	Böhran, krizis	Tənəzzül, böhran	Böhran	Böhran
65	Мани- фест	Manifest		Fərman	Fərman	Bəyannamə
66	Мануфак- тура	Manufak- tura		Arşın malı	Manufak- tura	
67	Мануфак- туряст	Manufak- turaçı		Bəzzaz		
68	Монопо- лия	İnhisar	İnhisar		İnhisar	
69	Наемщик	Kirayəçi		Kirayəçi	Kirayəçi	
70	Налог	Vergi		Töycü		
71	Облига- ция	İstiqraz vərəqəsi	Kəfalətnamə obligasiya	Sənəd bərət	Təəhhüd kəfalət	
72	Обмен	Mübadilə	Təati, mübadilə			Dəyişdir- mək (müba- dilə)
73	Оборот	Dövryyə				
74	Олигар- хия	Oliqarxi- ya		Mütləqiyy- yət		
75	Плата	Müzd		Müzd, icrət, qiymət, həqq		
76	Поден- ная плата	Gündəlik müzd				
77	Позе- мельный банк	Torpaq bankı		Əmlak ban- kı, torpaq bankı		
78	Покупа- тель	Alıcı		Müştəri		

8	9	10	11	12	13	14
				Mühidə	Konvensiya	Konvensiya
Rəqəbat, müsabiqə	Çıqışma (rəqəbat)			Rəqəbat	Konkurrensiya, rəqəbat	Rəqəbat
İmtiyaz	Konsessiya (İmtiyaz)		Konsessiya (İmtiyaz)	İmtiyaz	Konsessiya	Konsessiya
İstehlak	Kooperasiya			kooperasiya	Kooperasiya	Kooperasiya
Etibar	Kredit		Kredit	Kredit etibar	Kredit	Kredit
Qəz verən	Kreditçi		Kreditçi	Kreditör, borc verən	Kreditör, kredit verən, borc verən	Kreditör, kredit verən, borc verən
Tənəzzül böhran	Böhran			Böhran çətinlik	Krizis böhran	Böhran
Fərman				Manifest bəyannamə	Manifest bəyannamə	Manifest
	Manufaktura		Manufaktura	Manufaktura	Manufaktura	Manufaktura
Bəzzaz				Manufakturaçı	Manufakturaçı	Manufakturaçı
Yeganəlik imtiyaz inhisar	Monopol		(inhisar) Monopol	Inhisar	Monopoliya inhisar	Monopoliya inhisar
Kirayəçi				Kirəçi, icarəçi	İcarəçi, icarədar	İcarəçi, icarədar
Töycü	Vergi		Vergi	Vergi	Vergi	Vergi
Sənəd, bəraət, təəhhüd				Obliqasiya, istiqraz vərəqəsi	Obliqasiya	İstiqraz vərəqəsi
	Dəyişmə	Dəyişdirmə (dəyişdirmə)	Dəyişdirmə	Təbdil, sooda	Dəyişmə, mübadilə	Dəyişmə, mübadilə
	Dövr		Dövr, tədavül	Dövr, dövriyyə, tədavül	Dövr, tədavül, dövriyyə	Dövriyyə, tədavül
Mülkiyyət				Oliqarxiya	Oliqarxiya	Oliqarxiya
Müddət, icrə, qiyamət, haqq	İcrə	Ödəmə	Ödəmə (icrə)	Haqq, icrə, müddət	Müddət, haqq	Müddət, haqq
		Gündəlik müddət		Gündəlik müddət	Gündəlik müddət	Gündəlik müddət
Əmlak bankı, torpaq bankı				Torpaq bankı	Torpaq bankı	Torpaq bankı
Müştəri xaridar	Alıcı (müştəri)			Alıcı müştəri	Alıcı müştəri	Alıcı müştəri

1	2	3	4	5	6	7
79	Полит-экономика	Siyasi iqtisad	(ekonomi-politik) elmi iqtisad			Siyasi iqtisad
80	Потребитель	İstehlakçı				
81	Полная	Kömürük	Rüsum-rüsumat			
82	Прибыль	Manfaat		Qazanc, menfaat		Qazanc
83	Приход	Gəlir		Gəlir		
84	Продажа	Satma		Satqı, furiş		
85	Производительность труда	Əmək məhsuldarlığı				Zəhmət məhsulluğu
86	Производство	İstehsal etmə				İstehsal
87	Пролетариат	Proletariat			Füqarayı-kasibə	Günəmuad
88	Рабочий	Fəhlə		Fəhlə, muzdur		
89	Развест-ка	Sapalaq		Toziya, təqsim		
90	Разделение труда	Əmək bölünüşü				Zəhmət bölünüşü (təqsim məsəli)
91	Рантье	Rantye			Müamile-xor	
92	Рента	Renta		Renta		İcarə
93	Реформа	İslahat		Təza, qayda, islahat		
94	Ростовщик	Sələmçi	Müamileçi			
95	Рубль	Manat		Manat		
96	Рынок	Bazar				
97	Синдикат	Sindikət		Şirkət	Sindikət	Sindikə
98	Скупщик	Möhtəkir		Alıcı xəyrdar		
99	Социализм	Sosializm	İctimaiyyun	İctimaiyyət	İctimaiyyət	İctimaiyyət (sosializm)

8	9	10	11	12	13	14
Müştəhlik				İstehlakçı	Siyasi ekonomiya	Siyasi iqtisad
	Kömürük			Kömürük, rüsum	İstehlakçı	İstehlakçı
Qazanc, menfaat	Qazanc	Qazanc	Qazanc	Qazanc, menfaat	Rüsum, kömrük, vergi	Rüsum, kömrük, vergi
Gəlir, mədaxil				Gəlir	Gəlir, qazanc, menfaat	Qazanc, menfaat
Satqı	Satış, satqı			Satış, satqı	Gəlir, mədaxil	Gəlir
				Əmək məhsuldarlığı	Satma, satılma	Satma, satılma
				İstehsalat	Əmək məhsuldarlığı	Əmək məhsuldarlığı
			Yapma, uşılma		İstehsal etmə	İstehsal etmə
				Proletariat	Proletariat	Proletariat
Fəhlə, muzdur	İşçi, fəhlə			İşçi, fəhlə, əmələ	Fəhlə	Fəhlə
				Sapalaq	Sapalaq	Sapalaq
Zəhmət bölümü (təqsim məsəli)				Əmək bölümü	Əmək bölümü	Əmək bölümü
Müamile-xor					Rantye	Rantye
	Ranti			Renta, gəlir, faiz	Renta	Renta
Təza, qayda, islahat				İslahat, reforma	İslahat	İslahat
Müamileçi	Sələmçi (müamileçi)			Müamileçi, sələmçi	Sələmçi, müamileçi	Sələmçi, müamileçi
Manat	Ruble			Manat, ruble	Manat	Manat
Bazar çərsu	Bazar (çərsu)			Bazar	Bazar	Bazar
Şirkət	Sindikə			Sindikət	Sindikət	Sindikət
Ahət, xəyrdar				Alib yığan, binəklər	Möhtəkir	Möhtəkir
İştirakun				Sosializm	Sosializm	Sosializm

1	2	3	4	5	6	7
100	Сосна-лист	Sosialist	İctimaiy- yım	İctimaiy- yım	İctimaiy- yım	
101	Спекул- янт	Möhtəkir			Möhtəkir	Möhtəkir
102	Ссуда	Borc				
103	Стои- мость	Dəyər		Qiymət, dəyər		Dəyər
104	Товар	Əmtəə		Mal, məta		Məta
105	Торговля	Ticarət		Alış-veriş, ticarət		
106	Трест	Trest			Sermayə- darların birliyi	Trest
107	Труд	Əmək		Zəhmət, əmək		
108	Фабрика	Fabrik		Karxana		
109	Хозяйст- венный способ	Təsərrü- fat üsulu				
110	Хозяй- ство	Təsərrü- fat	İqtisad, mal və mülk	Mal-mülk, iqtisad		Təsərrüfat
111	Цена	Qiymət		Qiymət bəha		Fəət
112	Экспорт	İxracat			Özgə məm- ləkətə mal aparmaq	İxrac

8	9	10	11	12	13	14
İctimaiyyun				Sosialist	Sosialist	Sosialist
	Möhtəkir			Ehtıkarçı spekulyant möhtəkir	Möhtəkir spekulyant	Spekulyant möhtəkir
	Ödünc	Ödünc	Ödünc	Borc təxsisat	Borc	Borc
	Dəyər			Dəyər	Dəyər	Dəyər
Mal möta		Mal	Mal	Mal, əmtəə	Əmtəə, mal möta	Əmtəə
Alış-veriş ticarət				Alver, ticarət	Alver, ticarət	Ticarət,
İttifaq iştirak	Trest			Trest	Trest	Trest
Zəhmət, əmək				Əmək, zəhmət	Əmək, zəhmət	Əmək, zəhmət
Karxana məstəh-səm			Fabrik	Fabrik	Fabrik	Fabrik
	Xocalıq üsulu		Təsərrüfat üsulu	Təsərrüfat üsulu	Təsərrüfat üsulu	Təsərrüfat üsulu
Mal-mülk təsərrüfat	Xocalıq (təsərrüfat)		Təsərrüfat	Təsərrüfat	Təsərrüfat	Təsərrüfat
Dəyər, qiymət, bəha	Fiat (dəyər)	Qiymət (dəyər)	Qiymət	Qiymət	Qiymət	Qiymət
Özgə ölkəyə mal aparmaq	Ekspört ixracat		Ekspört çıxarma	İxrac	İxracat	İxracat, ekspört

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT

Marksizm-leninizm klassikləri

- MARKS K.** – Kapital, İqtisadi nəzəriyyənin tənqidi, Birinci cild, I kitab, Kapital istehsalı prosesi, YİK/b/P MK yanında MELİ Azərbaycan filialının nəşri, Bakı, 1949
- MARKS K.** – Kapital, II cild (iqtisadi nəzəriyyənin tənqidi), Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, Bakı, 1956
- MARKS K.** – İqtisadi nəzəriyyənin tənqidinə mədxəl, Bakı, 1930
- MARKS K.** – İqtisadi nəzəriyyənin tənqidinə dair, Bakı, 1955
- MARKS K.** – Muzdlu əmək və kapital, Bakı, 1940-46
- MARKS K.** – Əmək haqqı, qiymət və qazanc, Bakı, 1930, 1935, 1947
- МАРКС К.** – Капитал, 1 том, книга 1, процесс производства капитала, гос. изд. пол. лит. 1950
- МАРКС К.** – Капитал, II том, книга II, критика политической экономии, гос. изд. пол. лит. 1950
- МАРКС К.** – Капитал, III том, книга III, критика политической экономии, гос. изд. пол. лит. 1949
- MARKS K. və ENGELS F.** – Kommunist partiyasının manifesti, Bakı, 1923, 1933, 1939, 1948, 1951, 1954
- MARKS K. və ENGELS F.** – Seçilmiş əsərləri, cild I, Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, Bakı, 1953
- MARKS K. və ENGELS F.** – Seçilmiş əsərləri, cild II, Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, Bakı, 1953
- МАРКС К. и ЕНЭЕЛЬС Ф.** – Соч., т. III, Москва, 1935
- МАРКС К. и ЕНЭЕЛЬС Ф.** – Соч., т. IV, Москва, 1935

- МАРКС К. и
 ЕНЭЕЛЬС Ф. – Соч., т.V, Москва, 1935
 МАРКС К. и
 ЕНЭЕЛЬС Ф. – Соч., т.XII, 4,1, Москва, 1935
 МАРКС К. и
 ЕНЭЕЛЬС Ф. – Соч., т.XV, Москва, 1935
 МАРКС К. и
 ЕНЭЕЛЬС Ф. – Соч., т.XVI, 4,1, Москва, 1935
 МАРКС К. и
 ЕНЭЕЛЬС Ф. – Соч., т.XVI, 4, II, Москва, 1935
 МАРКС К. и
 ЕНЭЕЛЬС Ф. – Соч., т.XVII, Москва, 1935
 ENGELS F. – Anti-Dürinq, Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı,
 Bakı, 1953
 LENİN V.İ. – Ərzaq vergisi haqqında, Bakı, 1923
 LENİN V.İ. – Karl Marks, Bakı, 1924
 LENİN V.İ. – Əsərləri, I cild, Bakı, 1933
 LENİN V.İ. – Əsərləri, II cild, Bakı, 1933
 LENİN V.İ. – Əsərləri II cild, Bakı, 1931
 LENİN V.İ. – İmperializm kapitalizmin ən yeni dövrü kimi,
 Bakı, 1927
 LENİN V.İ. – İmperializm kapitalizmin ən yüksək
 mərhələsidir, Əsərləri, XXII cild, Bakı, 1951
 LENİN V.İ. – əsərləri, III cild, Bakı, 1948
 LENİN V.İ. – əsərləri, IV cild, Bakı, 1948
 LENİN V.İ. – əsərləri, XVII cild, Bakı, 1951
 LENİN V.İ. – əsərləri, XX cild, Bakı, 1951

İQTİSADI NƏZƏRİYYƏ ƏDƏBİYYATI

- АЛИЗАДЕ А.А. –** Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII-XIV вв., Баку, 1956
- АХУНДОВ Ю. –** Монополистический капитал в до-революционной Бакинской нефтяной промышленности, Москва, 1959.
- БАРТОЛЬД В. –** Место Прикаспийских областей в истории мусульманского мира, Баку, 1925
- ВЫГОДСКИЙ С.А. –** Предмет политической экономии, «знамя», Москва, 1954
- ВЫГОДСКИЙ С.А. –** Создание Марксом и Энгельсом пролетарской политической экономии, «партийная жизнь», 1954, №14
- KAUTSKI K. –** K.Marksın iqtisad nəzəriyyəsi, Bakı, 1928
- KAUTSKI K. –** K.Marks və onun tarixi əhəmiyyəti, Bakı, 1923
- LAPIDUS L. VƏ OSTROVİTYANOV Q. –** İqtisadi nəzəriyyə və şuralar təsərrüfatı (dərslik), Bakı, 1929
- LAPIDUS L. VƏ OSTROVİTYANOV Q. –** İqtisadi nəzəriyyə (dərslik), c.1, hissə II, Bakı, 1934
- LAPIDUS L. VƏ OSTROVİTYANOV Q. –** İqtisadi nəzəriyyə (dərslik), hissə I, Bakı, 1933
- LEONTYEV A. –** İqtisadi nəzəriyyə (dərslik), Bakı, 1928
- LEONTYEV A. –** İqtisadi nəzəriyyənin başlangıç kursu (dərslik), II hissə, Bakı, 1930
- LEONTYEV A. –** Kapitalizm və sosializm (ibtidai siyasi iqtisad kursu) (dərslik), Bakı, 1932

- ЛЕОНТЕВ А. — Что такое политическая экономия и чему она учит, «Труд», 1954
- ЛЕОНТЕВ А. — Революционный переворот в политической экономии совершенный К.Марксом и Ф. Энгельсом, Москва, «Знание», 1955
- ОСТРОВИТАНОВ К. — Предмет политической экономии, Москва, 1954
- ПОПОВ А.И. — Предмет политической экономии как науки, namizədlik dissertasiyasının avto-referatı, Москва, 1955
- SEQAL L.* İqtisadi nəzəriyyədən müxtəsər kurs (dərslik), Bakı, 1933.
- СНИЖАНОВА Г. — О предмете политической экономии как науки, namizədlik dissertasiyasının avtoreferatı, Sverdlovski, 1955

DİLÇİLİK ƏDƏBİYYATI

ADILOV M.İ.	Müasir Azərbaycan dilində mürəkkəb sözlər (isim-sifət) namizədlik dissertasiyası, Bakı, 1957
АХМАНОВА О.С.	Очерки по общей и русской лексикологии, Москва, 1957
БАСКАКОВ Н.А.	Развитие языков и письменности народов СССР, «Вопросы языкознания», 1952
БАСКАКОВ Н.А.	Современное состояние терминологии в языках народов СССР, Институт языкознания, Москва, 1959.
БЕЛЬЧИКОВ Ю.Я	Интернациональная терминология в русском языке, Москва, 1955
БЕРДЫЕВ Р.	Сложные слова в современном туркменском языке, namizədlik dissertasiyasının avtoreferatı, Москва, 1955
БОГДАНОВА М.И.	Основные вопросы терминологической работы в Туркмении, Тезисы к доклады на 1-ом туркменском лингвистическом съезде, Ашхабад, 1936
БОГОРОДСКИЙ Б.Л.	О двух синонимичных мореходных терминах «матка» и «компас», Доклады и сообщения института языкознания, Академия Наук СССР, 1952, вып. 1
БОГУСЛОВСКИЙ В.М.	Слово и понятие, Мышление и язык, Москва, 1957

- БУДАГОВ Р.А.** Работа В.И.Ленина Материализм и эмпириокритицизм и советское языкознание, Известия Академии Наук СССР, отделение литературы и языка, 1949, вып. VI
- БУДАГОВ Р.А.** Очерки по языкознанию, Академии Наук СССР, Москва, 1953.
- БУДАГОВ Р.А.** Введение в науку в языке, Москва, 1958
- БУДАХОВСКИЙ Л.А.** Введение в языкознание, часть II, Москва, 1954
- БУДАХОВСКИЙ Л.А.** Заимствования как один из способов пополнения словарного состава английского языка в XIV-XV веках, Ученые записки I ЛГПИИЯ, 1955, вып. II
- ВАЛИУЛЛИНА З.Н.** Философская терминология татарского языка (на материале IV ой главы краткого курса истории ВКП) б), *namizədlik dissertasiyasının avtoreferatı*, Москва, 1953
- ВАХРУШЕВ В.М.** Общественно-политическая лексика в удмурдском языке, *namizədlik dissertasiyasının avtoreferatı*, Москва, 1955
- ВИНОГРАДОВ В.В.** Русский язык, Москва, 1947
- ВИНОГРАДОВ В.В.** О некоторых вопросах русской исторической лексикологии, Известия Академии Наук СССР, отделение литературы и языка, 1953, т. XII, №3

- ВИНОГРАДОВ В.В.** Основные типы лексических значений слова, «Вопросы языкознания», 1953, №5
- ВИНОГРАДОВ В.В.** Вопросы изучения словосочетаний «Вопросы языкознания», 1954, №3
- ГАЛКИНА-ФЕДУРУК Е.М.** слово и понятие в свете учения классиков марксизма-ленинизма (доклады и сообщения, прочитанные на научной конференции по языкознанию), Москва, 1952
- ГАЛКИНА-ФЕДУРУК Е.М.** Язык как общественное явление, Москва, 1954
- ГАЛКИНА-ФЕДУРУК Е.М.** Современный русский язык, Москва, 1957
- ГИНЗБУРГ Р.З.** О пополнении словарного состава, «Иностранные языки в школе», 1954, №1
- ГРИГОРЬЕВ В.П.** Так называемые интернациональные сложные слова в современном русском языке, «Вопросы языкознания», 1959, №1
- ГУСЕИНОВ А.** За высокое качество переводов классиков марксизма-ленинизма на языки народов СССР, «Революционный Восток», 1934, №2
- ГУСЕИНОВ А.** Классики марксизма-ленинизма на языках народов СССР, «Революционный Восток», 1935, №3
- ДМИТРИЕВ Н.К.** Грамматическая терминология в учебниках родного языка, Москва, 1955

- ДОБРЯНСКИЙ А.Ф.** Очистить русский технический язык от иностранных терминов, Вестник высшей школы, 1948, №12
- ƏZİMOV С.** Tərcümə prinsipləri, Bakı, 1955
- ZƏRİNƏZAD H.** Fars dilində Azərbaycan sözləri (Səfəvilər dövründə), namizədlik dissertasiyası, Bakı, 1955
- ZƏRİNƏZAD H.** Fars dilində Azərbaycan sözləri (Səfəvilər dövrü), Bakı, 1962
- ИНФАНТЕВА Р.Н.** Анализ политико-экономической терминологии на материале английского перевода первого тома «Капитала» К.Маркса, namizədlik dissertasiyası, Москва, 1954
- КАГРАМАНОВ Д.В.** Философская терминология в современном азербайджанском литературном языке (по книге В.И.Ленина «Материализм и эмпиокритицизм») namizədlik dissertasiyası, Москва, 1955
- КАРЧИКОВА С.Л.** Общественно политическая лексика и фразеология стихотворных произведений А.А.Некрасова, namizədlik dissertasiyası, Moskva, 1954
- КАУМЕНЬ К.** Развитие общественно-политической лексики латышского языка в связи с переводами на латышский язык сочинений классиков Марксизма-ленинизма, Известия Академии наук Латвийской СССР, 1952, №4.

- ЛОТТЕ Д.С. Изменение значений слов как средство образования научно-технических терминов, Известия Академии наук СССР, Отделение технических наук, 1941, №7,8
- ЛОТТЕ Д.С. Омонимы в научно-технической терминологии, Известия Академии наук СССР, Отделение технических наук, 1944, № 1, 2
- ЛОТТЕ Д.С. Образование системы научно-технических терминов, Элементы термина. Известия Академии наук СССР, Отделение технических наук, 1948, №5
- ЛОТТЕ Д.С. Образование системы научно-технических терминов, (статья) II, Влияние классификации на точность терминов, Известия Академии наук СССР, Отделение технических наук, 1948, №6
- ЛОТТЕ Д.С. Образование системы научно-технических терминов, (статья) III, Условия точности и отчетливости терминологии. Известия Академии наук СССР, Отделение технических наук, 1948, №6
- ЛОТТЕ Д.С. Образование системы научно-технических терминов, (статья) IV. Построение кратких форм терминов путем пропуска составляющих элементов, Известия Академии наук СССР, Отделение технических наук, 1949, № 10

МАДАЛИЕВ Б.

Сложные слова в современном узбекском языке, *namizədlik dissertasiyasının avtorreferatı*, Ташкент, 1956.

MƏHƏRRƏMOV A.

Azərbaycan Sovet mətbuatında terminologiya məsələlərinin müzakirəsi (1920-1930), V.İ.Lenin adına Azərbaycan Dövlət pedaqoji institutunun əsərləri, Bakı, 1959, VII c.

МИНЦ Т.М.

Общественно-политическая лексика современного немецкого языка (1945-1952), *namizədlik dissertasiyasının avtorreferatı*, Москва, 1952

МУЛЛИНА Р.М.

Сложные слова в языках тюркской системы, Ученые записки Казахского государственного университета, 1950, т. XIII, вып. V.

ОРУДЖЕВ А.А.

О разработке лингвистической терминологии в Азерб. ССР Сб. «Вопросы терминологии», Изд. АИЦ СССР, Москва, 1961

ORUCOV Ə.H.

«Əkinçi» qəzetinin dili, *namizədlik dissertasiyası*, Bakı, 1947

ORUCOV Ə.H.

Azərbaycan dilində terminologiya yaradılması və işlənən terminlərin qaydaya salınması, Azərbaycan SSR EA xəbərləri, 1951, №12

ПИОТРОВСКИЙ Р.Г.

К вопросу об изучении термина, Ученые записки Ленинградского государственного университета, серия филологических наук, 1952, вып. XVIII.

- РЕФОРМАТСКИЙ А.А.** Введение в языкознание, Москва, 1955
- РЕФОРМАТСКИЙ А.А.** Что такое термин и терминология, Москва, 1959
- РОЙТЕНБЕРГ Ф.Е.** О русских заимствованиях во французском языке в советскую эпоху, «Иностранные языки в школе», 1953, №4
- САМКОВА В.М.** Из истории общественно-политической лексики русского литературного языка 40-60 гг. XIX века (по материалам произведений А.М.Герцена), namizədlık dissertasiyanın avtoreferatı, Свердловск, 1955
- САХАРЕВА М.А.** Проблема научной и политической терминологии в коми языке, Труды Коми филиала Академии наук СССР, 1953, №1
- СМИРНИЦКИЙ А.И.** К вопросу о слове (Проблема «отдельности слова»), Вопросы Теории и истории языка... Москва, 1952
- СМИРНИЦКИЙ А.И.** Лексическое и грамматическое в слове «Сборник», Вопросы грамматического строя, Москва, 1955
- СМИРНИЦКИЙ А.И.** Значение слова, «Вопросы языкознания», 1955, №2
- СУХОВ Н.К.** Об основных направлениях современной терминологической работы в технике, Академия наук СССР, Москва, 1959

- ТЕРПИГОРЕВ А.М.** Об упорядочении технической терминологии, «Вопросы языкознания», 1953
- УСМАНОВ.А.** К вопросу о развитии узбекской научной терминологии, Известия Академии наук Узбекской ССР, 1948, №5
- ФИЛИП Ф.П.** Исследование о лексике русских говоров по материалам сельскохозяйственной терминологии, Москва Ленинград, 1936
- HACIYEV İ.** Müasir Azərbaycan dilində mürəkkəb sözlər, ADU-nun elmi əsərləri, 1955, №5
- HÜSEYNZADƏ M.** Müasir Azərbaycan dili, Bakı, 1954
- ЦЫДЕНБАЕВ Ц.Б.** Об общественно-политической терминологии в бурят-монгольском языке, Сборник трудов по филологии, 1948, вып. 1
- ŞİRƏLİYEV M.A.** İstilahlar yaradılmasındakı əsas prinsiplər, Dil institutunun əsərləri, 1 c., 1947
- ШОР Е.Н.** Из истории французской политической терминологии, «Иностранные языки в школе», 1949, №6
- ШОР Е.Н.** К истории французской общественно-политической лексики, Москва, 1954

BAŞQA MƏNBƏLƏR

«Azərbaycan ali iqtisad şurasının əxbarı» (jurnal), Bakı, 1921, № 1-4, 11; 1922, № 2, 4, 5, 6, 9, 16, 23, 24; 1923, № 1-3, 5-3, 9, 10-22; 1924, № 1, 6, 8, 9, 18.

«Azərbaycan kommunist (bolşevik) fırqəsi mərkəzi komitəsinin əxbarı» (qəzet), Bakı, 1920, №2; 1921, №11

«Azərbaycan kommunist (bolşevik) fırqəsinin mərkəzi və Bakı komitələri əxbarı» (qəzet), Bakı, 1923, № 11, 17, 18.

«Azərbaycan sosialist şura hökuməti müvəqqəti inqilab komitəsi Bakı revkomunun əxbarı» (qəzet), Bakı, 1920, №27, 28

«Azərbaycan fəqərəsi» (qəzet), Bakı, 1919, № 5, 1920, № 22, 50, 51, 53, 55, 57, 60

«Azərbaycan xalq sənaye və ticarət komissarlığı əxbarı» (jurnal), Bakı, 1923, №2-3

«Bakı ətrafı fəhlə, əsgər və martos şurasının əxbarı» (qəzet), Bakı, 1918, № 4, 7, 17.

«Bakı fəhlə konfransının əxbarı» (qəzet), Bakı, 1919, №24, 10, 4, 13, 34, 6, 40, 43, 41, 44, 42, 37, 45, 46

«Qoç-Dəvət» (qəzet), Bakı, 1906.

«El həyatı» (qəzet), Bakı, 1919, 1920

«Əkinçi» (qəzet), Bakı, 1875, 1876, 1877

«Əkinçi» (jurnal), Bakı, 1921, № 1, 2, 4; 1922, №5-8, 1923, №1-4, 1924, № 6-11

«Zəhmət həyatı» (qəzet), Bakı, 1919, № 1,4,6

«İş-tisadi xəbərlər» (jurnal), Bakı, 1924, № 14; 1925, № 1-2,16-17; 1926, № 1-2, 4-6; 1927, № 2-12; 1929, №1-12; 1930, № 1-4; 1931, №1-3.

«Yoldaş» (qəzet), Bakı, 1907

«Kommunist» (qəzet), Bakı, 1919, 1920, 1921, 1922, 1923, 1924

«Kooperativ işi» (jurnal), Bakı, 1921, № 4-10; 1922, № 10,13,14; 1923, № 1,5,6,7,8,12

«Tazə həyat» (qəzet), Bakı, 1907, № 3,7,11,42.

«Təkamül» (qəzet), Bakı, 1917, № 1-7

«Tərcüman» (qəzet), Bakı, 1907

«Füqəra-sədası» (qəzet), Bakı, 1919

«Füqəra-fyuzatı» (qəzet), Bakı, 1920, № 1,2,3

«Xalq sözü» (qəzet), Bakı, 1919

«Hümmət» (qəzet), Bakı, 1917, № 1,14; 1918, № 22,25,31,35

«Şərqi rus» (qəzet), Bakı, 1903, № 1-4, 105,106,107,111; 1907, № 130, 132

LÜĞƏTLƏR

Azərbaycanca-rusca lüğət, redaktoru H.Hüseynov, Bakı, 1939

Azərbaycanca-rusca lüğət, redaktoru H.Hüseynov, Bakı, 1941

Qafur Rəşad, Təfsirli xalq lüğəti, Bakı, 1922

Qənizadə S.M. Lüğəti rusi və türki, Bakı, 1909

Qənizadə S.M. Rusca-türkcə lüğət, Bakı, 1922

İdarə istilahları lüğəti, Bakı, 1924

İctimai-siyasi terminlər, Bakı, 1944

Rusca-azərbaycanca ictimai-siyasi terminlər, Bakı, 1937

Rusca-azərbaycanca lüğət, Redaksiya heyəti: Ə.H.Orucov, S.D.Məlikov və A.Ə.Əfəndiyev, Bakı, 1956-1959

Ruscadan türkcəyə yollar texniki istilahlar lüğəti, Bakı, 1925

Rusca-türkcə lüğət, redaktoru R.Axundov (2 cildə), Bakı, 1929-30

Seyidzadə Ə. İctimai-iqtisadi istilahlar elmiyyə lüğəti, Bakı, 1922

Словарь иностранных слов, N.V.Lyoxin və prof.

F.N.Petrovun redaksiyası ilə, Moskva, 1949

Словарь политической и экономической терминологии, Академии наук Эстонской SSR, Tallin, 1955

Насібəyov Ü. Türk-rüsi və rusi-türk lüğəti, Bakı, 1907

İŞLƏDİLƏN İXTİSARLAR

- a) AAIŞƏ – «Azərbaycan Ali iqtisad şurasının əxbarı» (jurnal).
Az.Kom. – «Azərbaycan kommunist (bolşevik) fırqəsinin mərkəzi və Bakı komitələri əxbarı» (jurnal).
AK – «Azərbaycan kommunist (bolşevik) fırqəsi mərkəzi komitəsinin əxbarı» (qəzet).
BRƏ – «Azərbaycan sosialist şura hökuməti müvəqqəti inqilab komitəsi Bakı revkomunun əxbarı» (qəzet).
XƏKB – A.S.Ş.C. Xalq **ərzaq** komissariatı bülleteni
AF – «Azərbaycan fəqərəsi» (qəzet).
ƏXSƏ – «Azərbaycan xalq sənayesi və ticarət kommissarlığı əxbarı».
BFKƏ – «Bakı fəhlə konfransının əxbarı» (qəzet).
FƏMŞƏ – «Bakı ətrafı fəhlə, əsgər və matros şurasının əxbarı» (qəzet).
Zh – «Zəhmət həyatı» (jurnal).
İX – «İqtisadi xəbərlər» (jurnal).
Kİ – «Kooperativ işi» (jurnal).
TH – «Tazə həyat» (qəzet).
ŞR – «Şərqi-Rus» (qəzet).
b) Qafur Rəşad – Qafur Rəşad, «Təfsirli xalq lüğəti», Bakı, 1921.
Qəniyev – S.M.Qəniyev, «Rusca-türkcə» lüğət, Bakı, 1922.
Dəmiryol – «Dəmiryol işləmə istilahları», Bakı, 1924.
İdarə – «İdarə istilahları» Bakı, 1924.
Rus.-azərbaycanca – «Rusca-azərbaycanca» lüğət, Bakı, 1956.
Rus.-türkcə – «Ruscadan türkcəyə yollar texniki istilahlər lüğəti», Bakı, 1926.
R.Axundov – R.Axundov, «Rusca-türkcə» lüğət, Bakı, 1929 (1, P c.).
Seyidzadə – Ə.M.Seyidzadə, «İctimai iqtisadi istilahlər elmiyyə» lüğəti, Bakı, 1922.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	3
Giriş	7
Azərbaycan dilində iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin yaranması və inkişafı tarixindən	17
Marksizm-Leninizm klassikləri əsərlərinin 1920-1934-cü illərdə çıxmış bir neçə tərcüməsi haqqında	69
Müasir Azərbaycan dilində iqtisadi nəzəriyyə terminlərinin qrammatik təhlili	107
Nəticə	130
İstifadə olunan ədəbiyyat	146
İqtisadi nəzəriyyə ədəbiyyatı	148
Dilçilik ədəbiyyatı	150
Başqa mənbələr	158
Lügətlər	160
İşlənən ixtisarlar	161
Mündəricat	162

Paşayeva Şərqiyyə Rüstəm qızı

***AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ İQTİSADI NƏZƏRİYYƏ
TERMİNLƏRİ***

Kitabın mətnini yığb-
səhifələdi:

Fidan Kərimli

Formatı: 60x84 $\frac{1}{16}$.

Tirajı: 200.

Qiyməti müqavilə ilə

«TƏKNUR» MMC-nin mətbəəsində çap olunmuşdur.

Ünvan: H.Cavid pr-ti 29.